

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze

Ústav pro dějiny umění

Diplomová práce

**Pozice pražských německy mluvících architektů
v Praze mezi lety 1918-1940**

*The position of German speaking Prague architects
in the period of 1918 – 1940*

Bc. Lenka Kerdová

Praha 2014

PhDr. Richard Biegel, Ph.D.

PODĚKOVÁNÍ

Touto cestou bych chtěla poděkovat **panu PhDr. Richradu Biegelovi, Ph.D.** za pomoc a cenné připomínky při vedení této diplomové práce.

Dále bych touto cestou chtěla poděkovat panu **Dipl.-Ing. Ernstu Hildebrandovi** za ochotu a cennou pomoc při získávání informací o jeho otci architektovi Rudolfu Hildebrandovi. Vřelý dík patří i paní **Susanne Ehrmann** za upřesňující informace o architektech Leopoldovi Ehrmanovi a Friedrichovi Ehrmannovi.

Za další cenné rady a konzultace bych ráda poděkovala **Prof. PhDr. et PaedDr. Jindřichu Vybíralovi, CSc., Prof. PhDr. Rostislavu Šváchovi, Prof. PhDr. Vojtěchu Lahodovi, CSc., Anně Habánové, M.A., Ph.D., Doc. PhDr. Tomáši Pavlíčkovi, Ph.D., Prof. PhDr. Jiřímu Kocianovi, CSc.**

Rovněž bych zde chtěla poděkovat mému vídeňskému školiteli panu **ao. Univ.-Prof. Matthiasovi Boecklovi, Mag.phil. Dr.phil.** za přijetí a pomoc se zpracováním diplomové práce ve Vídni. Děkuji za mnohá doporučení také **Dr. Markusovi Kristanovi, Prof. Dr. Otto Grafovi** a **Architekt Univ. Prof. Dr. techn. Augustu Sarnitzovi.**

Děkuji i všem ochotným pracovníkům archívů a knihoven v České republice a Rakousku, se kterými jsem byla v kontaktu.

V neposlední řadě bych ráda poděkovala panu Ing. Petru Buttovi za pomoc s překlady a svým nejbližším za podporu při zpracování této práce.

Tato práce vznikla za finanční podpory **stipendia AKTION Česká republika - Rakousko**.

Diese Arbeit wurde finanziert durch ein Stipendium der Aktion Österreich-Tschechische Republik.

This thesis was financially supported by program AKTION Austria – Czech Republic.

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 5. 12. 2014

podpis

Abstrakt

Hlavním cílem práce je popsání a zhodnocení pozice německy mluvících architektů působících v Praze v období první Československé republiky. Po užším definování terminologie a dobového kontextu je v práci přistoupeno k základnímu rozdělení širší skupiny tzv. německy mluvících architektů na dva okruhy dle inklinace ke kulturnímu prostředí. V práci jsou doloženy důvody pro přiřazení k německému kulturnímu okruhu a k okruhu na pomezí českého a německého prostředí. Pozice německy mluvících architektů je definována skrze reference v dobových časopisech a literatuře, vzdělávací ústavy, spolkovou činnost a postavení stavebníků. Přínosem práce je reflexe postavení německy mluvících architektů v dochovaných vzpomínkách a periodikách.

Klíčová slova

německy mluvící architekti v Praze, architektura 20. století, židovští architekti, Holešovice, funkcionalismus, Rudolf Hildebrand

Abstract

The main objective of this thesis is the description and evaluation of the position of German speaking architects acting in Prague in the period of First Republic in Czechoslovakia. After defining the terminology and social context the thesis sorts out the broad group of German speaking architects into two circles according to their cultural surrounding. The thesis shows existing reasons for assorting the architects inclining to purely German culture and to the cultural environment influenced by German and Czech at the same time. The position of German speaking architects is constituted by the references in the press and literature, educational institutions, association activities and role of building owners. The thesis contribution is the reflexion of the German speaking architects in their remaining memories and periodicals.

Key words

German speaking architects in Prague, architecture of 20. century, Jewish architects, Rudolf Hildebrand, Holešovice, functionalism

Obsah:

1.	Úvod	8
2.	Česko-německo-židovská problematika	11
2.1.	Historický kontext česko-německých vztahů	11
2.2.	Dobový úhel pohledu	16
2.3.	Židovská problematika	21
2.4.	Terminologie	23
3.	Německy mluvící architekti působící v Praze	25
3.1.	Německý kulturní okruh	26
3.1.1.	Německé spolky	26
3.1.2.	Deutsche Technische Hochschule in Prag (DTH)	29
3.1.3.	Architekti pracující pro významné německé podniky	31
	Bankhaus Petschek	31
	Böhmische Escompte-Bank und Credit-Anstalt/ Česká eskomptní banka	33
	Ostatní němečtí stavitelé Karla Jaraye a Rudolfa Hildebranda	36
3.1.4.	Architekti ve vazbě na Vídeň	36
3.1.4.1.	Technische Universität Wien (TU Wien)	37
3.1.4.2.	Akademie der Bildenden Künste Wien (AKBILD)	38
3.1.4.3.	Adolf Loos Bauschule	40
	Vídeňské vlivy	41
3.2.	Architekti pohybující se mezi českým a německým prostředím	44
3.2.1.	Eugen (Evžen) Rosenberg	44
3.2.2.	Oskar a Elly Oehlerovi (Olárovi)	46
3.2.3.	Rudolf Wels	47
3.2.4.	Erwin (Ervín) Katona	49
3.2.5.	Ernst Mühlstein a Victor Fürth	51
3.2.6.	Karl a Otto Kohn	53
3.2.7.	Martin Reiner	54

3.2.8.	Rudolf Weiser.....	56
3.2.9.	Friedrich (Bedřich) Ehrmann.....	57
3.2.10.	Josef Zasche.....	58
3.2.11.	Franz Hruschka/ Hruška	59
4.	Reflexe německy mluvících architektů	61
4.1.	Rudolf Hildebrand – Lebenserinnerungen (1945).....	62
4.2.	Rudolf Günther - Josef Zasche	66
4.3.	Rakouští a zahraniční badatelé	68
5.	Pozice německy mluvících architektů působících v Praze.....	70
	Spolky	70
	Školy	70
	Zakázky	70
	Periodika	71
	<i>Deníky – Prager Presse a Prager Tagblatt</i>	72
	<i>Sudetika a Witiko</i>	72
	<i>Významné odborné časopisy – Forum a Byt a umění</i>	73
	<i>Obraz Němců v českých periodikách</i>	75
6.	Závěr.....	77
7.	Seznam použité literatury a pramenů	84
8.	Seznam vyobrazení.....	94
9.	Seznam příloh.....	96
10.	Obrazová příloha.....	97
I.	Příloha.....	106
II.	Příloha.....	107
III.	Příloha.....	108
IV.	Příloha.....	109
V.	Příloha.....	113

Seznam použitých zkratek:

TU Wien	Technische Universität Wien
DTH	Deutsche Technische Hochschule Prag
GDA	Gemeinschaft deutscher Architekten in der Tschechoslowakischen Republik
NSDAP	Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei
ČSR	Československá republika
AKBILD	Akademie der bildenden Künste Wien
AVU	Akademie výtvarných umění v Praze
NTM	Národní technické muzeum
VŠUP	Vysoká škola uměleckoprůmyslová v Praze
AzW	Architekturzentrum Wien
PVWV	Prager Volkswohnungverein
EB	Eskomptní banka
VPÚ	Všeobecný penzijní ústav
SČVU	Svaz československých výtvarných umělců
USČSVU	Ústřední svaz československých výtvarných umělců
DSAP	Deutsche sozialdemokratische Arbeiterpartei in der Tschechoslowakischen Republik
DSCP	Deutsche christlichsoziale Volkspartei
SdP	Sudetendeutsche Partei
BdL	Bund der Landwirte
KSČ	Komunistická strana Československa
ČVUT	České vysoké učení technické v Praze
ČNB	Česká národní banka

1. Úvod

Osvětlování složitých česko-německých vztahů nejen na poli výtvarného umění v meziválečném období se do popředí zájmu vědeckých projektů dostává v posledních přibližně dvaceti letech. Poměrně nedávná meziválečná doba patří vlivem dějinných a politických faktorů po roce 1945 k tzv. bílým místům české historie. Toto prázdno není způsobeno pouze donedávna napjatými národnostními vztahy mezi Čechy a Němci, ale také nedostatkem archivních pramenů. Mnohé archivy německých institucí a osobní pozůstalosti českých Němců byly po jejich odsunu zničeny či v lepším případě odvezeny za hranice. Přesto výsledky posledních výzkumů¹ dokazují, že intenzivní a náročná práce umožňuje tato bílá místa postupně zaplňovat. Většina dosavadních studií byla zaměřena z logiky věci na příhraniční oblasti, kde byla koncentrace německého obyvatelstva nejvyšší. Přesto každá oblast má svá specifika – situace byla tedy jiná na Moravě, ve Slezsku, v severních či západních Čechách. V některých větších městech pak vznikaly německé jazykové ostrovy (Brno, Jihlava, Olomouc, České Budějovice, Praha, aj.). Postavení Prahy jakožto nově vznikající evropské metropole bylo v tomto ohledu zcela jedinečné. Vlivem mnoha prolínajících se faktorů se však jakákoliv kritická rekonstrukce tehdejší situace a role německé menšiny v rámci Prahy nutně potýká se značnými obtížemi.

Přímo pražské architektonické problematice je věnován pouze výstavní projekt „Splátka dluhu. Praha a její německy hovořící architekti 1900-1938“ připravená architektem a historikem architektury Zdeňkem Lukešem v roce 2002 (v galerii Jaroslava Fragnera, Praha). Katalog vydaný k výstavě je jedinou soubornou knihou obsahující základní data k tomuto tématu. Více než o analýzu problematiky česko-německých vztahů jde o výčet architektů, jejichž jediným pojítkem a tedy kritériem výběru, byl společný jazyk - němčina.² Zdeněk Lukeš zpracoval také několik biografických článků k jednotlivým německy mluvícím architektům, ve kterých zveřejnil některé nové informace (Ernst Mühlstein, Victor Fürth, Rudolf Wels, Martin Reiner).

Poslední komplexní analýza česko-německého umění z pera manželů Habánových se soustředí na umělecká sdružení a spolky pro oblast Prahy a Liberecka, avšak zcela záměrně vypouští ze svého záběru architekturu. Problematikou německy mluvících architektů se

¹ Na konci roku 2013 předložili veřejnosti výsledky svého úspěšného výzkumu Anna a Ivo Habánovy formou výstavy „Mladí lvi v kleci“ v oblastní galerii Liberec. Jejich projekty jsou zaměřeny především na činnost a fungování německých spolků na území tehdejšího Československa, v případě Anny Habánové s těžištěm v Liberci, v případě Ivo Habána pak s těžištěm v Praze.

² Zdeněk LUKEŠ: Splátka dluhu, Praha a její německy hovořící architekti 1900-1938, Praha 2002, s. 13.

detailně zabýval profesor Jindřich Vybíral, který toto téma zpracoval pro oblast Moravy a Slezska (Moravská Ostrava, Opava).³ V roce 1993 byl rovněž autorem výstavy „Jiný dům“, která se soustředila na německou a rakouskou architekturu na Moravě a ve Slezsku. Pro výzkum česko-německé problematiky na poli výtvarného umění byla klíčová výstava „Mezery v historii, 1890-1938: polemický duch Střední Evropy, Němci, Židé, Češi“⁴ (Galerie hl. města Prahy, kurátorka: Hana Rousová, 1994), na kterou od roku 2004 navazuje stejnojmenné sympozium. Mezi lety 2004-2009 se v Chebu konalo sympozium pořádané místní Galeríí výtvarného umění a Festivalem uprostřed Evropy / Mitte Europa, v roce 2012 bylo sympozium obnoveno a střídavě se koná v Chebu a v Liberci.⁵ K tomuto tématu také vyšlo několik sborníků obsahujících příspěvky od českých i zahraničních badatelů.⁶

Předmětem této diplomové práce bude tedy především analýza a zhodnocení pozice pražských německy mluvících architektů v meziválečném období. Vzhledem k tomu, že dosud neexistuje žádná práce, která by se této problematice (tj. pražskému dobovému kontextu z pohledu německy mluvících architektů) pečlivěji věnovala, považuji za nutné zrevidovat dosavadní fragmentární tvrzení a podrobit je kritice založené na dostupných, pokud možno archivních, zdrojích. Pro komplexnější práci s tématem je také nutno vymezit základní pojmy a kategorie. Tato práce si tedy klade za cíl provést první potřebný krok k seriózní a hlubší analýze pražské německé architektury. Práce bude hledat odpovědi na následující otázky: Jaké bylo postavení německy mluvících architektů v rámci pražské architektonické obce? Měli potřebu se sdružovat jako výtvarní umělci a pokud ano, za jakým účelem? Jaké byly vzory či vlivy německých architektů? S kým udržovali kontakty? Měli potřebu se vymezovat vůči českému prostředí? Jak a kde publikovali svá díla? Jak vnímali svou pozici v nově vzniklém Československém státě? Reflektují postavení či práce německy mluvících architektů i zahraniční badatelé a jak?

Tato studie do určité míry vychází z Lukešova seznamu pražských německy mluvících architektů, ale pokusí se charakterizovat vnitřní diference této různorodé skupiny, které by mohly ve výsledku dopomoci k analýze celkové situace na pražské

³ Jindřich VYBÍRAL: Zrození velkoměsta. Architektura v obraze Moravské Ostravy v letech 1890-1938, Ostrava 1997; idem: Mladí mistři. Architekti ze školy Otty Wagnera na Moravě a ve Slezsku, Praha 2002; idem: Opavští architekti a stavitelé 1918-1938, diplomová práce; idem: Jiný dům. Německá a rakouská architektura na Moravě a ve Slezsku v letech 1890-1938, Praha 1993.

⁴ Hana ROUSOVÁ: Mezery v historii, 1890-1938: polemický duch Střední Evropy, Němci, Židé, Češi, Praha 1994.

⁵ <http://mezery.triodon.com/o-sympoziu/2014/>, vyhledáno 28. 7. 2014.

⁶ Sborník Mezery v historii vyšel v roce 2010, 2012, 2013, poslední ročníky dostupné in: <http://mezery.triodon.com/sbornik/2014/>, vyhledáno 28. 7. 2014.

scéně. Na základě širokého průzkumu, sběru dat a četných konzultací, práce rozděluje širokou a nekoherentní skupinu „německy mluvících architektů“ na dva základní okruhy dle inklinace architektů ke kulturnímu prostředí. Německý kulturní okruh je postaven na prokazatelné německé národnosti či příslušnosti k německým spolkům a školám. Dalšími indiciemi jsou zakázky pro významné německé stavebníky či sklon k německému prostředí, v tomto případě k Vídni. Druhý okruh tvoří architekti pohybující se mezi českým a německým prostředím. V tomto případě se jedná o výběr konkrétních význačných tvůrců, u kterých je individuálně doložena orientace na české i německé prostředí. Jména některých architektů nalezneme v obou okruzích, což jen dokládá komplikovanost a „přirozenou výstavbu“ situace. Po základním vymezení terminologie a okruhů tvůrců bylo možné z nalezených zdrojů vytvořit určitý obraz o reflexi a pozici německy mluvících architektů v Praze.

Zdrojem informací k některým tvůrcům jsou nečetné monografie. Existuje několik dobových katalogů dosavadní tvorby autorů⁷, a několik recentních monografií⁸ s výjimkou knihy od Rudolfa Günthera o Josefu Zaszchem⁹, která pochází již z konce šedesátých let.

Klíčová byla práce se zdroji v pražských a vídeňských archivech. Vídeň byla pro bližší bádání vybrána z toho důvodu, že značná část německy mluvících architektů činných v Praze v době mezi lety 1918-1940 prošla vídeňským školením či měla v průběhu života s Vídní vazby. Ostatně vliv vídeňské architektury na český prostor byl po staletí značný a je nutné se ptát, do jaké míry byly tyto historické vazby po roce 1918 přetřhány či udržovány. Omezený čas a prostředky autorce nedovolily podniknout podobně detailnější průzkum v ostatních německých metropolích. Nezbytným pramenem pro poznání situace pražských německy mluvících architektů byl odborný tisk, jehož rešerše byla vedena s cílem zjistit, ve kterých periodikách kteří němečtí architekti publikovali. Nejprínosnějším zdrojem poznatků byly paměti architekta Rudolfa Hildebranda uložené v archivu rakouského centra pro architekturu (Architekturzentrum Wien - AZW). Dalším cenným pramenem alespoň základních informací byla přímá korespondence s příbuznými architektů Rudolfa Hildebranda a Friedricha Ehrmanna.

⁷ Erwin Katona (1938), Ernst Mühlstein a Victor Fürth (1931), Otto a Karl Kohn (1932), Adolf Foehr (1925 a 1928), Berthold Schwarz (1938).

⁸ Ursula PROKOP: *Das Architekten- und Designer – Ehepaar Jacques und Jacqueline Groag. Zwei Künstler der Wiener Moderne.*, Vídeň 2005; Petr PELČÁK/ Vladimír ŠLAPETA/ Ivan WAHLA: *Elly Oehler/Olárová 1905–1953. Oskar Oehler Olár 1904–1973.: architektonické dílo*, Brno 2007; Petr PELČÁK/ Ivan WAHLA: *Ernst Wiesner 1890-1971*, Brno 2005; Michael RUND: *Po stopách Rudolfa Welse, Sokolov* 2006; Markus KRISTAN: *Hubert Gessner, Architekt zwischen Kaiserreich und Sozialdemokratie*, Vídeň 2011.

⁹ Rudolf GÜNTHER: *Josef Zasche, Lebensbild eines Architekten*, Mnichov 1971.

2. Česko-německo-židovská problematika

Pro pochopení dobového kontextu a celé česko-německé problematiky je důležité ozřejmění některých základních termínů. Jak název diplomové práce, tak i značná část recentní odborné literatury používá poměrně kostrbatý termín „německy mluvící“ architekt, umělec, atd. Tento termín v sobě integruje široké spektrum postojů, někdy i přímo protichůdných. Kdo všechno tedy může být německy mluvící architekt? V nejširším pojetí (jako např. u Zdeňka Lukeše) každý, jehož aktivním jazykem je němčina a to bez ohledu na národnost, vyznání či státní příslušnost. V kulturně a historicky velmi bohatém prostoru střední Evropy je ovšem poněkud složité slučovat tak odlišné skupiny lidí pouze na základě společného jazyka. Dle státní příslušnosti se na tehdejší mapě Evropy (po roce 1918) pro naši problematiku rozlišovalo především na Němce říšské (z Německa), rakouské a československé. Z hlediska národnostního je situace ještě o něco komplikovanější a v odborné literatuře se používají termíny jako český, pražský či sudetský Němec. Naprosto zásadní roli pak hraje otázka náboženství, kdy je pro pochopení společenské situace nezbytné rozlišovat mezi německými Židy a nežidy. Jelikož je tato problematika poměrně komplikovaná, ale pro dané téma klíčová, bude se jí věnovat tato samostatná kapitola.

2.1. Historický kontext česko-německých vztahů

Již v podtextu základní teze - rozdělení pražských architektů na česky a německy mluvící, lze hledat otázky týkající se antagonismu mezi Čechy a Němci v dané době. Tento národnostní spor má dlouhou genezi, která sílila v průběhu 19. století a svým způsobem vyvrcholila právě v období mezi dvěma válkami. Přitom soužití Čechů a Němců se v tomto prostoru datuje až do hlubokého středověku. Již ve 13. století zvali přemyslovští panovníci německé kolonisty do českých zemí. První známky proto-nacionálních sporů se začaly objevovat v průběhu 14. a 15. století a to především v Praze, kde etnická rivalita způsobila odchod mnoha Němců z hlavního města Českého království. V složitém procesu utváření novodobých národů od poloviny 18. století do konce 19. století nalézáme protichůdná politická stanoviska české (austroslavismus) a německé strany (pangermanismus). Velkoněmecké pojetí, které počítalo i s připojením německého obyvatelstva z území Čech, šlo proti zájmům rodící se české politiky s jejími státoprávními nároky.¹⁰ V podtextu

¹⁰ Jaroslav ČECHURA: Od koexistence k antagonismu – tisíc let česko-německých vztahů, in: http://issuu.com/belavenir/docs/ztracena_generace?e=1194650/7783309, vyhledáno 29. 7. 2014.

politické situace stál vývoj hospodářství a ekonomiky, který byl pro české země od poslední třetiny 19. století pozitivní. Národnostní spory doznaly svého prvního vrcholu v době první světové války. Němci na rozdíl od Čechů byli podporovatelé Rakouska a věřili v jeho vítězství (což se opět projevovalo i v ekonomické rovině např. půjčkami státu apod.). I oni měli své plány na nové uspořádání hranic po konci války – chtěli rozdělit české země na výhradně německá a smíšená území. Čistě německé regiony by pak vytvořili tzv. nové korunní země Deutschböhmen.¹¹ Díky snahám české exilové politiky byl výsledek mírových dohod ve Francii jiný. 28. října 1918 vznikl nový československý stát s přibližně 3 milionovou německou menšinou. První 2 roky po vzniku nového státního útvaru byly z hlediska česko-německých vztahů dramatické. První zákony a prozatímní organizace vlády navazovaly na dřívější rakouskouherský systém. Až do dubna roku 1920 zasedalo tzv. Revoluční Národní shromáždění, ve kterém nebyli zástupci národnostních menšin, jelikož odmítali existenci nového státu i účast v jeho orgánech.¹² Němečtí poslanci (především Rudolf Lodgman von Auen) požadovali oddělení území s majoritou německého obyvatelstva od Československa. V říjnu 1918 tak došlo k vyhlášení čtyř samosprávných regionů: Sudetenland (Opava), Deutschböhmen (Liberec), Böhmerwaldgau (Prachatice) a Deutschsüdmähren (Znojmo), které se měly stát součástí plánovaného Německého Rakouska.¹³ Tento spor byl ze strany československého státu vyřešen vojenským obsazením německých oblastí, k definitivnímu začlenění oblastí do Československa došlo v září 1919 na základě mírové smlouvy s Rakouskem. Němci se tak stali nejpočetnější národnostní menšinou v Československu, v roce 1921 jich zde žilo 3 123 568 (23 % z celkového počtu obyvatel).¹⁴ Legislativní ochrana práv národnostních menšin vycházela z mezinárodních mírových smluv (versailleská a saint-germainská), které byly nadřazené národním legislativním normám. Základní povinná práva menšin pak byla součástí samotné ústavní listiny (§ 128-134 ústavy), konkrétní podobu pak získala v jazykovém zákoně a v zákoně o nabývání státního občanství. *„Ustanovení § 128 zabezpečovalo plnou rovnost všech státních občanů Československé republiky před zákonem a rovné požívání občanských a politických práv bez ohledu na rasu, jazyk a náboženství, dále rovný přístup do veřejné služby, k úřadům a hodnostem, aneb pokud*

¹¹ Lucie ZATLOUKALOVÁ: Vztahy Čechů a českých (sudetských) Němců v éře 1. republiky na území ČSR, diplomová práce, Brno 2008, 13.

¹² Andrej TÓTH: Politika československých vlád vůči národnostním menšinám 1918-1938 (výzkumný projekt RM04/01/10), in: https://www.mzv.cz/file/637455/NAR_MENS_MONOGR_20_stran.pdf, vyhledáno 29. 7. 2014.

¹³ ZATLOUKALOVÁ (pozn. 11) 17.

¹⁴ TÓTH (pozn. 12).

*jde o vykonávání jakékoliv živnosti nebo povolání... a současně volnost užívání jakéhokoliv jazyka ve stycích soukromých a obchodních, ve věcech týkajících se náboženství, v tisku a jakýchkoliv publikací nebo ve veřejných shromáždění lidu.*¹⁵ § 130 upravoval právo v oblasti neveřejného školství a dovoloval zakládat a spravovat vlastním nákladem ústavy lidomilné, náboženské a sociální, školy a jiné ústavy výchovné všem státním občanům nehledíc k národnosti, jazyku, náboženství a rase. § 131 pak dokonce zaručoval v oblastech, kde byl značný podíl občanů jiného jazyka než československého přiměřenou příležitost ve veřejném školství, aby se jim dostalo vyučování v jejich vlastní řeči. Menšiny měly dále nárok na přiměřený podíl prostředků z veřejných fondů určených na výchovu, náboženství a charitativní účely. Další legislativní normy, které se významným způsobem dotýkaly postavení menšin, byl především jazykový zákon a zákon na ochranu republiky (§ 14, odst. 4. zákona č. 50/1923 Sb. z. a. n.), který chránil menšiny před násilnostmi a nepřátelskými činy. Další zákony se pak zabývaly ještě ochranou národnostní příslušnosti a svobody ve shromážděních (309/1923) či civilní ochranou proti propuštění z práce z důvodu národnostní příslušnosti (330/1921). Zastoupení německé menšiny v Národním shromáždění bylo analogické z hlediska jejího poměru na celkovém počtu obyvatel. Rovněž jednací řád poslanecké sněmovny a senátu umožňoval poslancům užívat na půdě Národního shromáždění své rodné řeči. Německé politické strany se po roce 1922, tedy po rozpadu Německého parlamentního svazu, vymezily na negativistické (zůstávaly v opozici vůči československé vládě) a aktivistické.¹⁶ Po roce 1926 byly tzv. aktivistické strany (DSAP, DSCP, agrární strana „Svazu zemědělců“ – BdL) součástí několika československých vlád.¹⁷ Zvratem ve sbližovací snaze českých a německých zájmů na území nové republiky se stala hospodářská krize v roce 1929 a její důsledky spojené především s nástupem nacionálního německého hnutí ve 30. letech 20. století. Vzestup prohitlerovsky orientovaných politických stran v oblastech Sudet byl stvrzen vítězstvím Henleinovy Sudetendeutsche Partei (SdP) ve volbách roku 1935 (SdP získala 15,2 % všech hlasů¹⁸). Dalo by se říci, že třicátá leta byla ve znamení bojů československého státu a proaktivistických stran proti vzrůstajícímu vlivu německých negativistických stran, které se podařilo sjednotit pod ideové i finanční zázemí z Německa (Hitlera). Konrád Henlein jako vůdčí osobnost tohoto hnutí sledoval především dva hlavní cíle: zviditelnit SdP a sudetoněmeckou otázku v zahraničí (podpora především v Anglii díky německým

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ ZATLOUKALOVÁ (pozn. 11) 20.

¹⁷ ČECHURA (pozn. 10).

¹⁸ ZATLOUKALOVÁ (pozn. 11) 47.

aristokratickým kruhům z Čech¹⁹) a moci ovlivňovat vnitrostátní politiku Československé republiky (kritika neoaktivistických stran a jejich snahy o česko-německé vyrovnání, která měla vést k vnitřnímu rozvratu).²⁰ Tato snaha vyústila v roce 1938 na mnichovské konferenci přičleněním pohraničních oblastí k Německu, 15. 3. 1939 pak vznikl protektorát Čechy a Morava a samostatný slovenský stát.²¹ Další události jsou pak spojené s vývojem 2. světové války. Pro téma diplomové práce je posledním mezníkem ve vývoji česko-německých vztahů důsledek výsledku 2. světové války, a to odsun Němců z obnoveného Československa mezi lety 1945-1948. Z hlediska prvorepublikové právní legislativy bych chtěla ještě upozornit na několik sporných zákonů, které se dotýkaly česko-německých vztahů.²² Prvním z nich byla pozemková reforma probíhající ve dvacátých letech, ve které Němci přišli o zhruba 30 % půdy v Sudetech a o 60 % z celkově zabrané půdy na území ČSR. Reforma však byla orientována spíše protiaristokraticky než protiněmecky, národnostní aspekt však lze hledat v následné kolonizaci, tj. v klíči pro přidělování půdy. Především v pohraničních oblastech se dostalo do českých rukou mnohanásobně více podílů půdy než do německých.²³ Poslední, pro toto téma důležitou a v dané době velmi diskutovanou, záležitostí byl nový jazykový zákon. Jazykový zákon přijatý v roce 1920 byl samostatnou částí ústavy a oficiálním státním jazykem republiky určil jazyk československý. Zákon tímto upravoval především užívání jazyka v oblasti veřejné, státní a samosprávné moci. Paragrafy 2, 3 a 5 upravovaly jazykové právo pro národnostní menšiny – úřední orgány soudních okresů, které obývalo alespoň 20 % státních občanů téhož, však jiného jazyka než československého, měly povinnost přijímat podání v jazyce dané menšiny a vydati vyřízení těchto podání i v jazyku podání. Dále pak všechny samosprávné úřady, zastupitelské sbory a veřejné korporace byly povinny přijímat a vyřizovat ústní i písemná podání v jazyku československém. Dle příslušných kvót byly zřizovány i školy pro příslušníky menšin, ve kterých bylo vyučováno jazykem menšiny. Prováděcí nařízení k jazykovému zákonu vyšlo až v únoru 1926 a vztahoval se pouze pro úřadování všech orgánů podřízených ministerstvům vnitra, spravedlnosti, financí, průmyslu, obchodu a živností, veřejných prací a veřejného zdravotnictví a tělesné

¹⁹ Ibidem 49.

²⁰ Ibidem 57.

²¹ ČECHURA (pozn. 10).

²² Detailní rozpor práva menšin v prvorepublikové legislativě přináší publikace: René PETRÁŠ: Menšiny v meziválečném Československu: právní postavení národnostních menšin v první Československé republice a jejich mezinárodněprávní ochrana, Praha 2009.

²³ TÓTH (pozn. 12).

výchovy.²⁴ Pravděpodobně největší úskalí nejen jazykového zákona tkvělo v jeho obecnější formulaci, která nechávala velký prostor pro rozhodování jednotlivým státním úřadům a orgánům územních samospráv. V těch často seděli lidé, kteří se ne vždy plně ztotožňovali s platnou legislativou a zákony si vyložili po svém, mnohdy v neprospěch menšin. Na druhou stranu výklad zákona je problémem obecným a pravděpodobně tam, kde je k tomu vůle, dojde k záměrné dezinterpretaci stejně.

Závěrem bych chtěla ještě jednou zdůraznit názor, na kterém se shoduje většina historiků, a to, že byl značný rozdíl mezi situací v Praze a v ostatních provinciích. Rudolf Jaworski dokonce tvrdí, že podstatnou část národně motivovaných sporů mezi sudetskými Němci a státem můžeme vysvětlit jako napětí mezi centrem a periferií.²⁵ „Liberální pražské německé měšťanstvo nemělo až na pár výjimek v sudetoněmeckých oblastech nejmenší podporu; německý radikální maloměšťák na periferii neměl nic společného s kosmopolitní „profesorskou politikou“ pražských krajanů.“²⁶ Další obecně uznávaná úvaha pak přisuzuje vliv národnostně orientované strategie především na nižší a chudší vrstvy a to primárně ze dvou důvodů – pro podnikatele a vyšší vrstvu byl klíčový hlavně jejich ekonomický prospěch (tj. národnostní otázka byla až na druhém místě) a za druhé sudetoněmecké nacionální hnutí potřebovalo získat hlavně početnou voličskou základnu.

²⁴ Ibidem.

²⁵ Rudolf JAWORSKI: Na stráži němectví nebo v postavení menšiny? Sudetoněmecký národnostní boj ve vztazích výmarské republiky a ČSR, Praha 2004, 46.

²⁶ Ibidem 49.

2.2. Dobový úhel pohledu

Autentický obraz o společenské situaci a o vztazích mezi Čechy a Němci je možné získat na základě dobových materiálů. Z archivních zdrojů, které se podařilo objevit, jsou jimi například materiály spojené s fungováním různých německých spolků (např. GDA, Schlaraffia), na obecné rovině pak především jednotlivé ročníky (1930-1936) časopisu **Národnostní obzor**, který vydávala **Společnost pro studium národnostních otázek** (Archiv Národního Muzea). Střípky z běžného občanského života lze nalézt také v zápisech o sporech vedených při jednotlivých městských částech, dnes uložené v Archivu hl. města Prahy. Pro popsání společenského klimatu jsou vždy cenným zdrojem novinové a časopisecké články, které ale do jisté míry podléhají společensko-politickým zájmům vlastníka periodika. Vzhledem k tomu, že v Praze vycházela celá řada deníků, týdeníků a dalších kulturních periodik a časový rámec práce objímá více jak dvacet let, nebylo možné se zaměřit na detailnější rešerši všech těchto zdrojů.

Jak již vyplývá z kapitoly věnované stručnému historickému přehledu česko-německého soužití na území tehdejší ČSR, byla celá situace dosti komplikovaná, ovlivněná množstvím faktorů a především protichůdných požadavků na daný prostor. Pro nastínění dobového úhlu pohledu z německé strany bude uveden jako první text, který se nejvíce dotýká problematiky německy mluvících architektů v ČSR, potažmo v Praze. Jedná se o studii doktora Rudolfa Hönigschmida, který zastával funkci přednosta památkového ústavu, byl členem německé sekce Národní galerie a zakladatelem Spolku německých muzeí v ČSR.²⁷ Rukopis překladu jeho studie „Sudetoněmecké výtvarné umění od roku 1860“ od Dr. St. Brandejse je uložen v Archivu Národního muzea, studie pak byla publikována v devátém svazku řady *Národnostní otázky „Němci v Československé republice o sobě“* v roce 1937.²⁸ Hönigschmidova stat' se souborně věnuje významným sudetoněmeckým umělcům z řad malířů, grafiků, sochařů a na závěr i architektů. Autor se hned v počátku pozastavuje nad termínem „sudetoněmecké umění“, které užívá spíše ve smyslu označení původu než podstaty. Míjí tím, že neodlišuje postavení německého umění z pohraničních oblastí ČSR (Sudet) od umění celoněmeckého. „Sudetští Němci nepředstavují tedy vlastního jednotného německého kmene.“²⁹ Dle jeho názoru patří

²⁷ Ivo HABÁN: Prager Secession, in: <http://nemeckoceskeumeni.cz/cz/?page=ps>, vyhledáno 31. 7. 2014.

²⁸ CYSARZ/ HACKER/ HÖNIGSCHMID/ JANETSCHKE/ JAKSCH/ KISLINGER/ MAYER-HARTIG/ MOUCHA/ OBERSCHALL/ SEBEKOVSKY/ WINTER/ WOHRZYK: *Němci v Československé republice o sobě*, in: *Národnostní otázky*, Praha 1937.

²⁹ Rudolf HÖNIGSCHMID: *Sudetoněmecké výtvarné umění od roku 1860*, in: *Němci o sobě*, Praha 1937, 107.

německá pohraniční území spolu s několika jazykovými ostrovy ke čtyřem sousedním německým kmenům.

V tomto ohledu se Hönigschmid shoduje s názorem Dr. Emila Lehmana³⁰, který ve své stati o sudetských Němcích³¹ analyzuje jejich nářečí, zvyky, popřípadě umění (zpěvy, literatura, stavení, atp.) a dokazuje tímto příslušnost sudetských Němců z jednotlivých krajů k větším německým kmenům. Dle nářečí rozděluje na tři větve bavorsky mluvících sudetských Němců (jižní Morava, Šumava, Cheb), větev slezskou (Krkonoše, Orlické hory, severní Morava), švábskou (východ od Brna, jižní Morava, Vyškov), kladskou (Broumovsko, Teplicko). Obecně se kloní k názoru, že všichni sudetští Němci patří k horno- a středoněmeckým kmenům východních Němců. Naznačený obraz sudetských Němců pak svědčí o tom, že je to lid práce a práva (tj. německého práva, podle kterého si už první Němci v Čechách a v Praze řídili svůj život). Celkový vývoj Lehmann shrnul ve své knize „Sudetendeutsche Volkskunde“, ve které dokazuje, že Němci nejsou díky své práci a budování svého společenského života tělesem cizím v této zemi, nýbrž „lidem pevně zakořeněným na své půdě, lidem po stránce národní kultury bohatě vyvinutým a vysoce rozčleněným – živou a organicky rostlou větví celého německého národa.“ Na závěr pak zmiňuje úzké vztahy s českým národem, které jsou obohacující na obou stranách. Při reflexi těchto úvah bychom měli brát zřetel na Lehmannovu aktivní podporu německé nacionalistické strany, ačkoliv jeho základní názor o postavení sudetských Němců měl obecnější platnost.

Vraťme se však k Hönigschmidově studii – jelikož sudetští Němci nejsou jednotným samostatným kmenem, pak se jim dle Hönigschmida nedostává jejich vlastního kulturního střediska. Prahu vnímá sice jako kvalitní středisko pro německé vzdělání (v té době zde byla sídla 2 německých vysokých škol a část německých profesorů na Akademii výtvarných umění), ale dál již je dosah německého vlivu nedostačující (v té době v Praze žilo 42 tis. lidí německé národnosti). Proto docházelo k velkému odlivu talentovaných

³⁰ **Dr. Emil Lehmann** (nar. 18. 11. 1880 v Trnovanech u Teplic, zem. 22. 9. 1964 v Drážďanech) byl pedagog a vůdce sudetoněmeckého národnostního boje, mezi lety 1918-1933 členem DNSAP, dále členem Sudetendeutschen Heimatfront a od 1935 Sudetendeutsche Partei. Od roku 1919 vydával časopis „Heimatsbildung“. V roce 1935 odsouzen v procesu „Patscheider-Prozess“, v roce 1936 utekl do Německé říše, dále činný jako profesor na drážďanské vysoké technické škole, kde byl v roce 1945 penzionován. K sudetoněmecké problematice vydal několik knih, např. *Der Sudetendeutsche. Eine Gesamtbetrachtung*, Potsdam, 1925; *Wir Sudetendeutsche!* (společně s Hansem Krebsem), Berlín, 1937; *Sudetendeutsche Volkskunde*, Lipsko, 1926, a další. Celý výčet, včetně životopisu, dostupný in: <http://www.collegium-carolinum.de/permalink/biogr/HKS-Gruendungsmitglieder-Biogramme.pdf>, pod heslem Emil Lehmann.

³¹ Stať rovněž uložena v Archivu Národního muzea (výtisk autorizovaný Dr. Lehmannem), složka Československé společnosti pro studium národnostních otázek.

umělců³² do jiných německých metropolí, kde se prosadili a zdomácnili. Největší problém ve vývoji sudetoněmeckého umění vidí právě v tom, že „nám přirozená přitažlivost velkého uzavřeného německého společenství za hranicemi našeho státu odjímá četné z nejlepších našich domácích umělců“.³³ Z významných architektů zde jmenuje v první řadě Josefa Mariu Olbricha (z Opavy), Leopolda Bauera (z Krnova), Josefa Hoffmanna (Brníčko), Alfreda Rollera a Adolfa Loose, kteří se výrazně prosadili především ve Vídni. Řešení, jak by se této situaci dalo alespoň částečně předejít, vidí v rozumné kulturní politice a především pak v přiměřeném ohledu na německé umělce při veřejných zadávkách a nákupech.

Tento názor je pro zhodnocení postavení německých umělců v ČSR (potažmo v Praze) velmi cenný, už jen z toho důvodu, že takových výpovědí od německých teoretiků nenalezneme mnoho. Za první potvrzuje toto svědectví pravděpodobné znevýhodnění německých umělců při veřejných zadávkách, což v případě architektů byly především veřejné soutěže. Za druhé zde nalzáme určitý rozpor, kdy se sudetští Němci hlásí k umění celoněmeckému, ale zároveň pak nejsou srozuměni s odlivem těch nejúspěšnější umělců do větších německých center, kde jsou pak vnímáni jako umělci rakouští, vídeňští, berlínští apod. Velmi konfliktní situace nastává i v jejich vztahu k Československu, kde se sudetští Němci cítí zakotveni místně, ale ze samotné podstaty věci se nemohou včlenit do „privilegovaného“ československého národa, což výrazně mění jejich postavení v rámci česko-rakouské politiky, na které byli zvyklí do roku 1918.

Z hodnocení a výběru umělců je vidět Hönigschmidův vhléd do problematiky umění. Jako průkopníka moderní architektury v Praze jmenuje **Josefa Zascheho** „jehož stavby byly první, které zvěstovaly nástup nové etapy“.³⁴ Dílo svého současníka vyzdvihl a velmi ocenil jeho kvality. Z dalších významných německých architektů upozorňuje na profesory obou německých vysokých škol (Praha, Brno): **Arthura Payra**, Jindřicha Fantu, Franze Wimmera a **Bedřicha (Friedricha) Lehmana**.

Složitá je i otázka, zda Československo bylo budováno jako národní či národnostní stát. Vrátime-li se zpět k ústavě z roku 1920, pak zde nalezneme evidentní nadřazenost národa československého. Československo mělo podle usnesení Nejvyššího správního soudu z konce března 1919 poskytnout menšinám jistá práva, ale pouze do té míry, aby samo neztratilo svůj národní charakter.³⁵

³² Jmenuje např.: Hanaka, Barwiga, Josefa Hoffmanna, Koliga, Dobrowskeho, Metznera či Lederera.

³³ HÖNIGSCHMID (pozn. 29) 120.

³⁴ Ibidem 119.

³⁵ TÓTH (pozn. 12).

Jádro těchto sporů můžeme nalézt i v dílčích občanských iniciativách jako například při jednání o postavení nové budovy pražského německého vysokého učení. Na magistrát hlavního města Prahy došly i dvě stížnosti³⁶, jejichž formulace nám může poskytnout jeden z více obrazů o českoněmecké náladě v Praze roku 1933. Místní organizace Československé národní demokracie v Praze VII prohlašuje ve svých stanoviskách, že:

ad 1) „Protestujeme co nejrozhodněji...proti projektované stavbě německé univerzity v Praze VII a zdůrazňujeme, že této stavby není u nás zapotřebí. Němci mají v Československé republice na svůj počet dostatek vysokých škol,... Varujeme proto české členy zastupitelstva města Prahy před schválením směny pozemku, potřebného k výstavbě německé university a žádáme je, aby nejen z důvodů národních, ale i se zřetelem na provokativní germanizační cíl jakékoliv jednání o směnu pozemku odmítli. My občané VII. části Prahy poukazujeme znovu na promyšleně prováděnou germanizační činnost u nás, kde celé bloky domů jsou v držení Němců a kde další rozpínavost znamená poněmčení VII. části Prahy.... Německá výbojnost stupňuje se u nás způsobem nikdy nebývalým, jak v životě veřejném, tak i hospodářském... a poukazujeme na historii, jak kdykoliv zacházeli Němci s námi. Prohlašujeme dosavadní povolnost a nadbíhání našich vládních kruhů německé minoritě za čin samostatného národa nedůstojný.“

ad 4) „Žádáme, aby všechny národně nespolehlivé elementy byly ze služeb státních a veřejných odstraněny a nahrazeny výlučně občany původu Slovanského, tedy silami státu oddanými. Budiž tak okamžitě učiněno v území pohraničním.“

ad 5) „Protestujeme proti soustavnému přijímání neslovanských emigrantů z Německa a jejich usídlování na území našeho státu.“

ad 6) „Žádáme, aby všechny cizorodé firmy, pod jakýmkoliv označením u nás existující, byly zrušeny...“

V podobném duchu se vyjádřila i dne 3. 4. 1933 organizace československých fašistů (N.O.F.) v Praze VII. Rovněž zdůrazňuje, že v sedmé městské části patří celé ulice a bloky domů Němcům a žádá, aby se matka měst chovala „*k německé menšině tak, jako se chovají města německá k menšinám českým*“. Dále požadují zastavení germanizace na Praze VII, „*neboť němečtí spoluobčané nejsou svým srdcem občany tohoto státu*“.

Opět i tyto zdroje musíme vnímat s ohledem na jejich radikální politickou vyhraněnost. Nicméně faktem je, že na Praze 7 se nacházela skutečně velká německá menšina (vžilo se dokonce označení „Malý Berlín“ pro blok domů v Praze Bubnech). Měla

³⁶ Uložené v Archivu hl. města Prahy, složka Ia 38/7-437, 1933, Praha 7, čp. 437, projednání stavby německé univerzity.

zde sídla některá architektonická studia, jedním z nich byla i **firma Antona Möseho**, který podporoval opačnou stranu politického spektra (německé nacionály). Faktem zůstalo i to, že zmíněná novostavba pražské německé univerzity zde nikdy nebyla realizována.

Z dalších dobových studií věnujících se otázce česko-německých vztahů si zasluhují pozornost práce **Dr. Kamila Krofta**³⁷ - **Němci v Čechách** (1927), *Die Deutschen im Tschechoslowakischen Staate* (1937), Dr. Viktora Dvorského – **Němci v Československé republice** (1920), **Johannese Urzidila**³⁸ – **Tschechen und Deutsche** (1922) a na již jmenovaný **sborník Němci v Československé republice o sobě** (1937). Dobové svědectví a úvahy těchto vzdělců o česko-německých vztazích považují za velmi nosné, byť mohou být samozřejmě více subjektivně zkrslené než odborné články vzniknuvší s mnohaletým odstupem. Kamil Krofta prozaicky vysvětluje nově vzniklou situaci po roce 1918: „*Není divu, že se čeští Němci těžce smiřují s touto dějinnou změnou jim nepříznivou, že se jim křivdou jeví i to, co je toliko napravováním minulých křivd, napáchaných na českém národě, vyrovnáváním nerovnosti mezi českým a německým obyvatelstvem našich zemí, vytvořené nespravedlivou minulostí*“.³⁹ Dále zdůrazňuje historickou, kulturní a místní provázanost Čechů a Němců na našem území a je rád, že „*naše politika národnostní je jistě na hony vzdálena myšlenky na vyhlazení nebo počestění našich Němců*“.⁴⁰ Takřka s obdivem zdůrazňuje příslušnost českých Němců k velkému německému národu, která je pro ně velkou výhodou jak na poli hospodářském, kulturním, tak společensko-mravním. Bohužel není v možnostech této práce citovat více dobových názorů, ale je zajímavé jak rozdílné bylo vnímání jedné věci z pohledu českého a německého. To, co Češi viděli jako výhodou pro sudetské Němce (tj. že němečtí profesori, učenci, umělci, obchodníci atd. mohou svou práci a své umění uplatňovat v celé širé oblasti německého národa⁴¹), v tom Němci viděli spíše problém (viz. Hönigschmid), apod.

Rozbor dalších materiálů zaměřených již na konkrétní architekty je součástí samostatné kapitoly *Reflexe německy mluvících architektů*.

³⁷ Prof. PhDr. Kamil Krofta (1876-1945) byl předsedou Československé společnosti pro studium národnostních otázek, mezi lety 1936-1938 ministrem zahraničí (stoupenec Dr. Edvarda Beneše). Vystudoval historii a archivnictví na Karlo-Ferdinandově univerzitě v Praze. In: <http://www.vlada.cz/cz/clenove-vlady/historie-minulych-vlad/prehled-vlad-cr/1918-1938-csr/milan-hodza-3/prof--phdr--kamil-krofta-74642/>, vyhledáno 1. 8. 2014.

³⁸ Johannes Urzidil (1896-1970) patřil k nejvýznamnějším autorům článků o německém umění v Čechách. Kompletní přehled jeho bibliografie je k dispozici na http://www.johannes-urzidil.cz/bibliografie_cz_1913.html.

³⁹ Kamil KROFTA: *Němci v Čechách*, Praha 1927, 36.

⁴⁰ *Ibidem* 38.

⁴¹ *Ibidem* 39.

2.3. Židovská problematika

Do již poměrně komplikovaných vztahů Čechů a Němců na území tehdejší ČSR vstupuje otázka náboženská. Jelikož mnozí německy mluvící architekti, kteří v dané době působili v Praze, byli židovského vyznání, považují za nutné alespoň základní upřesnění židovské problematiky se zaměřením na meziválečnou Prahu. Vývojem židovské problematiky se zaměřením na české prostředí se zabývá ve své práci Kateřina Čapková.⁴²

První teze, kterou dosvědčovala již citovaná práce Rudolfa Jaworského, je, že **atmosféra v Praze byla atypická**. Do vztahů česko-německých, tak i v rámci německé skupiny, se promítá *pozice kosmopolitního centra a uzavřené periferie*. Němečtí Židé se v průmyslových a ekonomických centrech rychle integrovali do průmyslu a bankovníctví a přirozeně vrostli do místních středních a vyšších německých vrstev. V Praze navíc zcela chyběla sociální vrstva německých dělníků - úředníci, obchodníci či aristokracie pak byli politicky orientováni převážně liberálně⁴³. Důsledkem je například to, že pražští Židé (a pražští němečtí Židé tvořili polovinu německých Židů z Čech) měli v rámci německé menšiny tak silnou pozici, že nepotřebovali zakládat vlastní organizace, deníky, atp.⁴⁴ Židé měli silné zastoupení v těch důležitých pražských německých denících jako *Prager Presse*, *Prager Tagblatt*, *Die Wahrheit*⁴⁵ či dokonce v politických stranách a spolcích (např. Kasino). Na rozdíl od situace ve Vídni (kde Židé pro společenský postup museli konvertovat na křesťanství) nehrála náboženská příslušnost v Praze tak velkou roli. Na druhou stranu je známých několik střetů mezi německými Židy (většinou vyšší vrstvy) a nacionály či antisemity (často právě z pohraničí, kde se nacházely alespoň politické základny těchto postojů) jako např. v tzv. Steinherzově aféře z roku 1922⁴⁶ či ve vztazích na Pražské německé technice⁴⁷. Faktem ovšem zůstává, že neexistovalo žádné organizované hnutí Židů německé národnosti podobné hnutí českožidovskému či sionistickému.⁴⁸

Další teze se týká *sociálního statutu Židů a jejich jazykové vybavenosti*. Obecně lze říci, že němečtí Židé jak z Prahy, tak ze Sudet pocházeli ze *společensky vyšších vrstev*.⁴⁹

⁴² Kateřina ČAPKOVÁ: Češi, Němci, Židé? Národní identita Židů v Čechách 1918-1938, Praha – Litomyšl 2005.

⁴³ Liberálové pomohli Židům k zrovnoprávnění v 19. století.

⁴⁴ ČAPKOVÁ (pozn. 42) 68.

⁴⁵ Ibidem 70.

⁴⁶ Ibidem 63.

⁴⁷ Více o tématu: Marcela EFMERTOVÁ/ Ivan JAKUBEC/ Milena JOSEFOVIČOVÁ: Vývoj pražské německé techniky (1863-1945), in: Josef HARNA: Moderní dějiny: sborník k dějinám 19. a 20. století, Praha 2006.

⁴⁸ ČAPKOVÁ (pozn. 42) 71.

⁴⁹ Ibidem 64.

Navíc ve dvacátých a třicátých letech byla německá židovská elita českých zemí tou nejbohatší v rámci židovské komunity ve střední Evropě.⁵⁰ Tato vrstva měla velmi vstřícný vztah ke kultuře a vědě. Sledovali přirozeně německy píšící autory židovského původu (jako např. Peter Altenberg, Richard Beer-Hofmann, Arthur Schnitzel,...), ale rovněž sledovali a podporovali kulturu českou. V Československu se dokonce stali zprostředkovateli české kultury pro německé publikum. Je známých několik spolků či organizací jako elitní B'nai B'rith (česká lóže Bohemia) či Herderverein od roku 1933 známý jako Menorah.

Již reformy Josefa II. (zavedení němčiny na židovských školách, zkouška z němčiny jako podmínka pro výkon některých profesí, apod.) způsobily, že Židé používali od poloviny 19. století v naprosté většině němčinu a osvojili si německou kulturu.⁵¹ Ve druhé polovině sedmdesátých let 19. století vzniklo organizované čechožidovské hnutí a od té doby postupně vzrůstal počet židů hlásících se k češtině⁵² až do 2. světové války. V době meziválečného Československa představovali čechožidé proud v rámci židovské komunity, který nejen sympatizoval se státem, ale navíc zdůrazňoval svoji příslušnost ke státnímu národu.⁵³ V roce 1919 tak vznikl Svaz Čechů Židů a Akademický spolek Kapper (dříve Spolek českých akademiků židů), které se zaměřily na úplnou asimilaci Židů do české společnosti. Nutno ovšem zdůraznit, že většina Židů v Československu byla bilingvní.⁵⁴ Mohli tak tuto svoji jazykovou vybavenost využít ve svůj prospěch v konkrétních situacích. Příkladem využití němčiny bylo posílání dětí z vyšších vrstev do německých škol z toho důvodu, že pak měli více profesních možností, kde se mohli prosadit. Naopak přihlášení se k češtině mohlo být v mnoha směrech výhodné pro ty, kteří se rozhodli zůstat v ČSR⁵⁵ a později pro Židy také jedna z možností, jak se vypořádat se situací ve druhé polovině třicátých let 20. století. Obecně pak lze shrnout, že Židé v Československu byli především sympatizanti státu pocházející z vyšších společenských vrstev, pro které otázka národní identity nehrála zásadní roli. To také může být vysvětlením několika konkrétních

⁵⁰ Ibidem 75.

⁵¹ Ibidem 54.

⁵² Nutno vzít v potaz, že čeština se teprve v průběhu 19. století stávala jazykem vzdělanců – např. až do osmdesátých let 19. století navštěvovala většina Čechů německé školy.

⁵³ ČAPKOVÁ (pozn. 42) 93.

⁵⁴ Ibidem 92.

⁵⁵ ČSR byla do značné míry, jak již bylo naznačeno v předchozí kapitole, konstruována jako národnostní stát s přednostními právy pro Čechy a Slováky.

případů, kdy se původně německy mluvící architekti rozhodli přijmout českou národnost a od jisté doby preferovali užívání češtiny před němčinou.⁵⁶

2.4. Terminologie

Vzhledem k naznačené složitosti tématu považuji za vhodné vyložit základní pojmy a jejich genezi. Název práce záměrně nese nejobecnější formu označení – **německy mluvící architekt**. Odborná literatura z různých dob však pracuje s dalšími termíny, které mohly v průběhu času získat jiný význam či citové zabarvení. V tomto ohledu je nejkritičtější termín „sudetský“ či „sudetoněmecký“ (Němec, umělec, umění, apod.). Již samotné toponymum „Sudety“ označovalo dvě různá území. Claudius Ptolemaius užil prvně označení *Sudeti montes* pro pohoří kdesi ve střední Evropě bez bližší zeměpisné specifikace. Na konci první čtvrtiny 19. století byl pojem užíván v geografickém smyslu pro celé České království za účelem odlišit alpské a karpatské oblasti habsburské monarchie.⁵⁷ Na konci října 1918 se tak začalo říkat německému sídelnímu území na severní Moravě a ve Slezsku, tato provincie zmizela asi po šesti týdnech ze scény. Do roku 1938 bylo toto označení pro kompaktní německé sídelní území v Československu užíváno jen sporadicky. Až v říjnu 1938 pojmenovali nacionální socialisté nově získaná území jako „Říšskou župu Sudety“.⁵⁸ Dle J. W. Brügelera byl výraz „sudetoněmecký“ prvně použit v roce 1902 Franzem Jesserem jako pokus o souhrnné označení Němců z Čech, Moravy a Slezska.⁵⁹ Teprve až s Henleinovou sudetoněmeckou národní frontou a později Sudetoněmeckou stranou se tento termín dostal skutečně do oběhu. Do té doby nebyl používán v oficiálním politickém projevu. Plošné užití pojmu sudetoněmecký pro všechny Němce z Československa nalezneme až po roce 1945.

Jelikož nikdy neexistovalo souhrnné označení všech Němců z tehdejšího Československa, dostávaly se do oběhu další názvy jako **německo-český** (Deutsch-böhmisch), **německo-moravský** (Deutsch-mährisch) či **německo-slezský** (Deutsch-schlesisch), které v sobě vždy obsahovaly bližší zeměpisnou specifikaci. Dle Anny Habánové byl termín sudetoněmecké umění rozšířen už od 19. století a v období první republiky byly oba termíny (sudetoněmecké a německo-české umění) používány víceméně

⁵⁶ Průkazně např. u Rudolfa Welse.

⁵⁷ Anna HABÁNOVÁ: Existuje německočeské výtvarné umění?, in: Mladí lvi v kleci, Liberec 2013, 13-14.

⁵⁸ Johann Wolfgang BRÜGEL: Češi a Němci 1918-1938, Praha 2006, 182.

⁵⁹ Ibidem 179.

paralelně.⁶⁰ V tomto bodě je třeba ještě upozornit na nepřesnost v překladu „český“ do němčiny, který lze přeložit dvojnásobným způsobem. „Böhmisch“ (český) se vztahuje k zemi (Böhmen – Čechy), kdežto „tschechisch“ (český) se pojí s národností.⁶¹

V dobové literatuře se v překladu často setkáme s formulacemi typu „naši Němci“, „čeští Němci“, „sudetští Němci“, které dle kontextu mají zjednodušeně nahradit neexistující termín pro Němce žijící na území tehdejší ČSR. Pro stylistické vyznění se v práci vyskytují tyto termíny ne zcela ortodoxně (často v závislosti na dobovém zdroji, ze kterého čerpají), ale s vědomím tohoto pozadí.

⁶⁰ Anna HABÁNOVÁ: Liberec jako centrum německo-českého výtvarného umění v první polovině 20. století, disertační práce, Brno 2012, 12.

⁶¹ BRÜGEL (pozn. 58) 176.

3. Německy mluvící architekti působící v Praze

Z výše uvedeného tedy vyplývá, že skupina tzv. německy mluvících architektů byla v Praze velmi diferencovaná (z hlediska politické, národnostní i náboženské orientace) a její situace byla výrazně odlišná od oblastí pohraničí. Do celé problematiky vstupuje zásadním způsobem otázka židovství, ale i otázka významu rodného jazyka či přihlášení se k určité národnosti. Z tohoto důvodu se autorka práce rozhodla, do značné míry nesourodou skupinu tvůrců, vnitřně diferencovat na základě jejich společenské orientace. Toto rozdělení do určité míry reflektuje i obecnou situaci pro německy mluvící skupinu lidí působící v dané době v Praze. Jak již bylo řečeno v úvodu práce, základní vymezení nejširší skupiny německy mluvících architektů v Praze je přejato z projektu „Splátka dluhu“ od Zdeňka Lukeše.⁶² V této skupině se práce zaměřila na architekty, kteří dlouhodobě pobývali na území ČSR a jejichž činnost byla pro pražské, popř. české, prostředí významná. *Dvě základní pozice tvoří architekti hlásící se k německému kulturnímu okruhu a architekti pohybující se na rozhraní mezi prostředím českým a německým.* Kritériem pro zařazení může být: volba národnosti a jazyka, národnost klientely, publikování v určitých odborných periodících, stylové či formální přihlášení se ke konkrétnímu výtvarnému projevu, společenské vazby a kontakty, vzdělání, spolupráce (např. s českými architekty), spolková příslušnost a další.

⁶² Seznam v diplomové práci zmíněných německy mluvících architektů působících v Praze mezi lety 1918-1940 se nachází v příloze I.

3.1. Německý kulturní okruh

3.1.1. Německé spolky (*Gemeinschaft deutscher Architekten in der Tschechoslowakischen Republik, Prager Secession a další*)

„Odhaduje se, že v Československé republice je přibližně 1500-2000 architektů, z nichž jedna třetina náleží k německé národnosti.“⁶³ Dle tohoto Hruškova odhadu by se jednalo o přibližně 500 architektů německé národnosti, poměr jedné třetiny pak odpovídá obecnému podílu občanů německé národnosti v Československu.⁶⁴ Nejdůležitějším fungujícím spolkem architektů německé národnosti, který se podařilo dohledat, byl v roce 1920 založený „*Gemeinschaft deutscher Architekten in der Tschechoslowakischen Republik*“ (zkratka GDA). Do roku 1918 byli němečtí architekti z oblasti nově vzniklého Československa organizováni v „*Zentralvereinigung österreichischer Architekten in Wien*“. Po převratu pocítili nutnost si založit vlastní, na Vídní již nezávislou, organizaci, která by v první řadě chránila jejich hospodářské zájmy. Tři hlavní župy byly v Praze, Brně a Liberci. Mezi hlavní dva propagátory spolku⁶⁵ patřili architekti **Fritz** (Friedrich) **Lehmann** a **Franz Hruška**⁶⁶ (Hruschka). Architekt **Rudolf Hildebrand** byl předsedou pražského kraje. Ve svých pamětech se zmiňuje ve spojitosti s fungováním GDA o zajímavém projektu, kdy byl spolkem pověřen, aby sesbíral a zpracoval materiál o obytných stavbách v německých částech ČSR, který pak prezentoval na Mezinárodním kongresu bytové péče pořádaném v Praze roku 1935.⁶⁷ V dobových časopisech ani v kongresové brožuře se bohužel nepodařilo dohledat přesné znění tohoto textu ani Hildebrandovu účast na kongresu.⁶⁸ Dalšími členy spolku z našeho okruhu pražských německy mluvících architektů⁶⁹ byli: **Theodor Bach, Rudolf Hildebrand, Otto Grams, Friedrich Kick, Paul A. Kopetzky, Fritz Lehmann, Arthur Payr, Leopold**

⁶³ Franz HRUŠKA: Architektenstand; in: Sammelheft der Arbeiten von Mitgliedern der Gemeinschaftdeutscher Architekten in der Tschechoslowakischen Republik, Bratislava 1934, 5.

⁶⁴ Při sčítání lidu v roce 1921 bylo 3 061 369 obyvatel německé národnosti z celkového počtu 10 005 734 obyvatel v ČSR. In: [http://www.czso.cz/csu/2012edicniplan.nsf/t/B5001FC4EE/\\$File/4032120117.pdf](http://www.czso.cz/csu/2012edicniplan.nsf/t/B5001FC4EE/$File/4032120117.pdf), vyhledáno 5. 8. 2014.

⁶⁵ Kompletní seznam členů spolku v pražské župě se nachází v příloze II.

⁶⁶ Bratranec Emanuela Hrušky, který byl mimo jiné i kancléřem níže zmíněného Mezinárodního kongresu bytové péče.

⁶⁷ „Kongress des internationalen Verbandes für Wohnungswesen“ in Prag, 23. - 26. Juni 1935. Zprávu o tomto kongresu podává Emanuel Hruška v časopise Forum z roku 1935, 29-30.

⁶⁸ Deutsches Wohnen, Deutsches Siedeln in der Tschechoslowakei, Internationaler Wohnungskongress in Prag 1935.

⁶⁹ V roce 1934.

Pleschinger, Kurt Spielmann a Josef Zasche. Doložené členství ve spolku GDA můžeme tedy pokládat za jedno z kritérií klonící se k německému okruhu.

Další ze spolků, které již měly menší význam nebo se k nim nedochovaly dostatečné materiály, byl spolek absolventů německé techniky a německé zastoupení měl také Syndikát výtvarných umělců či německá sekce Levé fronty.⁷⁰ Na celorepublikové bázi pak působil Deutscher Kulturverbund (vznikl v roce 1919 a programově navazoval na zrušený rakouský spolek Deutscher Schulverein) a Metznerbund (který měl sice v Praze jednu z poboček, ale ta nevykazovala žádnou činnost). Dále přímo v Praze existovala umělecká sdružení německy hovořících autorů jako **Die Pilger** (poutníci, počátek dvacátých let), Verein deutscher Malerinnen Prag, Concordia a především pak spolek **Junge Kunst** (vznik 1928), na který plynule navázal roku 1929 spolek **Prager Secession**.⁷¹ Orientace těchto spolků byla zaměřená takřka výhradně na tzv. volná umění, tzn., že jejich provázanost s architekturou je velmi malá. S těmito uměleckými sdruženími byl prokazatelně v přímém kontaktu pouze **Fritz Lehmann**, který aktivně referoval o jejich činnosti nejčastěji v deníku Prager Tagblatt. V roce 1920 informoval o vzniku skupiny Die Pilger jejím vyčleněním z Metznerbundu⁷² a dokonce s Die Pilger vystavoval i své architektonické studie (1922). Poslední zaznamenaná výstava skupiny Die Pilger proběhla v roce 1923. Fritz Lehmann dále recenzoval na stránkách Prager Tagblatt výstavy Junge Kunst a především Prager Secession. Zakladatelem spolku Junge Kunst byl v roce 1927 malíř **Maxim Kopf**, který představoval významnou osobnost v pražských německých uměleckých kruzích. Skupina mladých umělců (většinou absolventi Akademie výtvarných umění v Praze (AVU), na které se nacházely i ateliéry vedené německými profesory) uspořádala jedinou výstavu pod hlavičkou Krasoumné jednoty v Domě umělců v roce 1928.⁷³ Tato výstava zastihla většinu pražských autorů budoucí nejdůležitější pražské skupiny německých umělců **Prager Secession** ve vrcholné fázi. Z dostupných informací je zajímavé ještě jedno propojení **Fritze Lehmana** s touto progresivní skupinou, a to sice jeho portrétní busta z bronzy od známé pražské německé sochařky **Mary Duras** (1898–1982), která je uvedena v katalogu této výstavy.⁷⁴ Hlavním iniciátorem vzniku a organizátorem skupiny **Prager Secession** byl rovněž Maxim Kopf. Spolek byl ustanoven

⁷⁰ LUKÉŠ 2002 (pozn. 2) 20.

⁷¹ Ivo HABÁN: Fenomén německo-českého výtvarného umění 20. století (Die Pilger, Junge Kunst, Prager Secession. Pražská scéna a paralelní centra německy hovořících umělců v meziválečném Československu), dizertační práce, Brno 2012, 62.

⁷² Fritz LEHMANN: Die Pilger, in: Prager Tagblatt, 25. 12. 1920, 9.

⁷³ HABÁN 2012 (pozn. 70) 80.

⁷⁴ Ibidem 86.

na konci roku 1928 a první výstava se konala na podzim 1929 v Praze. Kompletní seznam členů a také další detaily o fungování spolku shrnuje ve své doktorské dizertační práci Ivo Habán.⁷⁵ Skupina Prager Secession se svou koncepcí a programem viditelně přihlásila k německé kulturní obci v Československu s těžištěm v Praze a na rozdíl od Junge Kunst rozšířila svou základnu o přispívající členy nejen z řad německé kulturní a ekonomické elity.⁷⁶ V předsednictvu spolku figuroval Maxim Kopf, jednatelem byl historik umění **Otto Kletzl** a revizorem **Arnold Schück**, podnikatel a intelektuál židovského původu, budoucí manžel sochařky Mary Duras, zároveň syn Alexandra Schücka, ředitele pekáren Odkolek a klienta architekta **Ersnta Mühlsteina** (vila Schück v Praze). Spolek byl podporován celou řadou významných německých podnikatelů a intelektuálů židovského původu. Za povšimnutí stojí také jeho propojení s činností revue **Witiko** (Johannes Staud) především přes osobnost **Otty Kletzla**. Významným přispívajícím členem byl již zmíněný Dr. **Rudolf Hönigschmid**, který se mimo jiné podílel také na práci německého odboru Moderní galerie (důležité pro akvizice uměleckých děl). V roce 1930 přibyly mezi zakladatele spolku ještě **pražská zednářská lóže** Adorinam zur Weltkultur (členem zednářské lóže byl i architekt Rudolf Hildebrand)⁷⁷ a v roce 1931 mimo jiné i bankovní dům **Petschek**, u kterého budou ukázány přímé vazby na další pražské architekty z německého kulturního okruhu (Bankhaus Petschek detailněji v samostatné kapitole). Posledním důležitým pojítkem Prager Secession s architekturou je členství architekta **Ersnta Mühlsteina** jako přispívajícího člena spolku.⁷⁸ Ernst Mühlstein je řazen, jak bude ještě zdůvodněno, do skupiny na pomezí německo-českého prostředí. Nicméně zde zmíněná vazba na Prager Secession a rodinu Schück potvrzuje také jeho napojení na pražský německý kulturní okruh.

Architekt **Adolf Foehr** byl členem spolku **Schlaraffia**⁷⁹, ale bohužel se nepodařilo ve fondu Schlaraffia (Archiv Hlavního města Prahy) dohledat podrobnější informaci o Foehrově členství.⁸⁰

Architekt **Josef Zasche** byl mimo GDA rovněž členem **Deutsch-böhmischer Künstlerbund**, kde zastával funkci pokladníka a člena výstavního výboru.⁸¹ Je uveden na seznamu dvou výstav spolku v Německém Kasinu v Praze, a to v letech 1908 a 1909.⁸²

⁷⁵ http://is.muni.cz/th/10883/ff_dj/, vyhledáno 11. 8. 2014.

⁷⁶ Ibidem 112.

⁷⁷ Rudolf HILDEBRAND: Lebenserinnerungen, Archiv AzW, Wien.

⁷⁸ Ibidem 116.

⁷⁹ LUKÉŠ 2002 (pozn. 2) 42.

⁸⁰ Fond obsahoval stanovy spolku, korespondenci mezi jednotlivými pobočkami (Dr. Karl Walko), některá čísla Der Schlaraffia Zeitungen (1935) a pozvánku a programem na společenskou akci spolku.

3.1.2. Deutsche Technische Hochschule in Prag (DTH)

Dalším dohledatelným kritériem je studium či pedagogické působení některých architektů na Pražské německé technice. Na druhou stranu jsou známé případy kdy od rozdělené školy na českou a německou část, vyjadřovali svůj nesouhlas s tímto rozdělením někteří profesori svou záměrnou působností na opačném institutu. Každopádně působení na německé technice má svojí vypovídací hodnotu minimálně s ohledem na jazyk výuky a také s ohledem na fakt, že německá část pražského vysokého učení technického byla podstatně menší než ta česká a můžeme tak vyzorovat některé zajímavé osobní vazby. Vzhledem k obecnému nedostatku archivních zdrojů, nám poskytují personální spisy z fondu Ministerstva kultu a vyučování z let 1888-1918⁸³ mnohé cenné informace. Obsahují především fakta úřední povahy (funkci, jmenování do funkce, atp.), ale někdy je k dispozici i profesní životopis a zajímavé je vyzorování vztahů mezi jednotlivými architekty (např. kdo byl asistentem, případně kdo po kom nastupoval). Bohužel novější složka fondu po roce 1918 již není systematicky uspořádaná a není možno dle archivní pomůcky vyhledat konkrétní jména. Vzhledem ke kompletní reorganizaci po převratu v roce 1918 je navíc složka rozdělena do více fondů (změny ministerstev apod.) a její detailní rešerše nebyla s ohledem na záběr tématu možná.

Architekt starší generace **Friedrich Kick**⁸⁴ byl jmenován 9. června 1913 řádným profesorem na německé Vysoké technické škole pro obory Utilitätsbaukunde (užitné stavby) a Eisenbetonhochbaues (železobetonové pozemní stavitelství), kde působil již od roku 1909 jako mimořádný profesor. V komisi profesorů, která schvalovala Kickovu žádost o místo mimořádného profesora seděl mimo jiné i **Theodor Bach**, profesor pro pozemní stavitelství a kreslení na DTH mezi lety 1908-1928. Ve složce profesora Kicka se nachází i kompletní Curriculum Vitae, program jeho přednášek, cvičení a také záznam jeho přednášky „*Sport und seine Bauten*“ z roku 1900, která vyšla téhož roku ve Vídni tiskem.

⁸¹ Marie RUMÍŠKOVÁ: Deutsch-böhmischer Künstlerbund, jeho výstavy a kritiky (bakalářská práce na Filozofické fakultě Masarykovy Univerzity v Brně), Brno 2009, 45.

⁸² Ibidem 47-48.

⁸³ MKV/R, č. pomůcky: 1574, uloženo v Národním archivu.

⁸⁴ V jeho složce (kartony: 252, 261-264) se rovněž můžeme dočíst, že se narodil 21. 6. 1867 v Praze, studoval na pražské a mnichovské technice a po ukončení těchto škol navštěvoval mistrovský kurz ve speciální škole architektury na vídeňské akademii výtvarných umění. Získal Hansenovu cenu. Od školního roku 1896/1897 působil na PNT jako asistent a v roce 1903 získal titul privátního docenta. Jeho další profesní kvality stvrzují četné přednášky, které suploval, architektonické realizace i mnohé studijní cesty (Itálie, Sicílie, Švýcarsko, Francie, Anglie, Belgie a Německo). Rovněž jeho literární práce byla příznivě hodnocena.

V červenci roku 1917 byl jmenován řádným profesorem **Karl Jaray**⁸⁵ pro Encyklopedii pozemního stavitelství I, II a pro ekonomii staveb, topení a větrání (Enzyklopädie des Hochbaues, Bauökonomie, Heizung und Luftung), kde působil jako mimořádný profesor od roku 1913⁸⁶. V jeho spise rovněž nalezneme kompletní životopis a zprávu o průběhu jeho habilitace.⁸⁷ Jeho slibnou akademickou kariéru zbrzdila ve dvacátých letech antisemitská nálada, která byla pravděpodobně i důvodem jeho odchodu ze školy.⁸⁸

Asistentem na katedře geodézie byl jmenován roku 1904 **Bruno Bauer**⁸⁹, který byl toho času posluchačem posledního ročníku německé techniky. Bruno Bauer proslul především jako výborný technik, který dokázal spojit inovativní konstrukční řešení s estetickou hodnotou. Raná působnost na katedře geodézie jeho technické kvality pouze potvrzuje. Bauer nepokračoval v akademické kariéře, ale již od roku 1908 byl samostatně činný.⁹⁰

Poměrně zajímavé je jmenování **Ernsta Mühlsteina**⁹¹ jako výpomocného asistenta (Aushilfasistent für Utilitätsbaukunde und Eisenbetonhochbau) v roce 1915. Mühlstein měl zastoupit **Paula Kopetzkeho** po dobu jeho nepřítomnosti z důvodu vojenské služby. V příloze žádosti o toto jmenování se navíc dočteme, že kandidáta architektury Ernsta Mühlsteina jako zástup za svou jedinou výpomoc, architekta P. Kopetzkeho, navrhl tehdejší vedoucí katedry a současně děkan pro katedru pozemního stavitelství profesor Friedrich Kick.

Mezi lety 1907-9 byl asistentem na katedře pozemního stavitelství také arch. **Max Spielmann**⁹², který vedl kurz Encyklopedie pozemního stavitelství. Dále na pražské německé technice působili **Karl Theodor Bach** a **Arthur Payr** a **Fritz Lehmann**.

Seznam architektů z našeho okruhu, kteří studovali na pražské německé technice, je k dispozici v příloze III. Mnozí z nich prošli ještě dalšími školeními (především Adolf Foehr, Ernst Mühlstein, Karl Kohn). Přesné seznamy absolventů bohužel nejsou k dispozici vzhledem k zániku archivu. Nicméně se dochovaly alespoň některé evidenční knihy studentů (tzv. Hauptkatalog), ve kterých můžeme dohledat přesná osobní data a

⁸⁵ MKV/R, karton 252, 266 (jako asistent).

⁸⁶ 1901-1904 byl asistentem na PNT, 1904-1908 docentem.

⁸⁷ Pro architektury působící ve Vídni je zpracována kompletní cenná bibliografie dostupná na webu: www.architektenlexikon.at (Architekturzentrum Wien).

⁸⁸ Dočteme se ve vzpomínkách Rudolfa Hildebranda (pozn. 76).

⁸⁹ MKV/R, karton 264, 265; Bruno Bauer narozený 30. 11. 1880 ve Vídni, příslušný do Německého Brodu.

⁹⁰ <http://www.architektenlexikon.at/de/20.htm>, vyhledáno 6. 8. 2014.

⁹¹ MKV/R, karton 272.

⁹² MKV/R, karton 266-268.

národnost některých architektů (viz příloha III).⁹³ Zdeněk Lukeš považuje DTH za tolerantní učiliště, které dalo svým absolventům dobré základy, ale jehož význam v meziválečném období byl marginální (oproti ostatním pražským školám architektury).⁹⁴

3.1.3. Architekti pracující pro významné německé podniky (Bankhaus Petschek a další)

Další možnou indicií pro zjištění národnostně-kulturní orientace německy mluvících architektů je role stavebníků. Vzhledem k tomu, že pro německy mluvící architekty bylo poměrně obtížné získat za první republiky veřejnou zakázku⁹⁵, spolupracovali na významnějších realizacích často s německými investory. V tomto směru považuji za nejvýznamnější práce pro německé bankovní domy. Specifický typ zadání, jako např. návrh bankovního domu či paláce, přirozeně do značné míry ovlivnil i jeho výtvarnou podobu. Na druhou stranu mnozí architekti spolupracovali dlouhodobě s bankéřskými rodinami a měli možnost navrhovat i rodinné vily a další.

Bankhaus Petschek

Mezi nejvýznamnější německé banky patřil v meziválečném období **Bankhaus Petschek**. Pro tuto bohatou rodinu německých židů pracoval jako „dvorní“ architekt **Max Spielmann**⁹⁶, který v roce 1922 projektoval Petschkův bankovní palác (Politických vězňů 929), tři vily v Bubenči ve stylu francouzského baroka a v roce 1919 provedl přestavbu Kotěrových vil Bianca, za kterou byl kritizován.⁹⁷ Tyto stavby jsou velmi konzervativní a pracují s mnohými historismy, které byly v dané době avantgardou odsuzovány.

V archivu České národní banky se mi podařilo objevit dokumentaci týkající se přestavby vily čp. 81 v Bubenči pro ředitele bankovního domu Petschek Georga Poppera provedenou architektem **Adolfem Foehrem**⁹⁸ (Föhrem) v roce 1931.⁹⁹ Dle Zdeňka Lukeše

⁹³ Kompletní přehled nalezneme v příloze III „Seznam studentů DTH“, z prověřených jmen jsou cenné informace o P. A. Kopetzky, F. Hruschkovi. U dalších architektů je přínosná informace o jejich vyznání a národnosti (jazyku).

⁹⁴ LUKEŠ 2002 (pozn. 2) 22.

⁹⁵ Ibidem 11.

⁹⁶ Narodil se 3. 4. 1881 v Kroměříži, rodný jazyk němčina, vyznání židovské. Mezi lety 1901-03 studoval na oboru Maschinenbau na Technické univerzitě ve Vídni (TU Wien), v následujícím školením roce přestoupil na obor pozemního stavitelství a v roce 1904 odešel na jinou školu. (ARCHIV TU WIEN)

⁹⁷ LUKEŠ 2002 (pozn. 2) 182.

⁹⁸ Narodil se 1879 v Norimberku, studoval na PNT, dále u Jana Kotěry na VŠUP, získal prestižní stipendium do Curychu. Byl členem německého spolku Schlarafia (archivní materiál uložen v Archivu Hlavního města Prahy, ale neobsahuje žádné bližší informace o A. Foehrovi). Některé zdroje uvádí datum smrti 7. 10. 1943 v Praze

projektoval Adolf Foehr i jednu z vil Petschkovy rodiny v Bubenči.¹⁰⁰ V archivním fondu nalezneme bohužel spíše informace úřední a utilitární povahy (povolení k přestavbě od magistrátu, korespondenci architekta se stavebníkem v záležitosti úhrad nákladů a mezd), ale nachází se zde i signované plány a polohopisy. [1] Nicméně z této dobové komunikace mezi úřady, stavebníkem a stavitelem můžeme vyvodit alespoň následující: korespondence s českými úřady probíhala v češtině většinou v právním zastoupení, korespondence mezi stavebníkem a architektem v němčině s občasným použitím českých výrazů či zkratk, plány byly popisovány jak německy, tak česky (pravděpodobně dle konkrétního vyhotovitele). V závěrečném vyúčtování najdeme též seznam všech dodavatelů, tedy spolupracujících firem¹⁰¹. Plány jsou signované stavitelstvím Bratří Kalichů (Vocelova 7) a popsány v češtině, stavebním dozorem a asistentem byl Theodor Jan. Adolf Foehr byl jinak poměrně úspěšný a zavedený architekt, který spolupracoval velmi často s německými firmami. Mezi nejznámější realizace v tomto duchu patří ty pro pojišťovny Donau (palác ve Spálené 74 a Národní třída 138) a Securitas. Další významnou funkci zastával Adolf Foehr v Pražském spolku pro bydlení (**Prager Volkswohnungverein, PVWV**), kde působil jako spolkový architekt. Členem stavebního výboru byl další německy mluvící architekt **Rudolf Hildebrand**, předsedou profesor Breinl. Spolek usiloval o to, aby Praha byla vůdčí silou na poli úrovně kultury bydlení. „Rozruch v této souvislosti vzbudil dvojdům od Foehra“.¹⁰² Postavil pak celou řadu poměrně luxusních činžovních domů¹⁰³, především v lokalitě Prahy 7 [2,3], kde měl sám sídlo své kanceláře (Bubenská 1376¹⁰⁴).¹⁰⁵ Spolek pracoval výhradně pro pražské Němce, mezi kterými nebyly sociálně slabé vrstvy (neřešili tedy otázku bytové nouze) a domy projektovali pro střední a vyšší střední třídu (úředníci, obchodníci, zaměstnanci bank, pojišťoven, profesori, apod.).¹⁰⁶

(in: <http://arch-pavouk.cz/index.php/architekti/152-foehr-adolf>, vyhledáno 7. 8. 2014), jiné že poválečné osudy architekta nejsou známy (LUKEŠ (pozn. 2)).

⁹⁹ Archiv ČNB, fond Petschek, karton 79.

¹⁰⁰ Zdeněk LUKEŠ, in:

http://neviditelnypes.lidovky.cz/tiskni.aspx?r=p_architekt&c=A130330_185037_p_architekt_wag,

vyhledáno 7. 8. 2014.

¹⁰¹ Firmy: Blecha, Kozourek, Ostrag, Škaňka-Melich, Jelinek, Richter, Merlet, Stejskal, Toffolo, Prastav, aj.

¹⁰² HILDEBRAND (pozn. 76).

¹⁰³ Tyto byty byly vybavené sálovým vytápěním, elektrickou kuchyní, mechanizovanými prádelnami, apod.

¹⁰⁴ Vizitka otištěná v Prager Tagblatt 9.7.1931.

¹⁰⁵ Adolf FOEHR: Bauten und Entwürfe I, II, Praha 1925 a 1928.

¹⁰⁶ HILDEBRAND (pozn. 76).

Böhmische Escompte-Bank und Credit-Anstalt/ Česká eskomptní banka

Dalším již zmíněným architektem, kterého bezesporu můžeme zařadit do německého kulturního okruhu, je **Rudolf Hildebrand**, který byl také dlouholetým spolupracovníkem architekta **Karla Jaraye**. V roce 1926 přesídlil Karl Jaray do Vídně a svou pražskou kancelář přenechal Hildebrandovi, který ji odkoupil a převzal část klientely. Jejich nejvýznamnější společnou zakázkou (byť již po přestěhování Jaraye do Vídně) byla **budova Eskomptní banky (EB) v Praze** na přelomu dvacátých a třicátých let. Jelikož tato významná realizace byla v dobových periodících poměrně hodně diskutována, jinak nahlížena z české, jinak z německé strany a do dnešních dnů nedostatečně odborně reflektována, autorka se zde pokusí celou situaci nastínit s použitím archivních pramenů z Hildebrandovy pozůstalosti.

Jarayova pražská kancelář pracovala pro Českou eskomptní banku i rakouský kreditní ústav již několikrát předtím (např. pobočky EB: 1921-22 v Moravské Ostravě, 1922 Šumperk, 1923-25 Ústí nad Labem, 1924 přestavba a interiéry EB v Praze, 1925-26 Jihlava, a další).¹⁰⁷ Karl Jaray měl velmi dobré kontakty s některými řediteli banky¹⁰⁸, především s ředitelem Deutschem, Feichenfeldem, Landesmannem a Zieglerem.¹⁰⁹

Böhmische Escompte Bank und Credit-Anstalt vznikla fúzí České eskomptní banky (založená Feilchenfeldem, prezidentem dolnorakouské eskomptní společnosti) a rakouského kreditního ústavu Vídeň (pražská filiálka) po roce 1918. Rudolf Hildebrand obdržel zakázku na novostavbu bankovního domu mezi ulicemi Na příkopech a Celetná od barona Wolf-Zdekauera, prezidenta Eskomptní banky, již v roce 1927. Cílem bylo zjistit, zda potřeby banky mohou být uspokojeny novostavbou na tomto pozemku. Na základě Hildebrandova znaleckého posudku, jehož součástí byly i první skici domu, byly odkoupeny okolní objekty. Vzhledem k tomu, že se jednalo o velmi významnou zakázku a Rudolf Hildebrand neměl žádné dobré osobní vazby na vedení Eskomptní banky¹¹⁰, rozhodl se proto kontaktovat svého bývalého spolupracovníka Karla Jaraye, který v tu dobu sídlil již ve Vídni. Jaray byl v jednání průbojný a mimo své osobní kontakty měl u ředitelů dlouhodobě dobré renomé. Role byly rozděleny následovně: návrh měl platit jako společná práce, Jaray byl v přímém kontaktu se stavebníky a Hildebrand převzal

¹⁰⁷ www.architektenlexikon.at/de/257.htm, vyhledáno 12. 8. 2014.

¹⁰⁸ Většinou židovského vyznání.

¹⁰⁹ HILDEBRAND (pozn. 76) 319.

¹¹⁰ Hildebrand naopak uvádí spor s ředitelem Nowotnym, díky němuž přišel o mnohé zakázky, které pak připadly Fritzi Lehmannovi.

vedení stavby.¹¹¹ V architektonických vzpomínkách se nachází také detailní popsání celé situace od prvního zadání (tj. znaleckého posudku) až po výslednou realizaci. Po Hildebrandovu prvním návrhu byla vypsána užší soutěž, ke které sám vypsál program. Zapojené byly tři firmy – jmenovitě dvě Gotthilf und Neumann (vídeňští bankovní architekti, kteří již pracovali pro Feilchenfelda) a architekt **Josef Zasche**, který postavil dům cukrovarského průmyslu, kde bydlel ředitel Feilchenfeld. Výsledek této soutěže neměl žádný vliv na stavební záležitosti. Na nátlak odborné veřejnosti byla ovšem v roce 1928 vypsána veřejná soutěž s obrovskou účastí jak z řad „domorodých německých a českých architektů, tak od těch z Říše a Rakouska“. Tato druhá soutěž již dovedla Hildebrandův návrh ke zkáze – architekti stáli před volbou ho buď rozvinout, nebo udělat nový návrh.¹¹² Tato soutěž měla i poměrně velkou odezvu v dobovém tisku.¹¹³ Touto dobovou odezvou v tisku se myslí především články publikované v českých odborných časopisech. Své znepokojení nad průběhem i kvalitou vypsané soutěže (neveřejné) dává najevo ve Stavbě J. E. Koula, Styl pak přináší podrobnější popis některých projektů (včetně fotodokumentace) a komentář k průběhu soutěže nalezneme i v Architektovi SIA.¹¹⁴ Soutěže se zúčastnilo celkem 10 návrhů¹¹⁵ od těchto architektů: Victor Fürth – Ernst Mühlstein – Kamil Roškot (podali společný návrh [4])¹¹⁶, Adolf Foehr, Fritz Lehmann, Ladislav Machoň, Arnošt Wiesner, Josef Zasche, Josef Sakař [5], Gotthilf a Neumann [6], C. Lefèvre, Peter Behrens. Dle Koulova referátu byla soutěž vyhodnocována přímo bankou, jejímž jediným odborným architektonickým poradcem byl Dr. Jaray. „Porotě nejlépe vyhovovaly návrhy Sakařův a fy Gotthilf-Neumann a bylo prý rozhodnuto, aby definitivní projekt byl vypracován těmito pány společně za součinnosti jurora soutěže a poradce banky arch. Jaraye.“¹¹⁷ Protiváhu ke Koulovu zveřejněnému názoru se dočteme v Hildebrandových vzpomínkách: rozhodující roli sehrál Jarayův vliv na ředitele banky. Vysvětlil jim, že z celé věci nevzešlo nic lepšího a že původní návrh dvojice Hildebrand-Jaray [7] je stále nejlepší. K autorské dvojici Jaray – Hildebrand přibyla ještě vídeňská firma Gotthilf und Neumann. Ze strategických důvodů – pro získání stavebního povolení, byl pak k zakázce přivzat ještě český architekt Sakař. Hildebrand

¹¹¹ HILDEBRAND (pozn. 76) 320.

¹¹² Ibidem 322-323.

¹¹³ Např. Forum 1935, 137-144; Bygmesteren, Dansk Architektforenings Tidsskrift, 1/1938, 3-4.

¹¹⁴ J. E. KOULA: Eskomptní banka v Praze, in: Stavba VII, 1928-29, 130; Styl IX, 1928-29, 41-44; Architekt SIA XXVIII, 1929, 16.

¹¹⁵ Z nich známe návrhy: P. Behrense, L. Machoň, A. Wiesnera (publikovány ve Styly), Mühlsteina – Fürtha – Roškota (publikován v monografii Neues Bauen und Wohnen, Wien-Berlin, 1932) a J. Sakaře (publikovaný v Der Technische Organismus im Neubau der Böhmisches Escompte-Bank und Credit-Anstalt in Prag).

¹¹⁶ Všichni byli spolužáci z DTH v Praze.

¹¹⁷ KOULA 1929 (pozn. 112) 130.

přímo píše: „*Das Projekt und der Bau stammte von mir unter Mitwirkung von Professor Jaray. Aber die Entwicklung, d. h. der Auftrag der Bank und der Wortlaut der Baubewilligung gibt eigentlich auch den beiden anderen Architektenfirmen das Recht für den Bau zu zeichnen, d. h. in Veröffentlichungen müsste man eigentlich alle vier nennen, obwohl der Anteil von Gotthilf und Neumann minimal ist und von Dr. Sakař überhaupt nichts verwendet wurde.*“¹¹⁸ [Projekt a stavba pocházely ode mě pod spolupůsobením profesora Jaraye. Ale vznik, tzn. zakázka banky a znění stavebního povolení dalo vlastně oběma architektonickým firmám právo stavbu nakreslit, tj. na veřejnosti se musela jmenovat všechna čtyři jména, ačkoliv podíl Gotthilf a Neumann byl minimální a od Dr. Sakaře nebylo provedeno skoro nic.]

Průběh této zakázky je detailně rozepsán z toho důvodu, že český tisk i odborné publikace dosud víceméně zcela opomíjí zásadní podíl Rudolfa Hildebranda¹¹⁹ na Eskomptní bance. Je vcelku s podivem, že po bouřlivých diskuzích ohledně soutěže na EB, přináší podrobnější zprávu o její finální podobě a realizaci z domácích periodik snad jen časopis Forum¹²⁰. [8] Nástin situace podaný v tomto článku se shoduje s líčením Rudolfa Hildebranda, kterého také správně uvádí jako prvního ze čtyř autorů. Recentní texty o architektuře Eskomptní banky přináší nový, již nezaujatý¹²¹, pohled i z české strany. Novostavbu vnímají jako „*v mnoha směrech zdařilý pokus o skloubení moderního bankovního provozu s důstojným a monumentálním architektonickým vzhledem, který zároveň reflektuje složitou urbanistickou situaci v sousedství jedné z nejdůležitějších gotických památek v Praze*“¹²². Podrobné rozebrání dalších konkrétních detailů týkajících se soutěže a následné realizace Eskomptní banky v Praze nám záměr a rozsah této práce nedovoluje, nicméně i základní nástin potvrzuje dobovou společenskou atmosféru a pozici Němců v české společnosti.

¹¹⁸ HILDEBRAND (pozn. 76) 326.

¹¹⁹ Rudolf Hildebrand napsal technický spis „Der Technische Organismus im Neubau der Böhmischen Escompte-Bank und Credit-Anstalt in Prag“, který je spolu s ostatní dokumentací uložen v archivu AzW. V roce 1938 měl dokonce Hildebrand z pověření GDA přednášku pro odborné publikum v Dánsku na téma „Technický organismus velké stavby“, která vycházela z jeho zkušenosti se stavbou Eskomptní banky. (viz pozn. 111)

¹²⁰ Der Neubau der Böhmischen Escompte-Bank und Credit-Anstalt in Prag, Forum, 1935, 137-144.

¹²¹ Oproti dobovým velmi kritickým názorům především J. E. Kouly k soutěžním návrhům na EB.

¹²² Richard BIEGEL: Dům čp. 969-1 – Na Příkopě 33 a 35, Celetná 40 (Česká eskomptní banka a úvěrový ústav), umělecko-historický průzkum, 2008 (nepublikováno), 10.

Ostatní němečtí stavitelé Karla Jaraye a Rudolfa Hildebranda

Kromě České eskomptní banky a vídeňského kreditního ústavu patřila mezi tři hlavní klienty Jarayovy pražské kanceláře (tj. do 1926) ještě pražská filiálka Anglobanky. Mezi dalšími Jarayovými klienty se nacházely např. společnost Julius Meinl, textilka Kubinzky, a další. Karl Jaray byl žid a často pracoval pro významné německé židovské rodiny. Dle Rudolfa Hildebranda se nikdy nenaučil ani slovo česky. Jaraye dle dostupných informací i povahy jeho tvorby, silně ovlivněné Vídní a Wagnerem, je možno zařadit do německého kulturního okruhu s vazbami na židovské prostředí.

Rudolf Hildebrand nebyl židovského původu, ale po Jarayovi převzal část jeho klientely (hlavně banky, naopak firma Kubinzky přešla na bývalé Jarayovi spolupracovníky Zellinger a Taussiga). Jeho novými klienty se staly firmy Sellier a Bellot a Lendwirtschaftigen Kreditbank, sklárna Riedel v Kořenově u Jablonce,.... Pro firmu Sellier a Bellot pracoval i poté, co byl německý ředitel nahrazen českým. Toto architektovo zdůraznění změny situace nás vede k tomu, že trvání jejich spolupráce pravděpodobně nebylo považované za samozřejmost. Dále z privátních zakázek pro německé stavebníky navrhl vilu pro vdovu ředitele Unionbanky Rulfa (Praha – Smíchov), vilu pro pana Fiedlera v Krči a pro pana Rittera v Chomutově, pro Josefa Lipperta provedl zdařilou přestavbu jeho lahůdkářství v Praze Na příkopech¹²³ a další. V důsledku hospodářské krize a změněných politických podmínek měl Hildebrand problém najít v Čechách dost zakázek ve třicátých letech. Situace se změnila po vyhlášení protektorátu, kdy pracoval v Praze pro firmy ETA GmbH, Askania, Walter AG, TEBAS AG, Srb a Štys, aj.

3.1.4. Architekti ve vazbě na Vídeň

Poslední kritérium, které je specifikováno pro německý kulturní okruh, i když se jedná spíše o rakouský, je vazba architektů na Vídeň, v té době ještě nedávnou metropoli monarchie. Vídeňská architektura zažila jeden ze svých vrcholů na přelomu 19. a 20. století, který je spojen především s vlivným architektem a pedagogem Ottou Wagnerem. Jeho mistrovskou školou na Akademii výtvarných umění (AKBILD) (od 1894/95 po C. v. Hasenauerovi) prošlo i mnoho významných českých architektů. K těm nejznámějším patří Jan Kotěra (1894-1897 u Wagnera, jeho spolužák byl Hubert Gessner a Josef Plečnik), Leopold Bauer (1894-1896 u Wagnera, společně s Josefem Hoffmannem

¹²³ K této zakázce rovněž existuje v archivu AzW podrobná dokumentace včetně fotek a technických detailů.

a Friedrichem Kickem), Bohumil Hübschmann (1901-1904 u Wagnera), Antonín Engel (1905-1908 u Wagnera), Pavel Janák (1906/1907 u Wagnera) a Josef Chochol (1907 – 1909 u Wagnera).¹²⁴ Jelikož skupina německy mluvících architektů působících v meziválečném období v Praze je dosti diferencovaná i generačně, nalezneme některé z těchto architektů již ve Wagnerově škole. Konkrétně se jedná o **Friedricha Kicka** (narozen 21. 6. 1867 v Praze, u Wagnera 1892-1895), pozdějšího pedagoga na Pražské německé technice, a **Huberta Gessnera** (narozen 20. 10. 1871 v Klouboukách na Moravě, u Wagnera 1894 – 1898), který má v Praze jedinou jistou realizaci (Odkolkovy mlýny na Vysočanech (1911-1920) a možná dům v ulici Pod pekárny čp. 300¹²⁵). Ovšem silný vliv Wagnerovy školy měl dopad i na mnohé další architekty v desátých a ještě i dvacátých letech 20. století. Po roce 1918 bylo postavení Vídně v rámci české architektury přirozeně jiné – Vídeň již nebyla centrem, ani přílišným vzorem a kontakt s avantgardou zajišťoval spíše Berlín.¹²⁶ Nicméně kvalitní vídeňské školení a dobré seznámení se s místní architekturou nemohlo být zcela bez odezvy. Z tohoto důvodu byla provedena rešerše ve vídeňských školních archívech zaměřená na německy mluvící architekty působící v daném období v Praze. Vzhledem k povaze archivu jsou z tohoto výzkumu nejcennější ověřené informace o studiu (oboru a délce studia) a pak některá doplňující osobní data (především rodný jazyk a vyznání). Jak již bylo řečeno jediný ucelený zdroj primárních informací k této skupině architektů – kniha Zdeňka Lukeše, bohužel obsahuje některé nepřesnosti a vzhledem k tomu, že neobsahuje standartní poznámkový aparát, tak není dobře možné si jednotlivá data ověřit. Jeden z nepřesností, která byla doložena archivem Technische Universität Wien (TU Wien), byl fakt, že **Bruno Bauer** nebyl absolventem vídeňské techniky¹²⁷, nýbrž té pražské.

3.1.4.1. Technische Universität Wien (TU Wien)

Studium architektury na TU Wien bylo pětileté a studenti navštěvovali dle svého studijního plánu přednášky, které byly společné pro více oborů (např. matematika, geometrie apod.). Neplatil zde tedy systém tzv. mistrovských tříd, jak tomu bylo na Akademii výtvarných umění. Na Technické univerzitě ve Vídni tedy studovali:

¹²⁴ Schülerliste Otto Wagner Schule 1894-1913, in: Archiv Akademie der Bildenden Künste Wien.

¹²⁵ LUKEŠ 2002 (pozn. 2) 60-61.

¹²⁶ VYBÍRAL 1993 (pozn. 3) 12.

¹²⁷ LUKEŠ 2002 (pozn. 2) 28.

Karl Theodor Bach (nar. 17. 2. 1858¹²⁸ ve Vídni) na oboru architektury (Baukunst) v letech 1877/78 až 1881/82. Státní zkoušku složil na výbornou v lednu 1883 a hned po té se stal asistentem. Jako rodný jazyk uvedl němčinu, náboženství evangelické.

Karl Jaray (nar. 14. 3. 1878 ve Vídni)¹²⁹ na oboru architektury v letech 1895/96 – 1899/1900. Ve stejné době studoval s Jarayem na TU Wien i **Zdenko Kral**, ale na oboru civilního inženýrství. Vzhledem k tomu, že část přednášek byla společná pro příbuzné obory, je velmi pravděpodobné, že se na škole potkávali. Jaray uvedl jako rodný jazyk němčinu, vyznání židovské.

Zdenko Josef Kral¹³⁰ (nar. 1. 11. 1877 ve Vídni¹³¹) na oboru civilního inženýrství (Bauingenieurung) v letech 1896/96 – 1899/1900. Rodným jazykem byla němčina, vyznání katolické.

Max Spielmann (nar. 3. 4. 1881 v Kroměříži¹³²) studoval v letech 1901-03 na fakultě strojírenství (Maschinenbau) a od školního roku 1903/04 přestoupil na fakultu stavební (Hochbauschule), ovšem již v roce 1904 z TU Wien odešel úplně. Jeho výsledky byly dosti průměrné (tj. za 3). Jako rodný jazyk uvedl němčinu, vyznání židovské. Od roku 1905/06 je zapsán na DTH v Praze na katedře architektury (Hochbau).¹³³

Friedrich Ehrmann (nar. 29. 3. 1895 v Ostrovci (Čechy)¹³⁴, jeho otec Albert Ehrmann bydlel ve Vídni). V letech 1913 – 1921 studoval obor architektura, přerušeno měl v průběhu války od 1. 3. 1915 do jejího konce. Jeho prospěch byl rovněž průměrný. Jako rodný jazyk uvedl němčinu, vyznání židovské.

Fritz Lehmann (nar. 18. 7. 1889 v Šluknově¹³⁵) byl zapsán na TU Wien od podzimu 1918 na oboru architektura do 28. 7. 1919, kdy odešel zpět na pražskou německou techniku.

3.1.4.2. Akademie der Bildenden Künste Wien (AKBILD)

Na akademii kromě již zmiňovaných žáků Otty Wagnera studovala mladší generace architektů především u profesora **Friedricha Ohmanna**, který sám delší dobu působil v Praze jako architekt a jako profesor od roku 1888 na Vysoké uměleckoprůmyslové

¹²⁸ Jiný zdroj uvádí datum narození 17. 11. 1858, datum úmrtí 18. 1. 1938, in:

https://www.wien.gv.at/wiki/index.php/Karl_Theodor_Bach, vyhledáno 16. 11. 2014.

¹²⁹ Zemřel 29. 11. 1947 v Buenos Aires, in: <http://www.architektenlexikon.at/de/257.htm>, vyhledáno 16. 11. 2014.

¹³⁰ Zajímavé je, že Kral nemusel absolvovat povinnou vojenskou službu.

¹³¹ Datum úmrtí zatím není známé.

¹³² Zemřel v roce 1970 ve Wiesbadenu, kde pobýval od roku 1961.

¹³³ Hauptkatalog 1905-1906, Archiv ČVUT, Praha.

¹³⁴ Zemřel 28. 10. 1981 v Detroitu – dle osobního sdělení jeho dcery, paní Susanne Ehrmann.

¹³⁵ Zemřel v roce 1957 (26. 10.) ve Vídni, kam odešel v roce 1946.

škole.¹³⁶ Svou mistrovskou školu na vídeňské akademii měl mezi lety 1904 - 1923¹³⁷. V Ohmannově třídě tedy studovali:

Rudolf Eisler (nar. 8. 5. 1881 ve Vídni) mezi lety 1903 – 1906. U Ohmanna od roku 1904, ve školním roce 1903/04 byl zapsán u prof. Luntze. Jako rodný jazyk uvedl němčinu, vyznání katolické.

Rudolf Wels (nar. 26. 4. 1882 v Oseku u Rokycan) mezi lety 1909 – 1912. Je zajímavé, že již v roce 1909 (30. října) uvedl Rudolf Wels jako svůj rodný jazyk *češtinu*. Pokud by tedy byl jediným kritériem pro zařazení do skupiny „německy mluvících architektů“ rodný jazyk, pak by Wels do této skupiny nepatřil. Autorka práce tohoto architekta, vzhledem k jeho další životní dráze, zařadila podobně jako Ernsta Mühlsteina, na pomezí mezi české a německé prostředí. Wels byl židovského vyznání. V akademickém roce 1909/1910 byl Welsovým spolužákem Jaroslav Rössler a v roce 1910/1911 Ernst Wiesner.

Ernst Wiesner (nar. 21. 1. 1890 v Malaczka, Maďarsko) studoval u Ohmanna mezi lety 1910 – 1913, jako rodný jazyk uvedl němčinu, vyznání židovské.

Rudolf Weiser (nar. 13. 12. 1885 v Přerově) v Ohmannově třídě byl zapsán mezi lety 1916 – 1919. Dále pravděpodobně studoval ještě na Kunstgewerbeschule Wien u profesora Strnada.¹³⁸ Weiser dle zápisu ze dne 9. 1. 1917 uvedl jako svůj rodný jazyk *češtinu* a náboženství katolické. Pro zařazení Weisera minimálně na pomezí česko-německého prostředí mluví kromě jeho rodného jazyka také fakt, že v Praze mohl zůstat po roce 1945.¹³⁹

Posledním architektem studujícím na vídeňské akademii je o generaci starší **Josef Zasche**. Zasche (nar. 9. 11. 1871 v Jablonci nad Nisou) byl od akademického roku 1889/90 zapsán ve speciální škole profesora Carla von Hasenauera. Jeho spolužákem v témže roce byl např. již zmíněný architekt **Ernst Gotthilf** (firma Gotthilf und Neumann). Jako rodný jazyk uvedl Zasche němčinu, vyznání katolické.

¹³⁶ Jindřich VYBÍRAL: Friedrich Ohmann, Objev baroku a počátky moderní architektury v Čechách, Praha 2014, 13.

¹³⁷ Friedrich Ohmann, in: <http://www.architektenlexikon.at/de/440.htm>, vyhledáno 14. 8. 2014.

¹³⁸ LUKEŠ 2002 (pozn. 2) 194.; <http://www.architektenlexikon.at/de/677.htm>, vyhledáno 14. 8. 2014 – není potvrzeno.

¹³⁹ Zemřel v Praze v roce 1968, kde působil jako architekt od roku 1928. Rudolf Weiser, in: <http://www.architektenlexikon.at/de/677.htm>, vyhledáno 14. 8. 2014.

3.1.4.3. Adolf Loos Bauschule

Další významný okruh architektů se ve Vídni vytvořil kolem **Adolfa Loose**. Poté, co Otto Wagner odešel v roce 1911/12 na penzi a ještě nebylo zřejmé, kdo bude jeho následníkem, oslovila skupina jeho studentů Adolfa Loose, aby se o místo ucházel. Vzhledem k tomu, že Loos tušil beznadějnost výběrového řízení, jejich výzvu nenásledoval, ale rozhodl se, na základě jemu projevené důvěry, si založit vlastní školu. 12. června 1912 vyšlo oznámení o otevření „Adolf Loos – Bauschule“ v deníku Pester Lloyd.¹⁴⁰ Škola byla koncipovaná na tříleté období, výuka se skládala ze tří předmětů (Innere Ausbau, Materialkunde, Kunstgeschichte) a kurzy se konaly třikrát týdně každý jednu hodinu. Platilo se semestrální školné. Některé roky se podařilo zrealizovat přibližně dvoutýdenní poznávací cestu, která byla otevřená i pro hosty. Výuka tedy běžela mezi lety 1912/13 (první školní rok) až 1914/15, pak byla přerušena válkou a pokračovala ještě mezi lety 1919/20 až 1921/22. Loos odešel v roce 1923 do Paříže. Mezi jeho žáky z našeho okruhu architektů patřili **Leopold Ehrmann** (Bauschule Wien 1920/21), **Jacques Groag*** (Bauschule Wien 1913/15 – 19/21) a **Rudolf Wels** (Bauschule Wien 1912/15). Poslední dva jmenovaní byli i jeho spolupracovníky. Dalšími Loosovými stoupenci či následovníky byli v Čechách architekti **Otto Eisler** a **Ernst Wiesner**.¹⁴¹

* Jacques Groag (05. 02. 1892 v Olomouci – 28. 01. 1962 v Londýně)

Již několikrát zmíněný architekt židovského původu Jacques Groag byl činný především ve Vídni, na Moravě a po jeho emigraci také v Londýně. Po anšlusu Rakouska odešel do Prahy, kde měl rodinné a profesní kontakty. Ovšem po obsazení Československa nacistickým režimem utekl i se svou ženou, rovněž architektkou, do Velké Británie.¹⁴² Z českých badatelů se dílem Groaga zabíral Vladimír Šlapeta¹⁴³, Jindřich Vybíral¹⁴⁴, Pavel Zatloukal¹⁴⁵ a Zdeněk Lukeš, ve Vídni mu v roce 2005 vyšla monografie¹⁴⁶. Groag pocházel z asimilované německé židovské rodiny, navštěvoval německé olomoucké gymnázium a následně vídeňskou techniku (1909-14, druhá státní zkouška 1919). Zásadní

¹⁴⁰ Stefan VOLGHOFER: Spurensuche Adolf Loos, Schwertberg 2010, 3. Dostupné in: http://www.vogelhofer.at/rtf-vogelhofer/CMS_fg4a23c7ae228c4_orig_1031.pdf, vyhledáno 15. 8. 2014.

¹⁴¹ Ibidem 6-7.

¹⁴² <http://www.architektenlexikon.at/de/182.htm>, vyhledáno 21. 8. 2014.

¹⁴³ Vladimír ŠLAPETA: Paul Engelmann a Jacques Groag, olomoučtí žáci Adolfa Loose, in: Zprávy památkové péče, 1978, 83–93, 97.

¹⁴⁴ VYBÍRAL 1993 (pozn. 3) 33.

¹⁴⁵ Pavel ZATLOUKAL: Dvě málo známé stavby Jacqueuse Groaga v Olomouci, in: Vlastivědný věstník moravský, 1986, č. 2, 192.

¹⁴⁶ PROKOP 2005 (pozn. 8).

vliv na jeho dílo mělo školení a následná spolupráce s Adolfem Loosem. Na počátku třicátých let byl přizván Josefem Frankem ke spolupráci na vídeňském Werkbundsiedlung, kde navrhl kompletně dva domy (i s vybavením). Podobně jako Kohnovi usiloval o jednotu architektury a přírody, čehož nejlepším příkladem je venkovský dům Eisler v Beskydech (1935-36). Jeho dobrým přítelem byl Paul Engelmann a patřil také do vídeňského okruhu kolem Karla Krause, v Praze se pak pravděpodobně stýkal s okruhem rakouských emigrantů (např. Oskar Kokoschka, který ale Prahu opustil již na podzim 1938). V Praze postavil jedinou vilu pro p. Šebora Na Hřebenkách čp. 2365 a podle Ursuly Prokop je na realizaci viditelný kompromis mezi přáním architekta a stavitele.¹⁴⁷ Jacques Groag byl tedy do konce třicátých let velmi úzce svázán s rakouským (vídeňským) prostředím a jeho krátká působnost v Praze není tak zásadní. Zásadní je ovšem jeho příslušnost do Loosova okruhu a je velmi pravděpodobné, že se mezi lety 1912-14 v Loosově škole setkal s Rudolfem Welsem.

Vídeňské vlivy

Jak již bylo řečeno v úvodu této kapitoly, dlouhodobou vazbu na ose Praha – Brno – Vídeň nelze zcela pominout ani po roce 1918. V tomto směru nám dává za pravdu i důležité a velmi zajímavé srovnání z druhé strany od *Helmuta Weihsmanna*,¹⁴⁸ který naopak hledá vlivy *Pražské školy* na vídeňskou meziválečnou produkci. Paralelu mezi Prahou a Vídní hodnotí významněji než vliv expresionistických center v Berlíně, Hamburku či Amsterdamu, a to i díky podobné výchozí situaci pro demokratický a hospodářský rozvoj po roce 1918. Nejzajímavější je jeho upozornění na případně vlivy českého předválečného **kubismu**, a po roce 1918 ještě rondokubismu, na stavby Rudé Vídně ve dvacátých letech (např. **Schüttau-Hof**).

Tato kapitola nastíní možné paralely mezi Prahou a Vídní a poukáže na podobné obecné prvky pražské a vídeňské architektury, které jsou nápadné buď četností svého výskytu, nebo významností svého řešení. Jako první je třeba zmínit podobný postoj k přijímání nových tendencí v architektuře (jako Neue Bauen, Neue Sachlichkeit, internacionální styl, funkcionalismus) jak ze strany vídeňských architektů participujících na výstavbě nové Vídně, tak ze strany pražských německy mluvících architektů. Vídeň se v dané době nenacházela ve fázi stylového vývoje či zkoušení nových materiálů nebo

¹⁴⁷ PROKOP 2005 (pozn. 8) 102.

¹⁴⁸ Helmut WEIHSMANN: Das Rote Wien, sozialdemokratische Architektur und Kommunalpolitik, 1919-1934, Wien 2002, 139 – 143.

technologií a k těmto novým tendencím se stavěla dosti konzervativně a uzavřeně.¹⁴⁹ Teprve až kolem roku 1930 byl iniciátorem inovací v architektuře směrem k *Neue Bauen* **Josef Frank**, který nakonec dospěl k, pro Vídeň signifikantní, podobě nové architektury.¹⁵⁰ Vídeňským specifikem byl příklon k formálním principům, hledání formy namísto hledání estetických kritérií a také zájem o individuální potřeby obyvatel. Výrazným příkladem této fáze je *sídlště Wekrbundu* z roku 1930. Jedním z architektů, kteří se podíleli na jeho výstavbě, byl i již zmíněný **Jacques Groag**.¹⁵¹ Mladší generace se kolem roku 1930 snažila vyrovnat s přílivem mezinárodní avantgardy a architekti jako Ernst Anton Plischke, Franz Singer, Friedl Dicker realizovali několik málo staveb v mezinárodním stylu, které pro Vídeň ovšem zůstávají pouze výjimkami.¹⁵² Obdobná je situace i v případě německy mluvících pražských architektů (minimálně těch, klonících se k německému kulturnímu prostředí), kteří také zůstávali vůči novým tendencím uzavření a někteří z nich i do značné míry konzervativní. Tak právě některé velmi progresivní realizace např. od Eugena Rosenberga či Ervina Katony mohou být vysvětleny jejich orientací převážně k českému prostředí, případně mohou tvořit výjimku v rámci německé skupiny obdobně jako ve Vídni.

Další podobnosti můžeme nalézt především v množství architektonických prvků a detailů, které jsou účastny hlavně na fasádě a dotváří tak celkové estetické vyznění architektury. Jako nejnápadnější se jeví užití oken a volba jejich typu. Obecně lze říci, že Vídeň používá rozměrově menší okna než Praha, což může být ovlivněno účelem staveb či cílovou skupinou nájemníků. **Okna** tak mají povětšinou klasické členění od jedné do čtyř tabulí. Vídeňští architekti často za pomoci velikosti a umístění oken rytmizovali fasádu a napomáhali tak určité dynamice stavby. (příklady: Unger Hof, domy v Gerlgasse, Karl-Lueger-Hof, Goethe Hof, ad.) Časté je také užití velmi úzkých oken tak, jak je v Praze realizoval například **Josef Zasche** v domu „*Deutscher Kulturverband*“ z roku 1929. Velmi oblíbeným motivem bylo i dělení okenních skel dřevěnými příčkami, proti kterému mnozí pražští (i němečtí) architekti vystupovali (např. články v odborném časopise *Tchéco-Verre*)¹⁵³ z důvodu přílišného zadržování světla jdoucího do místnosti. Přesto však existuje mnoho domů, které toto estetické členění užívají (např. v mnoha stavbách A. Foehra,

¹⁴⁹ Ibidem 136.

¹⁵⁰ <http://www.werkbundsiedlung-wien.at/de/hintergruende/wien-und-das-neue-bauen/>, vyhledáno 22. 6. 2014.

¹⁵¹ Je také zařazen do pražských německy mluvících architektů, ale v Praze pobýval jen krátce, a to mezi lety 1936-38 (emigrace přes Prahu do Londýna).

¹⁵² <http://www.werkbundsiedlung-wien.at/de/hintergruende/wien-und-das-neue-bauen/>, vyhledáno 22. 6. 2014.

¹⁵³ *Tchéco-Verre*, 1938, 90.

K. T. Bacha, aj.). Nejvýznamnější realizaci pak představuje *Vila Winternitz* od **Adolfa Loose** (1931-33), která může být považována spolu s Müllerovou vilou za přímý kontakt s „vídeňskou“ architekturou. Loosův vliv je nezpochybnitelný, ovšem spočívá spíše v nových myšlenkách (Loosovy texty) a idejích o vnitřním prostorovém uspořádání. Specifickou skupinu pak tvoří již zmíněný okruh kolem Loosovy školy.

Další prvek, který rytmitizuje fasádu a pracuje s tektonikou, je vertikální a horizontální členění často pomocí říms, plastických prvků či alespoň prolisů v omítce. Ve Vídni se často používali výrazné horizontální římsy (*Winarskyhof*) a další prvky, které ještě odkazovaly k tradiční tektonické výstavbě. V Praze se toto horizontální schéma nachází např. u již zmíněného Zscheho domu pro Německý kulturní spolek. Jemný rastr prolisů v omítce s oblibou používali např. Rudolf **Wels** (s Quido **Lagusem**) či Rudolf **Hildebrand**. Ve Vídni jsou patrné i náznaky expresionistického tvarosloví, které pomocí ornamentů a zalomení fasády či oken dramaturgizují siluetu a povrch stavby. Dobrou ukázkou je dům v Dietrichgasse 34, Blathof či dekor na budově městské knihovny na Ottakringu, který svým pojetím připomíná práce od dalšího pražského německy mluvícího architekta **Paula Sydowa**. Velmi častým vídeňským motivem je užití arkýřů, především pak těch na koso vytočených, které rovněž přispívají k expresivnímu vyznění stavby. Ve Vídni těchto příkladů existuje celá řada, v Praze s nimi pracoval s oblibou především **Adolf Foehr**.

Další paralely se projevují v použití různých materiálů a jejich skladbě. V Praze byly v meziválečném období (především u funkcionalistických staveb) preferovány hladké bílé omítky s kontrastními prvky, většinou v podobě oken, a pak světlé kachlíkové obklady, které byly obdivovány pro svou snadnou údržbu a funkčnost. U německy mluvících architektů se s tímto pojetím setkáme poměrně vzácně a většinou se jedná o případy, kdy je zařazení architekta do skupiny sporné (příkladem může být Rudolf Wels či Ervín Katona). Typičtější pro pražskou německou architekturu je použití omítky, která je členěná či „zdobená“ jedním z výše jmenovaných způsobů nebo i včleněním klasických tektonických prvků jako pilastr, konzole, baldachýn, aj., případně v kombinaci s režným zdivem či bosáží jako např. u **F. Lehmana** či **Bertholda Schwarze**. Vcelku běžné je i barevné či materiálové odlišení parteru a zbytku budovy. Největší pozornost byla často směřována ke vstupům, na které bývá použit lepší materiál (např. kamenný obklad, apod.). Ovšem i v tomto případě se jedná o dosti obecný princip, který jistě nebyl vyhrazen jen pro architektury německého okruhu.

3.2. Architekti pohybující se mezi českým a německým prostředím

Tato kapitola se pokusí přiblížit některé výrazné tvůrce, kteří jsou řazeni do skupiny „německy mluvících architektů“, ale samotná povaha jejich díla a některá další fakta, která se podařilo dohledat, nasvědčují o jejich ne jednostranné orientaci. Autorka čerpala jak z dostupné monografické literatury, tak z široké rešerše odborných dobových časopisů a částečně i z archivních pramenů. Vzhledem k tomu, že rozsah práce a plošného výzkumu nedovoluje analyzovat všechny architekty, kteří se pohybovali na pomezí těchto dvou prostředí, byl vybrán alespoň reprezentativní vzorek, který by nám měl napomoci charakterizovat a lépe pochopit situaci a postavení německy mluvících architektů. Rovněž není cílem práce vyčerpat dílo a život každého architekta monografickým způsobem, nýbrž v první řadě uvést důvody pro jeho přiřazení k určitému okruhu a následně se pak pokusit z dostupných informací blíže specifikovat postavení této menšiny v dobovém kontextu.

3.2.1. Eugen (Evžen) Rosenberg (24. 2. 1907 Topolčany – 1990 Londýn)

Dílem Eugena (Evžena) Rosenberga se ve svých člancích opět zabýval Vladimír Šlapeta¹⁵⁴, monograficky pak zpracovala dílo tohoto architekta ve své dizertaci Janka Kramáriková a na jeho pražské realizace se zaměřil ve své bakalářské práci Radoslav Ištok. Zařazení Rosenberga do okruhu německy mluvících architektů (byť s orientací na české prostředí) je poměrně sporné. Rosenberg se narodil v Topolčanech na Slovensku, navštěvoval slovenské, německé, české i francouzské školy¹⁵⁵ a v roce 1938 emigroval do Velké Británie. Němčina byla tedy pouze jedním z více jazyků, které ovládal. Rosenberg pocházel z židovské rodiny. Nicméně v letech 1924-26 navštěvoval německou techniku v Brně a v roce 1926-27 DTH v Praze, kde i 23. 2. 1927 úspěšně složil I. Staatsprüfung z oboru architektury.¹⁵⁶ V záznamech k jeho dalšímu studiu na AVU v Praze se dočteme, že v prvním ročníku uvedl národnost židovskou, náboženství izraelské, od druhého ročníku

¹⁵⁴ Vladimír ŠLAPETA: Evžen Rosenberg v Praze, in: Československý architekt 34, 1988, č. 22, 6.

Vladimír ŠLAPETA: Neznámý Rosenberg, in: Architekt 37, 1991, č. 15, 4.

¹⁵⁵ Mezi lety 1924-26 navštěvoval německou techniku v Brně a následně mezi lety 1926-28 německou techniku v Praze. Po Le Corbusierově přednášce v Praze v roce 1928 se rozhodl Rosenberg strávit rok v jeho pařížském ateliéru (1929). Po té studoval v Gočárově ateliéru na pražské akademii výtvarných umění (1929-32).

¹⁵⁶ Special-Protokoll der I. Staatsprüfung aus dem Hochbaufache – Eugen Rosenberg, in: Archiv ČVUT, Praha.

pak národnost slovenskou a bez vyznání.¹⁵⁷ V průběhu jeho pražského školení byl v kontaktu s mnohými českými architekty jako např. s Janem Gillarem (u kterého byl na stáži), Emanuele Hruškou (spolužák v Gočárově škole) či Františkem Zelenkou¹⁵⁸ či Janem Sokolem (v ateliéru u Le Corbusiera) a dalšími. Jeho přáteli byl Josef Havlíček a Marta Jirásková. Po škole nastoupil do ateliéru Josefa Havlíčka a Karla Honzíka¹⁵⁹, v roce 1934 pracoval několik měsíců u Jana Gillara. V roce 1934 si založil v Praze svůj vlastní ateliér. Mezi dva významné Rosenbergovy stavitele patřili Bohuslav Hanák a Ferdinand Baumann.¹⁶⁰ Jeho práce, texty či soutěžní návrhy byly publikovány i v českých časopisech jako Stavitel, Salon či Stavba. Především rané práce jsou pod silným vlivem Le Corbusiera, jeho formální projev spadá do emocionálního funkcionalismu.¹⁶¹ V Praze vyprojektoval několik velmi zdařilých činžovních domů, mnohé na Praze 7.¹⁶² Zajímavou vazbu může představovat jeho článek o paláci Fénix (Gočár a Ehrmann) publikovaný ve Staviteli v roce 1929¹⁶³, ačkoliv Rosenberg byl pravděpodobně v těsnějším kontaktu se svým profesorem Josefem Gočárem než s dalším „německy mluvícím architektem“ Friedrichem (Bedřichem) Ehrmannem. Pro jeho přičlenění k českému prostředí svědčí i fakt, že jeho práce či texty nebyly publikovány v odborných časopisech orientovaných na německé prostředí jako Forum (1932-38), Horizont, Moderne Bauformen (1918-1940), Tchéco-Verre (1935-38), Byt a umění (1930-33) ani v dalších německých periodikách (Innendekoration, Der Architekt, Der Baumeister, a další). Richard Hoffmann ve svém článku o novostavbách činžovních domů [9] v Antonínské ulici (Praha 7) publikovaném v Prager Tagblatt¹⁶⁴ Rosenberga označuje za mladého slovenského architekta, žáka Josefa Gočára z pražské AVU.

¹⁵⁷ Katalog Speciální školy architektury Josefa Gočára Akademie výtvarných umění, 1929-30, 1930-31, 1931-32, Archiv Akademie Výtvarných umění v Praze.

¹⁵⁸ Radoslav IŠTOK: Architekt Evžen Rosenberg – práce v Československu (bakalářská práce na FF UK), Praha 2011, 9.

¹⁵⁹ IŠTOK (pozn. 154) 29.

¹⁶⁰ Ibidem 40.

¹⁶¹ Rostislav ŠVÁCHA: Od moderny k funkcionalismu, proměny pražské architektury první poloviny dvacátého století, Praha 1985, 426.

¹⁶² Letohradská 52, Praha (1935); Antonínská 4, 6, Praha (1936); Slezská čp. 985, Praha (1938); U Průhonu 16, Praha (1936); Schnirchova 29, Praha (1938); Milady Horákové 56, Praha (1937); Štěpánská 40, Ve Smečkách 27, Praha (1937-38), ...

¹⁶³ E. ROSENBERG: Palác životní pojišťovny Fénix v Praze, in: Stavitel X, 1929, 141-144.

¹⁶⁴ Richard HOFFMANN: Zwei neuzeitliche Wohnungsbauten, in: Prager Tagblatt, 28. 1. 1937, příloha Technik und Wirtschaft, nepag., dostupné online: <http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=ptb&datum=19370128&seite=7&zoom=33>, vyhledáno 19. 8. 2014.

3.2.2. Oskar (8. 1. 1904 Přerov – 16. 5. 1973 Vídeň) a Elly (6. 6. 1905 Ostrava – 22. 4. 1953 Praha) Oehlerovi (Olárovi)

Této architektonické dvojici byla v roce 2007 věnována monografická výstava, kterou pořádalo Muzeum umění Olomouc a Centrum architektury Spolku Obecního domu Brno.¹⁶⁵ Tématu se dlouhodoběji věnuje z českých historiků Vladimír Šlapeta. Přínos tvorby manželů Oehlerových k československé architektuře první poloviny dvacátého století pak zhodnotila ve svém článku Zuzana Güllendi-Cimprichová.¹⁶⁶ Oba architekti se narodili do česko-německé rodiny, Elly byla židovka. Oskar Oehler prošel českou obecnou školou, německou reálkou a mezi lety 1921-1926 studoval architekturu na brněnské německé technice, kde potkal svou budoucí ženu Elly.¹⁶⁷ Z existenčních důvodů Oskar školu po první státnici přerušil a postupně pracoval pro architektky Jindřicha Kumpošta, Michala Maxmiliána Scheera, Bohuslava Fuchse a Karla Kotase.¹⁶⁸ Poslední praktikantská léta trávil v Praze, kde v letech hospodářské krize (1931-33) pokračoval ve svém studiu na pražské německé technice. V roce 1932 si založil vlastní projekční kancelář společně se svou ženou Elly, která fungovala až do roku 1939, kdy se pokusili neúspěšně emigrovat do Austrálie. Po válce se vrátili do Československa, kde Elly umírá v roce 1953 a Oskar pracuje nadále jako architekt v Hutním projektu, v roce 1971 emigroval za svou dcerou do Rakouska. Jejich pražské působení ve třicátých letech bylo úspěšné. Prvním průlomem do mezinárodního povědomí byly *Markova vila v Praze* (1932) a Říhovského vila v Teplicích (1933-34), které byly publikovány v prestižním *L'architecture d'aujourd'hui*. Jejich další realizace¹⁶⁹ či články můžeme najít v časopise **Forum**¹⁷⁰ [10], Casabella, Moderne Bauformen¹⁷¹ či Měsíc.¹⁷² Své články publikovali jak německy, tak česky.¹⁷³ Oskar Oehler byl v počátcích své tvorby ovlivněn nejprve Perretovým konstruktivním postupem, ke kterému se dostal díky svému spolužáku Alfredu Neumannovi (student vídeňské

¹⁶⁵ PELČÁK/ŠLAPETA/WAHLA 2007 (pozn. 8).

¹⁶⁶ Zuzana GÜLLENDI-CIMPRICHOVÁ: Das Architektenpaar Elly Oehler/Olárová und Oskar Oehler/Olár und ihr Beitrag zur tschechoslowakischen Architektur der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts, dostupné in: <http://edoc.hu-berlin.de/kunsttexte/2014-2/guellendi-cimprichova-zuzana-3/PDF/guellendi-cimprichova.pdf>, vyhledáno 18. 8. 2014.

¹⁶⁷ Ibidem 1.

¹⁶⁸ <http://www.ca-brno.cz/elly-oskar-oehlerovi.htm>, vyhledáno 18. 8. 2014.

¹⁶⁹ Pražské realizace: Keffurtova vila (1936), dům nakladatelství Rodina (1940).

¹⁷⁰ ELLY OEHLER: Innenräume der Architekten: Ing. Elly und Oskar Oehler, Prag, in: Forum 1936, 132.

Ein neues Schutzhaus am „Weissen Kreuz“ in der Beskiden, Elly und Oskar Oehler, in: Forum 1937, 229.

¹⁷¹ Umbau eines Landsitzes in Böhmen, Architekten Elly und Oskar Oehler, Prag, in: Moderne Bauformen, 1937, 575.

¹⁷² GÜLLENDI-CIMPRICHOVÁ (pozn. 162) 2.

¹⁷³ Dochován dopis Oskara Olára v češtině, publikováno in: Vladimír ŠLAPETA: Dopis Oskara Olára, in: PELČÁK/ŠLAPETA/WAHLA 2007 (pozn. 8) 127-128.

akademie), dále skrze své cesty do Berlína dílem bratrů Luckhardtových a Alfonse Ankeru, impulsy přijímali oba manželé také z holandské architektury (J. A. Brinkman a L. C. van der Vlugt). V neposlední řadě je podstatný také vliv Le Corbusiera, s jehož dílem se seznámili přes svého spolužáka **Eugena Rosenberga**, který pracoval v Le Corbusierově kanceláři v roce 1929.¹⁷⁴ Ve vile pro manželé Keffurtovi dospěli Oehlerovi ke specifické, do bloku sevřené, formě těla stavby, která zvnějšku působí klidným dojmem. Po formální stránce bychom jejich architekturu mohli označit za emocionálnější formu funkcionalismu ovlivněnou Novou věcností a Le Corbusierovým purismem. Rostislav Švácha staví pražské vily manželů Oehlerových vedle realizací Pavla Smetany, Ladislava Žáka, Jaroslava Čermáka či Hany Kučerové-Záveské.¹⁷⁵

Z výše uvedeného tedy pro příklon k německému okruhu mluví česko-německý původ architektů (tj. mimo jiné němčina), jejich vzdělání na německých školách a částečně i publikování v zahraničních (i německých) periodikách a časopisu Forum. Na druhé straně vazby s českým kulturním prostředím stvrzují jejich četné kontakty s českými architekty (práce pro české ateliéry), se kterými sdílejí i orientaci na progresivní tendence ve světové architektuře (především na Le Corbusiera), znalost češtiny a v neposlední řadě také fakt, že mohli v Československu zůstat i po druhé světové válce.

3.2.3. Rudolf Wels (28. 4. 1882 v Oseku u Rokycan – pravděpodobně 8. - 9. 3. 1944 v Birkenau u Osvětimi)

Dalším architektem pohybujícím se z národnostního hlediska na pomezí česko-německého prostředí je Rudolf Wels. Monografickou knihu o životě a díle tohoto architekta vydal v roce 2006 Michael Rund, kterému se podařilo dostat se do kontaktu s Welsovým vnukem Colinem Welsem žijícím v Anglii. Získal tak cenné materiály z rodinného archivu, který v Anglii uchoval po roce 1945 Welsův syn Tomáš (jako jediný z rodiny přežil, sloužil za 2. sv. války u britského letectva). Součástí tohoto archivu byla i dnes již knižně vydaná rodinná kronika „U Bernatů“, kterou sepsal Rudolfův otec a Rudolf k ní doplnil při přepisu svůj doslov.¹⁷⁶ Welsově architektuře se věnoval Zdeněk Lukeš¹⁷⁷ a bohužel pouze okrajově je zmiňován v souvislosti s Loosovým okruhem žáků

¹⁷⁴ GÜLLENDI-CIMPRICHOVÁ (pozn. 162) 1.

¹⁷⁵ ŠVÁCHA 1985 (pozn. 157) 411.

¹⁷⁶ Šimon WELS: „U Bernatů“, Praha 2011.

¹⁷⁷ Zdeněk LUKEŠ: Splátka dluhu II, Architekt Rudolf Wels a projektant Leopold Dörfer, in: Dějiny a současnost, č. 1, 2004, 32-35.

a spolupracovníků v Čechách. Rostislav Švácha¹⁷⁸ ve své detailní analýze vlivu Adolfa Loose na českou moderní architekturu zmiňuje skupinu Loosových žáků a spolupracovníků činných na našem území (Engelmann, **Groag**, **Ehrmann**, **Wels**, Kulka a další) jako zajímavý problém, pro který ovšem v jeho stati není dost prostoru. Kromě Karla Lhoty a obou Ehrmannů (Bedřich a Leopold) „*nikdo z těchto tvůrců nenavázal kontakt s českými architektonickými skupinami, o čemž svědčí i jejich pramalá publicita v českých časopisech*“.¹⁷⁹ Vladimír Šlapeta prozkoumal dílo P. Engelmanna a J. Groaga (oba působili hlavně v Olomouci). Okruh Loosových českých spolupracovníků, včetně Rudolfa Welse, je okrajově zmíněn i v stěžejním díle Marie Szadkowské „*Adolf Loos – dílo v českých zemích*“. Bohužel jsem nenašla žádnou detailnější studii, která by se tomuto problému konkrétně věnovala. Dle dostupných informací v roce 1927 vyšla v Karlových Varech Welsova monografie¹⁸⁰ a další v roce 1932 v edici Neue Architektur ve Vídni¹⁸¹.¹⁸²

Wels se narodil jako Wedeles do židovské česko-německé rodiny, která přišla do Čech z oblasti Porýní.¹⁸³ V rodině se mluvilo německy i česky. Po absolvování střední stavební průmyslové školy nastoupil Wels z existenčních důvodů na praxi u stavitele Richtera v Praze, v roce 1907 se zapsal na české vysoké učení technické, v letech 1909-12 studoval u profesora Ohmanna na vídeňské akademii (viz kapitola věnovaná vídeňskému okruhu), mezi lety 1912-15 navštěvoval Loosovu soukromou školu (viz kapitola Adolf Loos Bauschule). V dopise otci z 6. 4. 1912 (archiv Colina Welse) oznamuje, že si změnil jméno na Wels podle svého spolužáka.¹⁸⁴ V souvislosti s dochovanými Welsovými dopisy je pro nás důležitý fakt, že přibližně do roku 1901 jsou psány v němčině, následně již v češtině. Ostatně jak již bylo řečeno, na vídeňské akademii uvedl jako svůj rodný jazyk češtinu. V českých archívech se mi podařilo najít pouze jediný Welsův dopis [11] adresovaný **Svatoplukovi Macharovi** z 23. 4. 1915¹⁸⁵, který je pro nás zajímavý jak po obsahové, tak po formální stránce. Ve svém dopise vedle zmínky o svých válečných zkušenostech a zraněních, vyjadřuje Macharovi svou úctu a zároveň se zmiňuje o svých osobních kontaktech na **Karla Krause** (s kterým byl také v těsném kontaktu další již

¹⁷⁸ Rostislav ŠVÁCHA: Adolf Loos a česká architektura, in: Umění, č. 31, 1984, 490-513.

¹⁷⁹ Ibidem 500.

¹⁸⁰ <http://abart-full.artarchiv.cz/osoby.php?Fvazba=heslo&IDosoby=78002>, vyhledáno 19. 8. 2014.

¹⁸¹ LUKEŠ 2004 (pozn. 173) 34.

¹⁸² Ani jednu z těchto monografií se mi bohužel nepodařilo ve veřejných českých a rakouských knihovnách dohledat.

¹⁸³ RUND (pozn. 8) 117.

¹⁸⁴ Ibidem 11.

¹⁸⁵ Dopis Rudolfa Welse ve fondu: Machar Josef Svatopluk, číslo fondu 1032, Literární archiv Památníku národního písemnictví.

zmiňovaný architekt **Karl Jaray**) a **Petera Altenberga**¹⁸⁶, s jejichž literárním dílem byl dobře seznámen. Dalším důležitým vodítkem je Welsův osobní přátelský kontakt se Svatoplukem Macharem, významným českým básníkem, který se přátelil s T. G. Masarykem, Aloisem Jiráskem a v devadesátých letech devatenáctého století byl čelním představitelem České moderny.¹⁸⁷ Machar pobýval od roku 1899 až do konce války ve Vídni, kde přijal místo na Ústavu pro pozemkový úvěr. Je tedy možné, že se s Rudolfem Welsem poznali právě ve Vídni, kde Wels po dobu své působnosti (studií) pronikl mezi vídeňskou kulturní a intelektuální elitu (minimálně vzhledem k jeho doloženým kontaktům na Krause, Altenberga a Loose). Přátelství s Macharem, který přispíval do Herbenova **Času**, mohlo mít možná vliv i na Welsovy příspěvky v témže časopise mezi lety 1910-12. Po formální stránce je zajímavé, že dopis je víceméně psán bilingvním způsobem. Hlavním jazykem je čeština, kterou Wels perfektně ovládal, ale jednotlivé německé citace zůstávají s naprostou samozřejmostí bez překladu a jsou tak přímým důkazem dvojjazyčného světa vzdělané vrstvy lidí pohybující se ještě v multikulturní habsburské monarchii v průběhu první světové války.

Wels sám vydal dvě knihy o zahradních městech, které byly inspirované jeho cestou po Anglii.¹⁸⁸ Pražskou architekturu ovlivnila jeho činnost ve třicátých letech (1933-39), kdy jeho ateliér (společně s Quidem Lagusem) projektoval několik kvalitních činžovních domů v Holešovicích, Novém Městě a na Žižkově a v roce 1934 provedli přestavbu paláce Alfa. O jejich inklinaci k českému kulturnímu okruhu svědčí i spolupráce s duem Voskovec Werich (filmový architekti pro 4 jejich filmy).¹⁸⁹ Dle norimberských rasových zákonů nemohl od června 1939 Rudolf Wels dále vykonávat svou práci a po marné snaze získat americké vízum v roce 1940 byl i s celou svou rodinou (kromě syna Tomáše) transportován v roce 1942 do Terezína a následně 6. 9. 1943 do Osvětimi, kde zahynul.

3.2.4. Erwin (Ervín) Katona (datum a místo narození a smrti neznámé)

K tomuto velmi zajímavému architektovi, který přišel do Prahy v průběhu dvacátých let z Budapešti, víme bohužel zatím velmi málo. V roce 1938 mu vyšla monografie¹⁹⁰

¹⁸⁶ Altenberg mu poslal svou poslední knihu s věnováním, od Karla Krause obdržel předposlední číslo Fackelu, kde Kraus publikoval své protiválečné názory.

¹⁸⁷ <http://www.spisovatele.cz/josef-svatopluk-machar#cv>, vyhledáno 19. 8. 2014.

¹⁸⁸ Rudolf WELS: Zahradová města (The Garden City Motion), Praha, 1911; Rudolf WELS: Die Gartenstadt für Kinder: Vorschlag zu einer Kinderheimanlage, Wien 1918.

¹⁸⁹ V archivu Colina Welse jsou zachovány skici ke scénografii.

¹⁹⁰ B. KLEESPIES: Architekt Ervín Katona, Praha, 1938.

obsahující fotografie jeho hlavních realizací pro Prahu a Ústí nad Labem. Jeho ústecké tvorbě se okrajově věnují některé akademické práce¹⁹¹ či popularizační web o ústecké architektuře www.usti-aussig.net.¹⁹² V roce 1938 emigroval do Velké Británie podobně jako Evžen Rosenberg.¹⁹³ V letech 1947-1980 byl členem Královského institutu britských architektů (RIBA). „Více o jeho osudech ví pražský odborník na jeho dílo Martin Halata, který připravuje podrobnou publikaci a shání pro ni vydavatele.“¹⁹⁴ Jeho pražské realizace jsou v duchu emotivního funkcionalismu. V Praze 7 navrhl několik zajímavých činžovních domů¹⁹⁵, na konci dvacátých let spolupracoval s firmou Lampl a Fuchs¹⁹⁶. Z rešerše časopisů, které se alespoň částečně zaměřovaly na německé autory, jsou články o Erwinu Katonovi v časopisech: **Forum**¹⁹⁷, **Tchéco-Verre**¹⁹⁸, **Moderne Baufomen**, **Byt a umění**¹⁹⁹, **Mein Heim**²⁰⁰. Rozsáhlejší příspěvek do *Moderne Bauformen* napsal vídeňský profesor **Max Eisler**²⁰¹. Na předloženém výběru Katonových prací, kde je více čitelná architektova umělecká kreativita (rodinné domy a byty), chce Eisler seznámit německou veřejnost s tímto mladým architektem. Hned první jmenované pražské realizace rodinného dvojdomu je zajímavá [12], protože se neobjevuje na soupisu Katonových realizací z publikace Praha 1919-1940 (jiný soupis, než tento, který byl autorkou práce vytvořen z rejstříku staveb, není znám). Dále je zmíněna vila v Ústí n. L. a přestavba domu v Českém Brodě. Katonovi ústečtí stavebníci byli německé národnosti (Adolf Pietschmann, Leo Pick – žid, M. A. Klimsch)²⁰². Vzhledem k nedostatku základních informací o tomto architektovi je možno jen stěží hodnotit jeho pozici v tehdejší společnosti. Z výše jmenovaných faktů nicméně vyplývá, že byl v kontaktu jak

¹⁹¹ Např. bakalářská práce Aleny Boudníkové – Funkcionalistická architektura v Ústí nad Labem, Brno, 2011, dostupné: http://is.muni.cz/th/342419/ff_b/Bakalarska_prace.pdf, vyhledáno 19. 8. 2014

¹⁹² <http://www.usti-aussig.net/autori/karta/jmeno/47-erwin-katona>, vyhledáno 19. 8. 2014.

¹⁹³ Je tedy předpoklad, že byl také žid.

¹⁹⁴ <http://www.usti-aussig.net/autori/karta/jmeno/47-erwin-katona>, vyhledáno 19. 8. 2014.

¹⁹⁵ Strojnická 24 (1936-38), U Smaltovny 16 (1938-39), U Studánky 1 (1936-38), Veletržní 29 (1936-37), Veverkova 37 (1936-37) a další realizace v Praze.

¹⁹⁶ Nekázanka 19 (1928-29), in: SVOBODA/NOLL/HAVLOVÁ: Praha 1919-1940, kapitoly o meziválečné architektuře, Praha 2000.

¹⁹⁷ Forum 1933, 111 (publikována fotka Katonovy ústecké vily); Forum 1934, 112-113 (publikovány fotografie interiéru vily v Ústí).

¹⁹⁸ Tchéco-Verre 1937, 153 (v sekci Význačné stavby v Československu publikovány fotografie Pietschmannovy vily v Ústí nad Labem od E. Katony, včetně dvou obrázků interiéru; vzhledem k zaměření časopisu s akcentem na prosklenou verandu).

¹⁹⁹ Byt a umění, 1932, č. 1 – obrazová část časopisu složena z Katonových realizací: Dům p. P. Ústí n. Labem, Činžovní dům p. B. Praha [13], Interiéry dům p. H. Praha, Obchodní a činžovní dům p. F. Praha, Hosp. záložna statkářů a nájemců Praha.

²⁰⁰ Mein Heim, 1932 (September), 227-235 (publikovány snímky vil Klimsch a Pick).

²⁰¹ Max EISLER: Erwin Katona – Prag/ Wohnbauten, in: Moderne Bauformen, 1932, 619 – 625.

²⁰² <http://usti-aussig.net/stavby/karta/nazev/48-vila-pick>, <http://usti-aussig.net/stavby/karta/nazev/94-vila-klimsch>, <http://usti-aussig.net/stavby/karta/nazev/54-vila-pietschmann>, vyhledáno 19. 8. 2014.

s prostředím německým, tak s židovskou elitou a moderní výtvarný jazyk jeho realizací ho pojí k okruhu na německo-českém pomezí.

3.2.5. Ernst Muhlstein (11. 6. 1893 – 4. 7. 1968 v Austrálii)²⁰³ a Victor Fürth (16. 2. 1893 Horažďovice – 23. 8. 1984 USA)²⁰⁴

Německy mluvící architekti židovského původu byli v Praze známí ve dvacátých a třicátých letech díky svému společnému ateliéru „Mühlstein & Fürth“, který vedli mezi lety 1923-1939. V roce 1939 emigroval Victor Fürth před nacistickým režimem přes Itálii a Francii do Anglie, Ernst Muhlstein pak do Austrálie, kde si po několika letech změnil jméno na **Milston** a poměrně úspěšně fungoval až do šedesátých let na australské architektonické scéně.²⁰⁵ Fürth po deseti letech v Londýně (kde se stal rovněž členem RIBA) přijal roku 1949 nabídku z Oxfordu ve státě Ohio. Až do roku 1963, kdy šel do penze, působil na tamní Miami University.²⁰⁶ Oba architekti studovali na pražské německé technice od roku 1910. Muhlstein získal titul již v roce 1916, poté strávil ještě dva roky u profesora **Kotěry** na pražské AVU, a jak již bylo uvedeno v předešlé kapitole, dle archivních dokumentů v roce 1915 získal místo asistenta na DTH po P. A. **Kopetzkm**, který byl povolán na frontu. Před tím, než nastoupil ke Kotěrovi, se učil ještě nějakou dobu ve Vídni²⁰⁷, což by mohlo vysvětlit jeho následné vídeňské kontakty. **Fürth** z důvodů války musel svá studia přerušit a titul získal až v roce 1921. Zajímavá je jeho spolupráce s **Emilem Gerstelem** a **Ladislavem Machoňem** před tím, než vytvořil duo s **Mühlsteinem**.²⁰⁸ Jejich pražská kancelář (Mühlsteina a Fürtha) byla úspěšná a velmi činná, pracovali pro jednotlivce i firmy, účastnili se soutěží²⁰⁹ apod. Jednou z prestižních zakázek byla dokonce knihovna do rezidence prezidenta **Beneše**.²¹⁰ Oba architekti nemluvili moc dobře česky, ale Československo považovali za svou vlast.²¹¹ Fürth

²⁰³ http://www.builtheritage.com.au/dua_milston.html, vyhledáno 20. 8. 2014.

²⁰⁴ Jindřich VYBÍRAL: Osudy pražského architekta Victora Fürtha, in: Dějiny a současnost, 2005, č. 1, dostupné online: <http://dejinyasoucasnost.cz/archiv/2005/1/osudy-prazskeho-architekta-victora-furtha/>, vyhledáno 20. 8. 2014.

²⁰⁵ Po příchodu do Austrálie se účastnil početných soutěží, díky nimž získal kapitál na založení vlastní kanceláře. V padesátých letech měl společnou kancelář s Donem Fultonem, s kterým navrhoval čtvrť Mary Kathleen a Weipa v Queenslandu. (pozn. 199).

²⁰⁶ VYBÍRAL (pozn. 200) nepag.

²⁰⁷ Gerardo BROWN-MANRIQUE: Three Houses in Northeastern Bohemia by Fürth and Muhlstein, in: Umění, 2005, č. 1, 41.

²⁰⁸ Ibidem 42.

²⁰⁹ Na palác **Phönix** na Václavském nám. [14], na budovu **Eskomptní banky** (společně s Kamilem Roškotem), na regulaci Náměstí Republiky v Praze, na dívčí školu v Mladé Boleslavi, a další.

²¹⁰ http://www.builtheritage.com.au/dua_milston.html, vyhledáno 20. 8. 2014.

²¹¹ Zdeněk LUKÉŠ: Splátka dluhu III, Pražští architekti Ernst Muhlstein a Victor Fürth, in: Dějiny a současnost, 2004, č. 5, 38.

pocházel z lepší německé židovské rodiny, jeho otec byl obchodník a továrník v Praze.²¹² Existuje tedy předpoklad, že jeho situace mohla být obdobná té, která byla nastíněna v obecné židovské problematice. U **Mühlsteina** je velmi zajímavá poznámka, že v roce 1926 navštívil v doprovodu svého přítele **Adolfa Loose** (se kterým snad i částečně spolupracoval na projektu domu **Tristana Tzary** na Montmartru) Paříž.²¹³ Tuto návštěvu dosvědčuje i obrat v jejich tvorbě směrem ke konstruktivismu a funkcionalismu v letech 1927-28.²¹⁴ Zajímavou analýzu Loosova vlivu či jeho případné spolupráce na *vile Löwenbach* v Náchodě (1934) přináší článek **Gerarda Brown-Manrique** (Miami University in Oxford, Ohio). Práce obou architektů ovlivněná **Le Corbusierem** a **Bauhausem** si získala respekt i u českých avantgardních architektů, o čemž svědčí i publikace jejich děl v časopisech *Stavitel*, *Stavební rádce* či *Stavba*. Jejich realizace se ovšem objevovaly i na stránkách prestižních zahraničních periodik jako *Architecture Illustrated* (1945), *Innendekoration*²¹⁵, *Moderne Bauformen*, *Wasmuth's Monatshefte für Baukunst* či v časopisech, kde publikovali i ostatní německy mluvící architekti jako *Forum*²¹⁶, *Tchéco-Verre*²¹⁷, *Byt a umění*²¹⁸. V roce 1931 jim vyšla u německého nakladatelství Gustava Konrada monografie *Neues Bauen und Wohnen*²¹⁹, ve které se prezentují perfektními fotografiemi svých realizací (vila Schück v Praze, vila Engel v Podolí, vily Barth, Winter a Kress v Bubenči a dalšími pražskými realizacemi včetně nerealizovaných návrhů). Mezi jejich stavebníky patřili Češi, Němci i Židé. U jejich významné realizace *vily Schück v Praze [15]* by mělo být upozorněno na několik souvislostí – vila byla stavěna pro továrníka **Alexandra Schücka** (již zmiňovaného), který si nechal v roce 1913 postavit budovy továrny od **Huberta Gessnera** (také již zmíněn). Na jihovýchodní terase Schückovi vily pak byla umístěná plastika od známé německé pražské

²¹² VYBÍRAL (pozn. 200) nepag.

²¹³ http://www.builtheritage.com.au/dua_milston.html, vyhledáno 20. 8. 2014.

²¹⁴ LUKEŠ 2004 (pozn. 207) 36.

²¹⁵ Publikována vila Schück v Praze, in: *Innendekoration*, 1931, Heft 2, 54-57, 64-65. Autorem článku o této realizaci byl Dr. O. S.

²¹⁶ E. MÜHLSTEIN: Ein Prager Wohnung, in: *Forum*, 1933, 144-145. Podává svůj názor o principech moderního a zdravého bydlení (zařízení bytu, oslunění, rozložení místností apod.).

Ein Prager Wohnung, in: *Forum*, 1936, 82-83. Fotky pražských interiérů, bez textu.

²¹⁷ Ernst MÜHLSTEIN: Glas-Veranden, in: *Tchéco-Verre*, 1937, 62-64. Článek o významu a technickém provedení skleněných verand, doplněno fotkami jeho realizací. Německá i česká verze (jméno autora v české mutaci Arnošt Mühlstein).

FÜRTH/ MÜHLSTEIN: Význačné stavby v Československu (německá, anglická, francouzská verze), in: *Tchéco-Verre*, 1938, 111. Fotografie prosklených interiérů.

²¹⁸ *Byt a umění*, 1932, č. 2, 12-13. Fotografie interiérů; *Byt a umění*, 1931, č. 1, obálka časopisu, 17.

Fotografie interiérů.

²¹⁹ MÜHLSTEIN/ FÜRTH: *Neues Bauen u. Wohnen*, Wien – Berlin 1931.

sochařky **Mary Duras** (její další vazby na rodinu Schück i skupinu německých výtvarníků v Čechách v kapitole „Německé spolky“).

3.2.6. Karl (21. 10. 1894 Praha – 1979 Quito)²²⁰ a Otto (6. 12. 1887 Líbeznice – 10. 7. 1965 New York)²²¹ Kohn

Bratři Kohnové tvořili další významnou dvojici židovských architektů v meziválečné Praze. Jejich dílu a životu věnoval několik článků Zdeněk Lukeš²²², ze zahraničních badatelů je významným příspěvkem článek Zuzany Güllendi-Cimprichové z roku 2014 věnovaný Karlu Kohnovi. Rodinný archiv se dochoval v Quitu, kam v červnu 1939 emigrovalo 20 členů rodiny Kohn.²²³ Monograficky tyto architekty aktuálně zpracovává jedna ze studentek profesora Jindřicha Vybírala. Kohnové pocházeli z lepší židovské pražské rodiny (jejich matka rozená Schwarzová, jejíž rodina již byla zcela asimilovaná²²⁴). S jejich jazykovou orientací je to poněkud komplikované – zázemí této pražské výše postavené židovské rodiny bylo pravděpodobně bilingvní a odpovídalo obecnému postavení pražských židů.²²⁵ Karel Kohn je označován jako německy mluvící židovský architekt (Lukeš, Güllendi-Cimprichová), ale o rodině Otty Kohna se píše jako o česky mluvící²²⁶ a potvrzuje to i rozhovor s **J. J. Kohnem** (synem Otty Kohna), kde cituje v češtině psané dopisy mezi jeho matkou a jejím bratrem JUDr. Karlem Schwarzem.²²⁷ Zajímavá je i výpověď o kontaktu jeho rodičů s českými emigranty v New Yorku, kam z Ekvádoru přijeli v květnu roku 1945. „Protože se **Jan Werich** stěhoval zpět do Čech, můj otec se to dozvěděl a nastěhovali jsme se do jeho bytu v české čtvrti (na 77. ulici mezi první a druhou avenídou, jak se říkalo mezi Čechy ulici), a dokonce jsme po něm měli i pár kusů nábytku. Tenkrát v New Yorku bylo mnoho etnických čtvrtí.... V české čtvrti byly české obchody, restaurace, řeznictví, atd. Dokonce veřejná knihovna na rohu 78. a York Avenue měla české oddělení. Tam jsem si půjčoval mayovky přeložené do češtiny,

²²⁰ Zuzana GÜLLENDI-CIMPRICOVÁ: Modernetransfer Tschechoslowakei – Ecuador. Zum Leben und Werk des deutschsprachigen jüdischen Architekten Karl Kohn (1894-1979), 2014, in: <http://edoc.hu-berlin.de/kunsttexte/2014-1/guellendi-cimprichova-zuzana-1/PDF/guellendi-cimprichova.pdf>, vyhledáno 20. 8. 2014.

²²¹ <http://www.geni.com/people/Ing-Arch-Otto-Kohn/362129616480013864>, vyhledáno 20. 8. 2014.

²²² Zdeněk LUKEŠ: Architekti bratři Kohnové, in: *Architekt*, 2002, 80-81.

²²³ Jedním z jejich vlivných klientů byl František Janeček, vlastník Zbrojovky, který jim pomohl s jejich přesunem do Ekvádoru.

²²⁴ Rozhovor Karla Hviždali s J. J. Kohnem, synem Otty Kohna, in: <http://blog.aktualne.cz/blogy/karel-hvizdala.php?itemid=8252>, vyhledáno 20. 8. 2014.

²²⁵ Podobně se vyjádřila ve svém příspěvku i Zuzana Güllendi-Cimprichová, (pozn. 216) 1.

²²⁶ http://cs.wikipedia.org/wiki/Otto_Kohn#cite_note-1, vyhledáno 20. 8. 2014.

²²⁷ J. J. KOHN (pozn. 220).

protože anglický překlad neexistoval a moje němčina na to nestačila.“²²⁸ Na druhou stranu Otto Kohn uvedl v oficiálním školním záznamu na DTH jako svou národnost německou (Deutsch).²²⁹ Otto Kohn v roce 1913 úspěšně absolvoval pražskou německou techniku, jeho mladší bratr Karl studoval německou techniku v Liberci a v letech 1918-20 navštěvoval mistrovskou třídu **Josefa Gočára** na pražské AVU. Od roku 1920 pracovali bratři společně. Poněkud specifická je pro jejich tvorbu nedogmatická umělecká vyhraněnost (šli od neobaroka, přes expresionismus až po funkcionalismus) – záleželo jim hlavně na funkčnosti architektonického řešení a spokojenosti stavebníka. Architektura a příroda pro ně představovaly organickou jednotu. Od počátku třicátých let opouštějí historizující tendence a staví ve stylu *emocionálního funkcionalismu* (nejzdařilejším příkladem je jejich **vlastní vila na Smíchově**, 1936). [16] Další zajímavé spojení s okruhem pražských Němců je skrze Karlovu paralelní malířskou dráhu. Své obrazy silně ovlivněné impresionismem a figurativním kubismem dokonce několikrát vystavil, a to i ve známé galerii **Bedřicha Feigla** (německý židovský galerista).²³⁰ Bratři Kohnové vydali v Praze v roce 1931 svou dvojjazyčnou monografii, kterou doprovodil textem již několikrát zmíněný vídeňský profesor historie umění **Max Eisler**. Monografie obsahuje četné fotografie realizací, interiérů, přestaveb, půdorysů, návrhů i modelů. Obzvláště některé jejich návrhy (Obchodní palác na Náměstí Republiky) jsou velmi progresivní. [17] Architekti publikovali v časopisech: *Mein Heim* (1933-35), *Forum*²³¹, *Byt a umění*²³². Chtěla bych zde upozornit především na příspěvky do posledně jmenovaného časopisu, kam přispěli dvěma články a velkým množstvím fotografií svých realizací, včetně, pro ně typického, akcentu na půdorysná řešení. Zajímavý je i uvedený seznam jejich dodavatelů (spolupracovali např. s již zmiňovanou stavební firmou **Lampl a Fuchs**).

3.2.7. **Martin Reiner (1. 10. 1900 Kispest (Maďarsko) – 13. 4. 1973 Praha)**²³³

Zajímavý je osud Martina Reinera, který byl dlouhou dobu v českém povědomí znám více jako sochař než architekt.²³⁴ Sochařství se věnoval od počátku čtyřicátých let a po

²²⁸ Ibidem.

²²⁹ Hauptkatalog 1908-1909, Archiv ČVUT, Praha.

²³⁰ GÜLLENDI-CIMPRICHOVÁ (pozn. 216) 5.

²³¹ Neuere Arbeiten der Arch. Otto u. Karl Kohn Prag, in: Forum, 1936, 230-233. Publikován nájemní dům ve Veverkově ulici na Praze 7, interiér bytu z tohoto domu (dům p. B.), vila „Na Fialce“ na Smíchově. Haus der Architekten Ing. Otto und Karl Kohn Prag, in: Forum, 1934, 8-9. Fotky exteriéru a interiérů jejich vlastní vily.

²³² Arch. VI. N.: Dva pražští architekti, architekti Otto a Karel Kohn, Praha, in: Byt a umění, 1932, č. 4, 82-91. Weekend architektů Kohnů, Ibidem, 92-95.

O. a K. KOHNOVI: Jak se staví v krizi?, in: Ibidem, 96-104.

²³³ Emanuel POCHÉ(ed.): Reiner Martin, in: Encyklopedie českého výtvarného umění, Praha, 1975, 409.

válce se zařadil do kontextu českých dějin umění jako uznávaný sochař. Kvůli svému židovskému původu emigroval Reiner v roce 1920 z fašistického Maďarska do Čech (měl tedy zprvu maďarské občanství).²³⁵ Architekturu studoval jeden rok v Brně a následně na německé technice v Praze, kterou absolvoval v roce 1929.²³⁶ Mezi lety 1926-1929 pracoval pro projekční kancelář architekta Josefa Reina a od roku 1929 pro kancelář **Fritze Lehmana**, u kterého byl i mezi lety 1929-30 odborným asistentem.²³⁷ Tato nově objevená vazba tvoří jedno z mála zjištěných pojítek Reinerova i k německému okruhu. V polovině třicátých let založil společně s **Juliem Landsmannem** projekční ateliér, který vedl do roku 1939.²³⁸ Mezi nejvýznamnější realizace jejich ateliéru patří především luxusní činžovní domy v Praze z let 1936-38. Specifikem jejich činžovních domů je důraz na detail a obliba tzv. trezorových vstupů do domů. V roce 1939 se oženil s Elsou Magdalenou Freundovou (nar. 1903; otec Emil Freund, matka Anna Kohnová), jejich manželství bylo bezdětné. V roce 1942 odjel do Maďarska, kde tehdy ještě žila jeho matka a začal se zabývat sochařstvím (vyučil se po technické stránce kamenictví). Od roku 1944 byl vězněn v pracovním táboře Bábka. Po osvobození se vrátil do Prahy a stal se řádným členem Ústředního svazu československých výtvarných umělců (USČSVU). Od roku 1945 byl rovněž členem KSČ, kde zastával různé funkce. Po roce 1945 uvádí jako svou národnost českou, státní občanství československé. V dotazníku pro Svaz československých výtvarných umělců (SČVU) uvedl, že mluví maďarsky, německy a částečně rusky.

Zařazení Reinerova do okruhu německy mluvících architektů je rovněž celkem sporné, jelikož to byl původem maďarský žid, který se především po válce zcela integroval do českého prostředí. Torzo jeho pozůstalosti je uloženo v archivu Národní galerie v Praze. Nalezneme zde kompletní soupis jeho sochařských děl v majetku českých galerií, předávací dopis k jeho pozůstalosti od **Jiřího Šetlíka**, který byl Reinerovým dobrým přítelem a jedním z dědiců jeho pozůstalosti, a dále návštěvní knihy z výstav a parte s obsáhlou kondolenční korespondencí. Mezi jeho přátele patřili například Adolf Hoffmeister, Adriena Šimotová, Zdeněk Sklenář, M. Jiránek, E. Schönberg, Josef Krawina, Jiří V. Hejny, Lev Nerad a další. Z dostupných informací vyplývá, že po roce 1945 se zcela integroval do českého prostředí, ale bohužel klíčová data pro meziválečné období se

²³⁴ Monografie od Jiřího ŠETLÍKA: Martin Reiner, Praha 1964.

²³⁵ http://svk7.svkkl.cz/arl-kl/m-cs/detail-kl_us_auth-p0092383-Reiner-Martin-19001973/, vyhledáno 22. 8. 2014.

²³⁶ Informace získané z vlastního Reinerova životopisu a dotazníku pro SČSVU uloženého v Archivu NG, Praha. Protokol z I. Staatsprüfung uložen v Archivu ČVUT, Praha.

²³⁷ Ibidem.

²³⁸ Zdeněk LUKÉŠ: Martin Reiner, in: Zlatý řez, 1996, 6.

nepodařilo zatím najít. Z výše uvedeného se potvrzuje alespoň jeho jazyková vybavenost a kontakt s pražskou německou technikou a Fritzem Lehmannem.

3.2.8. Rudolf Weiser (13. 12. 1885 v Přerově – 1968 v Praze)

Poměrně zajímavý je i případ Rudolfa Weisera, který vystudoval architekturu na Deutsche höhere Gewerbeschule Brünn²³⁹ a mezi lety 1916-1919 navštěvoval mistrovskou třídu profesora **Ohmanna** na vídeňské akademii (ve stejné třídě byl mezi lety 1909 – 1912 Rudolf Wels). Z jeho zápisního listu²⁴⁰ zjistíme, že byl vyznání **katolického** a jako rodný jazyk uvedl **češtinu**. Jeho otec byl zaměstnancem drah, ale více o rodinných poměrech není známo. Již ale od roku 1911 působil ve Vídni jako architekt,²⁴¹ kolem roku 1920 spolupracoval s vídeňským architektem **Wilhelmem Wohlmayerem**. Pravděpodobně kvůli nedostatku zakázek ve Vídni odešel v roce 1928 do Prahy, kde realizoval poměrně významné zakázky (*hotel Central v Rybné* (1930-31).²⁴² Jednou z prvních byl pravděpodobně *Palác hospodářského svazu přádelen v Revoluční ulici* (1928), na kterém spolupracoval s **Maxem Spielmannem**.²⁴³ Dalšími stavebními zakázkami Weisera byly především vily (Barrandov, vila Proschek Hlubočepy [18]). Pro jeho předválečné vídeňské realizace, ovlivněné secesí a neoklasicismem, je příznačný spíše než vídeňský, kompaktní pražský způsob stavění. V jeho následných realizacích je vedle klasicistních tendencí zdůrazněn expresionistický charakter. Jeho realizace působí trochu těžkopádným dojmem a nesou výrazné klasicistní prvky (jako římsy, nárožní bosáž, valbová střecha, zdůrazněné okenní rámce, apod.), které v dané době šly proti kánonu „nové věčnosti“. Je zajímavé, že byť rodným jazykem „Čech“, měl tento architekt svým uměleckým výrazem blíže k německému kulturnímu okruhu, se kterým byl pravděpodobně i více ve styku. V některých německých databázích je uveden jako rakouský architekt činný od roku 1928 v Praze.²⁴⁴ Na druhou stranu po roce 1945 zůstal v Praze, kde v 83 letech zemřel.²⁴⁵

²³⁹ Zdeněk Lukeš uvádí, že studoval na DTH v Praze (LUKEŠ 2002 (pozn. 2) 194), ale dle archivních rešerší v archivu AKBILD Wien a ČVUT v Praze se mi tuto informaci nepodařilo potvrdit. E. Weiser uvádí jako předchozí studium Höhere Gewerbeschule in Brün, in: Schule Prof. Ohmann, Schuljahr 1916/1917. Archiv AKBILD Wien.

²⁴⁰ Archiv Akademie der Bildenden Künste Wien.

²⁴¹ Např.: 1911 – Sebastian-Kneipp-Gasse 3, Tandelmarktgassee 8; 1912 – An der Scheibenweise 2; Vorgartenstraße 184, aj.

²⁴² <https://www.wienerwohnen.at/hof/1173/Bruesslgasse-34.html>, vyhledáno 12. 12. 2014.

²⁴³ <http://www.architektenlexikon.at/de/677.htm>, vyhledáno 21. 8. 2014.

²⁴⁴ Např. <http://eng.archinform.net/arch/33436.htm>, vyhledáno 12. 12. 2014.

²⁴⁵ Ibidem.

3.2.9. Friedrich (Bedřich) Ehrmann (29. 3. 1895²⁴⁶ Praha -Vinohrady – 28. 10. 1981 Detroit, USA)²⁴⁷

Posledním zmíněným židovským architektem je Friedrich (Bedřich) Ehrmann. Ehrmann se dle údajů z matiky (a informace od jeho dcery) narodil v Praze, byť v osobním zápise na TU Wien má uvedené jako své rodiště Ostrovec (Böhmen). Jeho otec Albert Ehrmann byl inženýr a v době Friedrichova studia na TU Wien bydlel v XIX. vídeňském okrese.²⁴⁸ Jako rodný jazyk uvedl němčinu. Studoval na Realschule ve Vídni a dále mezi lety 1913-21 architekturu na technické universitě tamtéž, kde prospíval průměrně. Od 1. 3. 1915 až do konce války měl přerušeno. Mezi jeho nejvýznamnější pražské stavby patří již zmíněný *Palác Phoenix*²⁴⁹ (Ve Smečkách, Václavské nám.) z let 1928-30, na kterém spolupracoval s **Josefem Gočárem [19]**, a budova dnešního švýcarského velvyslanectví v Bubenči. S Gočárem spolupracoval ještě pro pojišťovnu Phoenix v Hradci Králové.²⁵⁰ Pro Ehrmannovu tvorbu byl zásadní vliv Loosovy školy²⁵¹, kterou navštěvoval společně se svým bratrancem **Leopoldem Ehrmannem**²⁵². Friedrich Ehrmann je dokonce zachycen s **Loosem** na jedné skupinové fotografii (spolu s P. Engelmannem, J. Groagem, H. Kulkou, K. Lhotou, Z. Neumannem a dalšími).²⁵³ Bylo by zajímavé zjistit více o těchto vzájemných kontaktech - jak s okruhem Loosových českých spolupracovníků, tak s významnými českými architekty (Gočár). Bohužel se tyto informace doposud nepodařilo dohledat. Jeho dcera paní Susanna Ehrmann mi laskavě sdělila, že vlastní otcovu korespondenci (kterou ale nezpřístupní) a dokonce z ní připravuje knihu. Friedrich Ehrmann publikoval své práce ve *Wasmuth's Monatshefte für Baukunst*²⁵⁴, *Die Bau- und Werkkunst* (12/1929) a z periodik vycházejících v Československu mu bylo věnováno celé šesté číslo časopisu *Byt a umění* v roce 1932. V Praze používal českou i německou vizitku. [20]

²⁴⁶ <http://www.badatelna.eu/reprodukce/?fondId=1073&zaznamId=1109554&reproId=3807799>, vyhledáno 22. 8. 2014.

²⁴⁷ Laskavé sdělení jeho dcery paní Susanny Ehrmann.

²⁴⁸ Friedrich Ehrmann, in: archiv TU Wien.

²⁴⁹ Konkurenční projekt od výše zmíněné dvojice architektů Mühlstein a Fürth.

²⁵⁰ LUKEŠ 2002 (pozn. 2) 30.

²⁵¹ *Byt a umění*, 1932, č. 6, 129. A dle sdělení paní Susanny Ehrmann.

²⁵² **Leopold Ehrmann** (1887 Strakonice – 1951 (<http://eng.archinform.net/arch/29205.htm>, vyhledáno 22. 8. 2014) či 1963 (LUKEŠ (pozn. 2) 34) v Chicagu) pracoval především pro pražskou židovskou obec. Jeho synagoga na Andělu byla publikována ve *Forum* 1934. Na domu v Lodecké ulici spolupracoval s Františkem Zelenkou. Navrhl pomník pro Franze Kafku (dle sdělení Susanne Ehrmann). Emigroval do Chicaga, kde je i pohřben.

²⁵³ VOLGHOFER (pozn. 136) 8.

²⁵⁴ Oskar SCHÜRER: Neue Bauten in Prag, in: *Wasmuth's Monatshefte für Baukunst*, 1930, Heft 11, 503-506.

3.2.10. Josef Zasche (9. 11. 1871 v Jablonci nad Nisou – 11. 10. 1957 v Schackensleben, Německo)

Předposledním architektem, který je zařazen do okruhu mezi českým a německým prostředím je Josef Zasche, generační druh Jana Kotěry. Zasche byl již několikrát v práci zmíněn i v německém okruhu architektů, kde byl členem několika spolků apod. V roce 1904 byl jmenován členem „*Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen*“.²⁵⁵ Zascheho význam pro českou, potažmo pražskou, architekturu je viděn spíše v období do počátku první světové války (nástup české moderny). Nicméně i v období první republiky byl činný a realizoval v Praze několik staveb (např. Německý kulturní svaz, škola a spolkový dům v Šimáčkově ul., Praha 7 nebo palác Adria společně s Pavlem Janákem). U Zascheho je pozoruhodné, že si záhy získal uznání a náklonost mnoha českých architektů (tj. odborné veřejnosti), které trvalo až do roku 1945, kdy byl, i přes přímluvy svých příznivců, vysídlen.²⁵⁶ Mezi jeho přátele a spolupracovníky patřil především Jan Kotěra a Pavel Janák. Zasche studoval státní průmyslovou školu v Liberci a poté od roku 1889 do 1892 vídeňskou akademii v ateliéru Karla von Hasenauera. Po absolvování nastoupil praxi u Friedricha Schachnera.²⁵⁷ V roce 1895 se natrvalo přestěhoval do Prahy. Pracoval v kanceláři Friedricha Ohmanna na jeho pražských realizacích.²⁵⁸ V době kolem roku 1910 byl jmenován členem zkušební komise na AVU, stal se členem německého kuratoria Moderní galerie v Čechách a starostou společnosti německých architektů v Čechách.²⁵⁹ Mezi jeho stavebníky patřily různé německé i české spolky, školy (projekt pro německý tělovýchovný spolek - 1904, od 1906 pracoval na vládní zakázce kolejní budovy pražské německé univerzity, 1906 – projektuje pavilon pro německo-českou výstavu v Liberci, plány na přestavbu Deutsches Haus...) i mnohé významné německé rodiny (Petschek, Glaser, Goldschmidt,...)²⁶⁰. Zajímavé jsou Zascheho četné spolupráce s německými (např. Rudolf Fischer, 1913-15, Cukerní palác v Praze; spolupráce s rakouským sochařem Franzem Metznerem, Alexandrem Neumannem,...) i českými kolegy. V tomto směru je velmi zajímavé a cenné svědectví **Karla Honzíka** o „spolupráci“ Zascheho jako poradního architekta na jejich novostavbě *paláce Všeobecného penzijního ústavu (VPÚ)*. Jelikož Havlíček podává dobovou

²⁵⁵ GÜNTHER 1971 (pozn. 9) 22.

²⁵⁶ 7. 5. 1945 byl Josef Zasche internován, jeho byt byl vyrabován a obsáhlý archiv jeho prací zničen.

²⁵⁷ Martin RÖSSLER: Josef Zasche, in: Bulletin České komory architektů, 2010, č. 3, 25.

²⁵⁸ Zdeněk LUKEŠ/ Jan SVOBODA: Josef Zasche, in: Umění, 1990, č. 6, 535.

²⁵⁹ Ibidem 538.

²⁶⁰ GÜNTHER 1971 (pozn. 9) 24.

atmosféru poměrně autenticky, dovolím si ho zde ocitovat. „*Německá skupina žádala, abychom přibrali architekta **Adolfa Foehra** jako spoluautora. Je to prý požadavek, který nám VPÚ klade ultimativně. Pohroma! Vzbouřili jsme se! Havlíček přišel s nápadem žádat o výměnu: za spolupráci s Foehrem konzultenskou úlohu Josefa Zasche. Ten nám byl přece jen sympatičtější, nejen osobně, ale i svým dílem..... Nechali nás se Zaschem o samotě. Seděl před námi docela milý, šedivý pán. Věděli jsme už, že není šovinistou. Žádný Čechožrout. Bylo nám jasné, že jedná z návodu vyšší moci. Němci chtěli stůj co stůj mít alespoň nějaký podíl na díle. Byla to silná skupina, německý průmysl a peněžní ústavy měly značný počet pojištěnců. A zde tento jemný člověk se jistě trochu stydí, že je takto tlačěn dopředu. Ujistili jsme ho, že si vážíme jeho díla – upřímně. Jeho banka na Příkopech (Wiener Bankverein), jeho skupina budov při Jinřišské věži mají vysokou úroveň. Je to sice trochu nepražské, trochu mnichovské, ale budíž. **Lámal češtinu velmi zle.** (Nikdy jsem nemohl nepochopit, jak je možno žít v zemi a neznat jazyk lidu!) Aby Zasche lépe rozuměl, Havlíček na něj spustil svou němčinou ze zákopů....“²⁶¹ Nakonec se mladí architekti s Josefem Zaschem dohodli a byla to, dle Honzíkových slov, harmonická spolupráce. Bohužel se v případě Zascheho nedochoval pohled na tuto situaci z jeho strany. Pouze zprostředkovaně je dochováno svědectví Rudolfa Günthera o situaci při soutěži na palác Adria v Praze, o které bude detailněji psáno v následující kapitole. Dodnes je tento architekt odbornou literaturou velmi málo reflektovaný. Dosud existuje pouze jediná monografie od jeho žáka R. Günthera z roku 1971, v jejímž úvodu bylo řečeno, že Zasche neměl nikdy příliš zájem na tom, aby jeho realizace či myšlenky byly publikovány v dobových časopisech.*

3.2.11. Franz Hruschka/ Hruška (24. 6. 1900 - ??)

Zajímavá je pozice Franze Hruschky (již zmíněn s činností BDA), který představoval jakéhosi prostředníka mezi českým a německým prostředím. Bohužel k tomuto architektovi je dostupných velmi málo informací. Byl bratrancem architekta a urbanisty Emanuela Hrušky, vystudoval pražskou německou techniku (zapsán od roku 1918), pracoval v českém ateliéru u Bohumíra Kozáka²⁶² a po válce byl asi odsunut.²⁶³ V jeho školních záznamech nalezneme, že se narodil ve Vídni, vyznání měl katolické a národností

²⁶¹ Karel HONZÍK: Ze života avantgardy, Praha 1963, 169-170.

²⁶² Dle vzpomínky dcery B. Kozáka projektoval Hruschka i Kozákův vlastní dům. In: Michal FLEGL: Bohumír Kozák – architekt a kreslíř staré Prahy, 2011, 8. Dostupné online: http://rodopisna-revue-online.tode.cz/2011-4_soubory/07.pdf, vyhledáno 25. 8. 2014.

²⁶³ LUKEŠ 2002 (pozn. 2) 67.

byl Němec.²⁶⁴ Ze vzpomínek Rudolfa Hildebranda se dočteme, že Hruschka patřil k nadaným Jarayovým spolupracovníkům (spolu s Lehmannem, Zelingerem a Edlerem). Naučil se perfektně česky a díky své pili a energii se probojoval na vůdce BDA v ČSR. Díky své jazykové znalosti byl velmi vhodný pro jednání s českými úředníky popřípadě spolky.²⁶⁵ Jeho realizace rodinných vil na Braníku byly otištěny v časopise **Forum**²⁶⁶, kde se v ročníku 1933 podařilo dohledat i jeden jeho příspěvek k zasedání architektů v Brně.²⁶⁷ Obě vily mají moderní výraz a nesou prvky nového stavění. [21] Hruschka spolupracoval také s **Adolfem Foehrem** na významné zakázce bloku domů „Malý Berlín“ na konci třicátých let v Praze-Holešovicích.

²⁶⁴ Hauptkatalog 1919-1920, Special-Protokoll der I. Staatsprüfung aus dem Hochbaufache – Franz Hruschka, in: Archiv ČVUT, Praha.

²⁶⁵ HILDEBRAND (pozn. 76) 243.

²⁶⁶ Arbeiten des Architekten Dr. Franz Hruška, in: Forum, 1934, 223 – 224, 252.

²⁶⁷ Franz HRUŠKA: Zur Brünner Architektentagung, in: Forum, 1933, 270-271.

4. Reflexe německy mluvících architektů

Jak již bylo naznačeno v úvodu práce, neexistuje bohužel mnoho osobních pozůstalostí architektů, ze kterých by bylo možno vyčíst, jak situaci v meziválečné Praze viděli sami „německy mluvící architekti“. V tomto ohledu je cenným přínosem získání vzpomínkové knihy architekta Rudolfa Hildebranda, kterou napsal v druhé polovině roku 1945. Jelikož se jedná o jeden z mála, ne-li snad dosud jediný známý, autentický doklad reflexe z úst německého architekta, zastane v této kapitole stěžejní roli. Vzhledem k tomu, že se práce snažila ukázat různé role, postavení, myšlenková a sociální východiska různorodé skupiny tzv. „německy mluvících architektů“, je důležité zde znovu připomenout, v jaké konkrétní konstelaci se nacházel Rudolf Hildebrand²⁶⁸. Jeho názory tedy nemohou mluvit za celou, vnitřně velmi diferencovanou, skupinu, ale snad partikulárně alespoň za její část hlásící se k německému kulturnímu okruhu. Rudolf Hildebrand se narodil v roce 1886 v Grabenhofu u Klagenfurtu (Rakousko – Korutany). Jeho otec se narodil ve Vídni, matka v Lüneburgu (Německo). Rodina *nebyla* židovského vyznání. Rudolf Hildebrand studoval architekturu mezi lety 1904-1908 v Grazu, následně 1908-11 v Mnichově (Thiersch, Hocheder a Theodor Fischer), první praxi absolvoval rovněž v Mnichově, dále u architekta Maxe Wöhlera v Düsseldorfu. Roku 1913 se stal asistentem u Karla Jaraye v Praze, kde pak působil jako architekt až do svého útěku na konci války v roce 1945. Případ Rudolfa Hildebranda tedy není typickým případem „českého Němce“, tj. narozeného na území budoucí ČSR do německé rodiny, ale případem rodilého Rakušana s čistě německým vzděláním, který do Prahy přišel až v dospělosti za prací. Nicméně zde strávil celou meziválečnou periodu a jeho svědectví o poměrech v Praze je přinejmenším autentické. Z jeho vzpomínek, které by byly zajímavé v celém svém rozsahu, se autorka pokusí pro účel této práce vybrat ta místa, která nějakým způsobem referují o tehdejší situaci v Praze.

²⁶⁸ Kompletní životopis v příloze V.

4.1. Rudolf Hildebrand – Lebenserinnerungen (1945)

Hned v úvodu svých vzpomínek architekt osvětluje svůj postoj vůči Praze. Do Prahy dorazil v květnu roku 1913, a kdyby zde neměl práci, nepomýšlel by na to v Praze zůstat. Trvalo mu velmi dlouho, než na město začal nahlížet jako na svůj nový domov (Heimat). V Mnichově by mu stačilo půl roku k tomu, na co v Praze potřeboval deset let. V Praze pro něj byla stěžejní spolupráce s **Karlem Jarayem** a v textu se několikrát setkáme s poznámkami na Jarayovo židovství. Svůj vztah k Jarayovi popsal následovně: „Ich war unter den Mitarbeitern der Einzige, der privat in seiner Familie eingeladen war. Dort fühlte ich aber doch sehr, dass es eine jüdische Familie war. Jaray selbst sprach mundartfrei. In der Familie wurde aber geredet wie in den feinen jüdischen Häusern. Er ließ mich an seinen privaten Interessen teilnehmen. Aber das Gefühl einer Freundschaft hatte ich nie. Es war eine reibungslose Zusammenarbeit, ein gegenseitiges Vertrauen und die Schätzung der Fähigkeiten. Aber irgendetwas fremdes blieb doch...“²⁶⁹ [Byl jsem mezi spolupracovníky jediný, kdo byl pozván soukromě do jeho rodiny. Tam jsem ale velmi pocítil, že to byla židovská rodina. Jaray sám mluvil bez dialektu. V rodině se ale mluvilo jako ve vybraných židovských domech. Dovolil mi účastnit se jeho osobních zájmů. Ale pocit nějakého skutečného přátelství jsem nikdy neměl. Byla to bezproblémová spolupráce, oboustranná důvěra a ocenění schopností. Ale přesto něco cizího zůstalo....].

Dle Hildebrandových vzpomínek se Jaray setkával na mnoha místech s antisemitskými postoji (jak na universitě, tak např. v jeho letním sídle na Pyhrnu), na druhou stranu mnohé zakázky získal i díky okruhu svých židovských kontaktů. V roce 1926 odešel Jaray z Prahy do Vídně. Hildebrand k tomu píše: „*Warum Jaray Prag verließ? Es gab an: Die Schwierigkeiten mit den tschechischen Behörden, die ihn schikanierten, was er sich nicht weiter bieten lassen wollte. Ich glaube, er sah wohl, dass sein Aufstieg in Prag beendet war. An der Hochschule fühlte er einen antisemitischen Widerstand. Sein früherer Angestellter und jetziger Widersacher Lehmann hatte dort Protektoren und es war anzunehmen, dass er seine Professur erreichen werde. Das war gegen Jaray's Ehrgeiz und Stolz*“.²⁷⁰ [Proč Jaray opustil Prahu? Byly zde potíže s českými úředníky, kteří ho šikanovali, což on už dál nechtěl snášet. Myslím si, že dobře viděl, že jeho kariéra v Praze byla u konce. Na vysoké škole cítil antisemitský odpor. Jeho dřívější zaměstnanec

²⁶⁹ HILDEBRAND (pozn. 76) 237-238.

²⁷⁰ Ibidem 245.

a nynější sok Lehmann²⁷¹ tam měl ochránce (na škole) a dalo by se domnívat, že on dosáhne své profesury. To bylo proti ctižádosti a hrdosti Jaraye.].

Nanejvýš zajímavá je tato poznámka: „Mit den tschechischen Ämtern, namentlich mit dem Steueramt, hatte Jaray Differenzen. **Das Aufsteigen des tschechischen Elementes war ja tatsächlich eine Bedrohung des Deutschtums.** Jaray hat übrigens **nie ein Wort tschechisch gelernt** und war darauf eingestellt, **ohne die Tschechen durchzukommen.**“²⁷² [S českými úřady měl Jaray rozpory, jmenovitě s daňovým úřadem. Vzestup českého elementu byl ve skutečnosti hrozbou němectví. Jaray se ostatně nikdy nenaučil ani slovo česky a byl nastaven na to se bez Čechů vždy prosadit.].

Hildebrandova poznámka k účasti architektů na vypsané soutěži na budovu Eskomptní banky v Praze naznačuje jeho úhel pohledu na „národnostní členění architektů“. „...*Die Beteiligung war sowohl bei den Einheimischen deutschen und tschechischen Architekten, als auch bei denen aus dem Reich und aus Österreich kolossal.*“²⁷³ [...Účast byla kolosální jak od domorodých německých a českých architektů, tak od těch z Říše a z Rakouska.].

Další komentáře společenských poměrů se týkají především krizového období kolem přelomu dvacátých a třicátých let. Tento se na příklad týká velké zakázky pro firmu *Sellier a Bellot*, která soutěžila o velké státní zakázky pro zásobování armády. „*Da war aber auch schon das Jahr 1933 da. Zur wirtschaftlichen Krise kam die politische Spannung. Die führenden Stellen der ČSR stellen sich auf einen möglichen Waffengang mit Deutschland ein. Zum Neid der Kollegenschaft trat die militärisch-politische Aufsicht. Es war auf einmal nicht mehr möglich, dass ich als Österreicher, also Ausländer und als Deutscher von Nationalität einen militärisch so wichtigen Bau projekte und leite...*“²⁷⁴ [To už tady byl ale rok 1933. K hospodářské krizi se přidalo politické napětí. Vedoucí místa ČSR se zařizovala na možný boj s Německem. K závidosti kolegů se zavedl vojensko-politický dozor. Už nebylo více možné projektovat a vést vojensky tak důležitou stavbu jako národností Rakušan, cizinec či Němec.]. Jinde se v souvislosti se získáním stavebního povolení pro Eskomptní banku dočteme: „*Um Schwierigkeiten bei der Abstimmung im Stadtrat über die Bauwilligung vorzubeugen, schlug der Advokat der Bank vor, dass man die Pläne durch einen tschechischen Architekten einreichen lässt. Bei den Tschechen war*

²⁷¹ Architekt **Fritz Lehmann** byl i velkým Hildebrandovým sokem především v zakázkách pro EB.

²⁷² Ibidem.

²⁷³ Ibidem 322-323.

²⁷⁴ Ibidem 297-298.

*die Architektur wie so vieles andere schön demokratisch aufgeteilt. Jede politische Partei hatte ihre Architekten und wenn man einen bestimmten Architekten wählte, konnte man damit auch die Unterstützung der zugehörigen Partei erlangen. Aus diesem Grunde wurde für die EP der Architekt Dr. Sakař gewählt. Er übernahm meine Pläne, verfasste einen neuen Entwurf für die Fassaden, unterschrieb, reichte das Ganze ein und bekam einen Anteil des Honorars. Andere politische Parteien wurden dadurch gewonnen, dass man ihnen Zuwendungen in der Form von Inseraten in der Parteipresse machte, oder dass man versprach bestimmte Unternehmer zu beschäftigen. So wurde schließlich die Bauwilligung erlang.*²⁷⁵ [Potížím se schválením stavebního povolení na stavebním úřadě bylo zamezeno tím, což navrhl bankovní advokát, že se plány nechaly předložit nějakým českým architektem. U Čechů byla architektura, podobně jako mnohé další, hezky demokraticky rozdělena. Každá politická strana měla své architekty, a když si člověk vybral nějakého konkrétního architekta, mohl s ním získat také podporu k němu příslušející strany. Z toho důvodu byl vybrán pro EP architekt Dr. Sakař. Převzal moje plány, zhotovil nový návrh fasády, podepsal, celé to předložil a obdržel za to podíl na honoráři. Další politické strany tím získaly to, že měly náklonost formou inzerátů ve stranickém tisku nebo že se jim přislíbilo zaměstnání určitým podnikatelem. Tak nám bylo konečně dáno stavební povolení.]

Dále k situaci na počátku třicátých let. „Ich hatte keine neuen Aufträge. Ich hatte mich intensiv mit diesem Großbau (EP) beschäftigt, dass ich alles anderen Zeile aus den Auge verlor und mich um keine Beziehungen kümmern konnte. Dann aber war auch die Wirtschaftskrise daran schuld. Die tschechischen Kollegen wachten scharf darüber, dass kein Auftrag, der ihrer Meinung nach ihnen zustand, an einen Deutschen vergeben wurde. Die jüdischen Architekten hielten sich an die jüdischen Bauherren. Ich war zudem Ausländer. Seit dem Machtantritt Hitlers trat zur Wirtschaftskrise in der ČSR die politische Spannung. So war z. B. das Betreten der meisten Industriebetriebe ohne Erlaubnis des Verteidigungsministeriums nicht gestattet. Ich als Ausländer konnte eine solche Bewilligung kaum erlangen...“²⁷⁶ [Neměl jsem žádné jiné zakázky, protože mě stavba zaměstnávala naplno. Na tom byla pak ovšem vina i hospodářská krize. Čeští kolegové bděli ostře na to, aby žádná zakázka, která jim dle jejich názoru přísluší, nebyla předána Němcům. Židovští architekti se drželi židovských stavebníků. Já jsem byl pro ně cizinec. Od nástupu k moci Hitlera se přidalo k politické krizi v ČSR ještě politické pnutí. Tak

²⁷⁵ Ibidem 325-326.

²⁷⁶ Ibidem 364-365.

nebyl např. povolen vstup většiny industriálních podniků bez dovození ministerstva obrany. Já jako cizinec jsem mohl takové povolení těžko získat.].

Kolem poloviny třicátých let byl Hildebrand navrhnout na místo profesora architektury na brněnské německé technice. Vlivem intrik však nakonec v konkurzu neuvítězil. *„Ich stand unter den Herren, die dem Čsl. Unterrichtsministerium primo loco vorgeschlagen waren in einer späteren Eingabe auf einmal an zweiter Stelle. In den Verhandlungen mit dem Ministerium hatte ich keine Eile. Ich hätte ja die Čsl. Staatsbürgerschaft annehmen müssen, was ich bisher unter Opfern vermieden hatte. Ich hoffte, die Sache hinziehen zu können, bis für Hannes eine Volljährigkeitserklärung möglich war. Aber die Schiebungen im Besetzungssasschusse der Hochschule hatten zur Folge, dass ein anderer Herr die Professur erhielt...“*²⁷⁷ [Podléhal jsem lidem, kteří spadali pod československé ministerstvo školství a náhle jsem se ocitnul až na druhém místě. V jednání s úřady jsem nikam nespěchal. Musel bych si vzít československé státní občanství, čemuž jsem se zatím i přes značné oběti vyhnul. Doufal jsem, že situaci ustojím, bohužel změny ve výboru způsobily to, že profesuru dostal jiný muž.].

Zmínka k národnímu postavení Němců ve třicátých letech se nachází i zde: *„Schon im Jahre 1932 hatte ich danach gestrebt, mir einen neuen Bekanntenkreis zu verschaffen, denn die meisten alten Bekannten waren infolge der nationalen Schwierigkeiten von Prag weggezogen...Unter den Fachkreisen hatte ich mein Ansehen, aber das nützte nichts, weil die Wirtschaftskrise im Verein mit der politischen Spannung mir als einem Ausländer und Angehörigen der deutschen Nation die Aufträge versagte.“*²⁷⁸ [Už v roce 1932 jsem se snažil si vytvořit nový kruh známých, neboť větší část mých starých kamarádů se z národnostních důvodů z Prahy odstěhovala... Mezi odbornými kruhy jsem měl své postavení, bohužel ekonomická krize spolu s rostoucím národnostním tlakem na mě jako cizince a německého občana mi znemožňovala přístup k zakázkám.].

Doba obratu pro Hildebranda přišla s nástupem nacistické moci v Československu, tedy v období protektorátu. Znamenalo to pro něj získání práce a nových zakázek po „hladových“ třicátých letech (co se zakázek v ČSR týče). *„Mein Prager Büro hatte ich während dieser Zeit nie offiziell geschlossen, ich hatte die Brückenhinter mir nicht abgebrochen. Das war gut, denn nach dem Umbruch bekam ich ja nicht, aber meine Leistungen waren bekannt und man empfahl mich gern, wenn ein tüchtiger Architekt*

²⁷⁷ Ibidem 376.

²⁷⁸ Ibidem 377.

*gebraucht wurde, trotzdem ich nicht der NSDAP angehörte.*²⁷⁹ [Moji kancelář v Praze jsem během této doby nikdy oficiálně nezavřel, mosty jsem za sebou nikdy nebořil. To bylo dobré, protože po obratu jsem dostával novou a novou práci. Oficiálně jsem zakázky nedostával, ale moje výkony byly známé a lidé mě doporučovali, když byl zapotřebí zdatný architekt a to i přesto, že jsem nebyl členem NSDAP.]. Ovšem nečlenství v NSDAP bylo dalším důvodem k nezískání profesury, tentokrát na vysoké technické škole v Praze.²⁸⁰

Celkově období let 1939-1945 Rudolf Hildebrand popisuje jako: „Es waren etwa sechs Jahre mit einem reichen, vielseitigen und oft befriedigen Tätigkeit. Nach einer jahrelangen Pause fühlte ich, dass meine Fähigkeiten nicht nachgelassen hatten. Ich war eher gereift, war sicherer geworden und hatte meinen endgültigen Stil gefunden. Günstig für mich war, dass das Raten in den wechselnden Stilen und Ismem, sowie die krampfhaften Versuche in der „Neuen Sachlichkeit“ nicht mehr in Frage kamen...“²⁸¹ [Bylo to šest let plných bohaté, všestranné a uspokojivé pracovní činnosti. Po roční pauze jsem cítil, že moje schopnosti se nezmenšily, naopak jsem se stal zralejší a jistější a našel jsem můj konečný výraz. Výhodné bylo pro mě, že míra mezi stylem a izmem stejně jako boj „za novou věcnost“ už moc nebyly v popředí.]. „An Vereinstätigkeit blieb mir der PVWV. Von den alten Mitgliedern waren nur noch Rohm und ich im Vorstand. Alle übrigen wurden nationalsozialistisch ersetzt.“²⁸² [Na úrovni spolků mi zůstala činnost v PVWV. Ze starých členů jsem zbyl pouze já a Rohm. Ostatní byly nahrazeny členy NSDAP.].

4.2. Rudolf Günther - Josef Zasche

V monografii Josefa Zascheho od jeho žáka Rudolfa Günthera se místy objevuje názor na společenské poměry v Čechách z pohledu tzv. českého Němce. Vzhledem k společensko-politickým okolnostem byla situace pro německého architekta působícího v Čechách do roku 1914, potažmo 1918, výrazně jiná než poté. To je i případ Josefa Zascheho, který obdržel mnoho významných zakázek v té době. Nejvíce si cenil zakázky od rakouské vlády na novostavbu budovy německé univerzity v Praze, která se ale nikdy nerealizovala. „Zasche sagte, es sei dies der größte und schönste Auftrag, den unter

²⁷⁹ Ibidem 379.

²⁸⁰ Ibidem 384.

²⁸¹ Ibidem 381.

²⁸² Ibidem 385.

*österreichischer Herrschaft ein deutscher Architekt in Böhmen erhalten konnte.*²⁸³
[Zasche říkal, že by toto měla být největší a nejhezčí zakázka, kterou pod rakouskou nadvládou může německý architekt v Čechách obdržet.]

Pro tuto práci je ovšem stěžejní meziválečné období, které Günther popisuje: „Das Kriegsende im Jahr 1918 brachte staatspolitisch einen grundlegenden Wandel, dessen revolutionärer Charakter Wirtschaft, Kultur und Politik nicht nutzbringen beeinflusste. Die Auflösung der österreichisch-ungarischen Monarchie und die Neugründung der Tschechoslowakei verhinderten den Traum von einem autonomen „Deutsch-Böhmen“. Der neue Staat war aus der Taufe gehoben und alle in ihm lebenden großen und kleinen Minderheiten wurden ihm einverleibt....Natürlich traten Nationalitätenkämpfe auf und brachten Ungewissheit und Unruhe. 1920 wurde die Deutsche Karlsuniversität Ihre Tradition entraubt und das Ständetheater den Deutschen weggenommen. Das Nachkriegs-Prag wurde nach außen hin eine tschechische Stadt. Die Überlieferung der großen Geschichte gab aber nach wie vor beiden nationalen Partnern die tiefe Verpflichtung zur Besinnung auf...Zasche fand auch zu Prag und Prag fand zu Zasche neuen Kontakt.“²⁸⁴
[Konec války v roce 1918 přinesl politicky radikální změnu, jejíž revoluční charakter nepříznivě ovlivnil hospodářskou, kulturní a politickou sféru. Zrušení rakousko-uherské monarchie a založení Československa zabránilo snu o vytvoření autonomního území „Deutsch-Böhmen“. Nový stát byl zrozen a všechny žijící větší či menší menšiny byly do něho připojeny... Samozřejmě, že se objevily národnostní boje přinášející nejistotu a nepokoje. Roku 1920 byla přerušena tradice na Karlově universitě a Němcům bylo odebráno Stavovské divadlo.... Poválečná Praha se navenek stala českým městem. Podání této dějinné události dalo oběma národnostním partnerům hluboký závazek k zamyšlení se...Zasche našel novou cestu k Praze a Praha si našla novou cestu k Zaschemu.]

Zajímavý je i popis Zaschovy spolupráce s Pavlem Janákem na novostavbě paláce Adria. Zakázka byla v roce 1922 přidělena Zaschemu, ale u takto významné budovy přímo v srdci Prahy si Češi prosadili, že alespoň fasády musí být navrženy českým architektem (Pavlem Janákem v duchu „národního stylu“ – pozn. autorky). Proti tomu se Zasche nemohl postavit.²⁸⁵ Styl přináší k této záležitosti krátkou zprávu: „*Palác pojišťovny Riunione Adriatica di Sicurta, ...bude budovou tak exponovanou ve stavbě města, že jeví se potřeba, aby pro její účel vypsána byla soutěž. Původní úmysl projektanta byl by – jak svědčí zprávy směřodatných institucí – přinesl Praze objekt cizokrajného rázu, který by*

²⁸³ GÜNTHER 1971 (pozn. 9) 23.

²⁸⁴ Ibidem 29.

²⁸⁵ Ibidem 30.

*byl v odporu s představou národní kulturní reprezentace, jakou musí poskytnouti střed Prahy. Proto také ochranné památkové korporace vystoupily s vážnými námitkami proti tomuto řešení a usilují o vznik nové budovy z našeho prostředí. Bylo by osudným přehlížením prvořadý význam uvedeného duchovního obsahu architektury a nelze proto z vytknutého požadavku ničeho sleviti.*²⁸⁶ V následujícím ročníku se dozvíme výsledek vypsané soutěže mezi architekty P. Janákem, M. Vaněčkem, B. Hübschmannem, B. Kozákem a J. Zaschem, kterou vyhrál návrh Pavla Janáka.

Jako důkaz Zscheho postavení v Praze předkládá Günther tuto historku. „Um sich ein objektives Bild über Wünsche und Notwendigkeiten zu machen und aus fachkundigem Mund die Aufgaben erläutert zu erhalten, hat Staatspräsident Thomas Masaryk wiederholt den deutschen Architekten Zsche zum Tee auf die Burg eingeladen, um die anstehenden Probleme zu diskutieren.“²⁸⁷ [Aby si prezident Tomáš Masaryk udělal obraz o přáních a nutnostech a aby se o úkolech dozvěděl zasvěceně přímo z úst odborníka, pozval německého architekta Zscheho na hrad na čaj za účelem prodiskutování současných problémů.]

Po vzniku protektorátu soudí Günther o situaci následující: „Eine Erleichterung von dem in den vergangenen Jahren tätig leise oder stark spürbaren nationalen Druck mag für Zsches Tätigkeit in Prag eingetreten sein.“²⁸⁸ [Usnadnění činnosti pro Zscheho se mohlo dostavit po letech tichého či silně citelného národnostního tlaku.]

4.3. Rakouští a zahraniční badatelé

Vzhledem k vazbám mnohých „německy mluvících architektů“ činných v meziválečném období v Praze na Vídeň, je důležité se ptát, zda tuto problematiku nereflektují ze své strany i rakouští či němečtí badatelé. Tématu jako celku se nikdo ze zahraničních badatelů zatím nevěnoval. Nicméně Markus Kristan (Albertina) zpracoval kompletní, obsáhlou monografii na základě pozůstalosti Huberta Gessnera. Ursula Prokop monograficky shrnula tvorbu manželského páru Groag. Zuzana Güllendi-Cimprichová přispěla k tématu svou studií o díle Karla Kohna a Oehlerových. Gerardo Brown-Manrique zveřejnil v časopise umění v rámci své stati některé cenné informace z amerických archivů o dvojici Mühlstein a Fürth. Okrajově se pak nachází zmínky o české architektuře nebo o vlivech české moderny na vídeňskou architekturu v souborných publikacích o Rudé

²⁸⁶ vd.: Zprávy a poznámky (Palác pojišťovny Riunione Adriatica di Sicurta), in: Styl, 1921-1922, 97.

²⁸⁷ Ibidem 31.

²⁸⁸ Ibidem.

Vídni od Helmuta Weihsmanna, Hanse a Rudolfa Hautmanna či Evy Blau. Částečně narazíme na téma německy mluvících architektů z Československa i v některých textech Iris Meder.²⁸⁹ Ovšem intenzivnější zájem, který by se více dotýkal tématu této práce, jsem v Rakousku zatím nenašla. České (potažmo československé) architektuře bylo například věnováno osmé číslo rakouského časopisu Der Architekt (1999). Příspěvek o meziválečném období pocházel z pera Stephana Templa²⁹⁰, ovšem jeho záběr byl tak široký, že představuje spíše základní přehled bez zaměření na skupinu německých tvůrců. U architektů, kteří se významnějším způsobem zapsali do vídeňské moderní architektury, nalezneme jejich kompletně zpracované bibliografie na speciálním webu, který založilo a zpravuje Architekturzentrum Wien²⁹¹.

289

https://forschung.boku.ac.at/fis/suchen.person_publicationen?sprache_in=de&menue_id_in=102&id_in=1518, vyhledáno 26. 8. 2014.

²⁹⁰ Stephan TEMPL: Tschechische Architektur 1918- 1998, in: Der Architekt, č. 8, 1999, 20-27.

²⁹¹ http://www.architektenlexikon.at/de/idx_A.htm, vyhledáno 3. 9. 2014.

5. Pozice německy mluvících architektů působících v Praze

Spolky

Z výše uvedené struktury práce vyplývá, že pozice německy mluvících architektů v Praze nebyla jednotná pro celou skupinu. Neexistoval žádný jednotný ideový proud, který by chtěl specificky vymezit skupinu „německy mluvících“ architektů na základě odlišného výtvarného projevu. Jediný *spolek* sdružující německy mluvící architektky, GDA, měl spíše utilitární funkci a mezi jeho priority patřila ochrana práv (nejen) německých architektů. GDA spolupracoval s českými profesními organizacemi architektů a mezi jeden z jejich společných cílů patřilo znění nového zákona upravující pozici a status architektů obecně.

Školy

Mnohé spolky a přátelské *okruhy vznikaly kolem absolventů a studentů jednotlivých vysokých škol*. V Praze se jednalo především o čtyři odborná učiliště – české a německé vysoké učení technické a mistrovské školy architektury při Vysoké škole uměleckoprůmyslové (VŠUP) a AVU. Z dosavadního průzkumu se jeví jako přirozenější kontakt na základě těchto studentských či absolventských skupin než na základě národnosti či jazykové vybavenosti. Jako konkrétní příklad je možno uvést, již několikrát zmíněnou, spolupráci architektů Mühlstein – Fürth – Roškot, kteří se znali z DTH v Praze (v roce 1913/14 spolu studovali, byť v jiném ročníku). Specifickou pozici pak měli židovští tvůrci, kteří velmi často pracovali pro vyšší vrstvu pražských židů, kteří, jak již bylo řečeno v úvodní kapitole, byli z větší části německy mluvící (respektive bilingvní). Měli bychom rozlišovat také v pozici tzv. českých Němců a architektů německého či rakouského státního občanství, kteří do Československa přišli většinou za prací. Zcela samostatně by pak měli být charakterizovány některé výrazné osobnosti z okruhu na pomezí německo-českého prostředí, které přišly do Prahy z Maďarska (E. Katona) či Slovenska (E. Rosenberg). Problematické bohužel zůstává i zhodnocení pozice těch architektů, ke kterým zatím chybí primární data (např. Berthold Schwarz).

Zakázky

Po právní stránce neměli být architekti jiné než české (československé) národnosti nijak znevýhodněni, a to ani u *veřejných zadávek*. Avšak většina veřejných zakázek byla řešena formou soutěží, kde přirozeně záleželo na tom, kdo zasedal v porotě. Mnozí němečtí architekti (z obou kulturních okruhů) se účastnili těchto soutěží a někteří z nich byli

i ocenění.²⁹² Nicméně k realizaci dospělo jen několik významných staveb (Fénix, Adrie, Eskomptní banka) a většinou se na nich alespoň částečně podíleli i čeští architekti. Přičemž v práci detailněji rozebraná zakázka (soutěž a realizace) Eskomptní banky v Praze se jeví jako nejvíce přílehlavý doklad německo-českých poměrů na přelomu dvacátých a třicátých let, tedy v době která již nebyla přímo ovlivněna národní vlnou emocí po vzniku ČSR a ještě nebyla zasažena německým nacionalismem. Zásadní byla dle mého názoru role stavebníka, což z druhého konce dosvědčují i zmíněné paměti Karla Honzíka, kdy byl „dosazen“ německý architekt alespoň jako odborný konzultant při stavbě Všeobecného penzijního ústavu v Praze.

Periodika

Vzhledem k absenci primárních zdrojů informací představují cenný pramen poznání pro skupinu německy mluvících architektů již citované odborné *časopisy*.²⁹³ Z tohoto důvodu jim bude nyní věnována větší pozornost. V rámci příprav této diplomové práce tvořila obsáhlá rešerše periodik velmi významnou součást průzkumu. Ovšem vzhledem k velké šíři tématu a především k množství titulů, které by hypoteticky mohly reflektovat pražskou scénu, nebylo za stávajících podmínek možné dosáhnout komplexních výstupů, tak jak je tomu dobře možné v periferních oblastech či při rešerši pouze jednoho titulu. Přesto v následujících oddílech budou uvedeny alespoň částečné (možno chápat i jako průběžné) výsledky této práce. *Rešeršována byla následující periodika*: Forum, Zeitschrift für Architektur, freie und angewandte Kunst (ročníky 1932-38); Horizont (ročníky 1927-30); Moderne Bauformen (ročníky 1918-40); Tchéco-Verre (ročníky 1935-38); Byt a umění (ročníky 1930-33); Die Form (ročníky 1927-35); Die Bauzeitung (ročníky 1923-24); Bauwelt, Zeitschrift für das gesamte Bauwesen (ročníky 1930, 31, 35); Wasmuth's Monatshefte für Kunst (ročníky 1914-31 - dostupné online); Der Baumeister (1920-21); Der Architekt, Wien (pouze prozatím dostupné online ročníky, tj. 1919-21); Innendekoration (ročníky 1918-40).

²⁹² Např. Arthur Payr získal finanční odměnu za svůj návrh na úpravu Letné a okolí v roce 1921 (Styl), Fritz Lehmann byl oceněn za svůj návrh „Mánes“ v ideové soutěži na upravovací plán pobřeží části Malé strany (in: Styl 1923-1924, 38.), a mnohé další.

²⁹³ Některé další brněnské odborné časopisy jako Horizont, Měsíc, Bytová kultura, Salon, atp. byly již částečně zpracovány formou akademických prací (např. Alena Trojanová či Vladimíra Halouzková).

Deníky – Prager Presse a Prager Tagblatt

Často lze nalézt přínosný zdroj informací i v denním tisku – pro toto téma lze za nejpodstatnější deníky pokládat **Prager Presse** a **Prager Tagblatt**. Deník Prager Tagblatt byl prostudován výzkumným týmem manželů Habánových se zaměřením na německo-české umění. Jejich výzkum architekturu záměrně vynechává a dle osobního sdělení Anny Habánové v Prager Tagblattu nebude mnoho k postavení německy mluvících architektů v československé společnosti. Nicméně v obrazových přílohách lze dohledat některé obsáhlé články o pražských novostavbách, které mohou obsahovat cenné upřesňující informace či fotky²⁹⁴. Ovšem vzhledem k tomu, že práce se soustředí především na pozici německých architektů a vzhledem k obrovskému rozsahu periodik deníkového typu, nebylo v tuto chvíli možné a ani relevantní detailně procházet všechny případné deníky za období první republiky. Navíc existuje reálný předpoklad, že v brzké budoucnosti budou dokončeny a rozšířeny vyhledávací nástroje digitalizace alespoň u zahraničních knihoven a tak bude možné tuto rešerši provést v nepoměrně kratším čase.²⁹⁵ V lístkovém katalogu bibliografie při Ústavu dějin umění Akademie věd v Praze existuje poměrně pečlivá rešerše deníku Prager Presse. Zmiňován je především Fritz Lehmann a Josef Zasche, okrajově Leo Lauer mann či Erwin Katona. Bohužel se v období zpracování diplomové práce nepodařilo v žádné pražské knihovně sehnat ucelenou řadu Prager Presse, aby jednotlivé články mohly být prověřeny.

Sudetika a Witiko

Další snahou bylo zjistit, zda pražská scéna německy mluvících architektů nebyla reflektována výrazněji v periodikách vycházejících v pohraničních německých oblastech. Centrum tzv. sudetik se dnes nachází v oblastní knihovně v Liberci. K mému tématu mi byly v oddělení sudetik doporučeny následující tituly: Wohnungs-Kultur, Die Wohnung der Neuzeit, Mein Heim, Der Bau²⁹⁶, Deutsche Baumeister-Zeitung. Z těchto titulů byly v liberecké knihovně dostupné pouze dva – Die Wohnung der Neuzeit a Deutsche Baumeister Zeitung (1926-1930). První jmenované periodikum bylo nevalné úrovně, zaměřené na bytové vybavení, takřka bez textů. Druhý časopis sledoval z periferní perspektivy dění v zahraničí, především v německých oblastech, a rovněž reflektoval

²⁹⁴ Jako ukázkový příklad může posloužit příloha, respektive speciální vydání Technika a hospodářství Prager Tagblatt „Der Philips Neubau“ z 9. 7. 1931. V článku nalezneme dokonce i karikatury jednotlivých aktérů, vč. architekta Adolfa Foehra, řez budovou a další.

²⁹⁵ Např. Prager Tagblatt je digitalizován v Österreichische Nationalbibliothek a již ročníky do roku 1921 jsou zařazeny do betaverze „vyhledávacího systému“ ANNO.

²⁹⁶ Vycházel až v období protektorátu.

obecná aktuální témata a problematiku v architektuře a stavitelství. K tématu diplomové práce nebyla nalezena žádná nová informace, nicméně v krátkých zprávách o konkrétních zakázkách byli zmíněni např. architekti Mühlstein a Fürth, K. T. Bach, Adolf Foehr, Spielmann, Wiesner, Zasche a další. Z ostatních titulů by přicházely v úvahu ještě Mein Heim (vycházel v Karlových Varech, pouze jeden ročník 1932) a ročník 1934 Wohnungs-Kultur (německá mutace k Bytové kultuře, Brno, 1924-35), které jsou dostupné v Moravské zemské knihovně v Brně a v knihovně v Hradci Králové.²⁹⁷

Další důležitou platformou pro německo-české umění bylo revue **Witiko**, které reflektovalo především literaturu a výtvarné umění. V ročnících 1928-31 se nepodařilo o architekturu nalézt nic relevantního.

Významné odborné časopisy – Forum a Byt a umění

Obecně jako nejnosnější pro téma německy mluvících pražských architektů se jeví časopis **Forum: Zeitschrift für Architektur, freie und angewandte Kunst**. Ilustrovaný měsíčník vycházel v letech 1931-1938 v Bratislavě se zaměřením na české, slovenské a maďarské umění, především architekturu. Periodikum bylo úzce svázáno s činností Bratislavského uměleckého spolku a ve spolupráci se Spolkem německých architektů v ČSR (tj. GDA).²⁹⁸ Iniciátorem, vydavatelem a šéfredaktorem byl architekt *Andrej Szönyi*.²⁹⁹ Do roku 1935 měl časopis podtitul ve třech jazycích a poměr němčiny a maďarštiny byl vyvážený, poté jsou příspěvky publikovány pouze v němčině. Struktura a obsah časopisu byl obdobný jako u ostatních odborných architektonických revue – kromě hlavních článků a množství kvalitních fotografií (dnes samozřejmě velmi cenných) obsahoval rubriky typu recenze knih, výstav, zprávy z kongresů, symposií, apod. Pro téma práce jsou důležité pravidelné medailony jednotlivých tvůrců (většinou pod názvem Neue Arbeiten) doplněné množstvím fotografií a někdy i plánové dokumentace. Autorské fotografie pořizoval Rudolf Sandala ml. Stálými spolupracovníky byli pro oblast Moravy architekt Endre Steiner, pro Rakousko Dr. Fritz Grossmann, pro Maďarsko Dr. Farkas Zoltán a další dva pro oblast Německa. V roce 1934 vznikaly administrace v Praze, Liberci a Ostravě. Do časopisu přispíval i již několikrát jmenovaný vídeňský profesor **Max Eisler** a kolem padesáti příspěvků publikoval ve Forum i **Johannes Urzidil**. Ze jmenovaných

²⁹⁷ Respektive ročník 1924-25 Bytové kultury jsem prošla (dostupný v Praze), ročník 1934 v Hradci Králové. Podrobněji je časopis Bytová kultura popsán v diplomové práci Blanky Musilové „Časopis Bytová kultura v letech 1924 – 1925. Význam revue pro českou kulturu“, in:

http://is.muni.cz/th/105616/pdf_m/Diplomova_prace.pdf, vyhledáno 17. 11. 2014.

²⁹⁸ Jindřich CHATRŇY: Časopis Forum a Brno. Několik poznámek k brněnským stopám, in: Lubomír SLAVÍČEK/ Jana VRÁNOVÁ (ed.): 100 let Domu umění města Brna, Brno 2010, 99.

²⁹⁹ Ibidem.

architektů zde nalezneme články od **Emanuela Hrušky** (bratranec Franze Hruschky) a pravděpodobně i od **Franze Hruschky** pod značkou Fr. H.. Obecně velký prostor se dostal v časopise interiérovému vybavení, specifickému odvětví architektury – prodejním výkladcům [22]³⁰⁰ a nalezneme zde i obsáhlou řadu příspěvků o československých krematoriích. U architektů, kteří byli členy GDA, je vždy ve „Forum“ jejich členství uvedeno. Je zde představena celá řada dalších zajímavých tvůrců, kterými byli např. **Kurt Spielmann** (synovec Maxe Spielmanna), **Otto Grams**, **Max Gerstl**, **Franz Hruška**, **Erwin Katona**, **Leopold Ehrmann**, **J.-L. Plešinger**, **Kurt Perlsee**, **Rudolf Weiser**, jejichž tvorba není dostatečně zmapovaná a dostatek prostoru pro ně nemohla vytvořit ani tato práce. Zajímavá by mohla být dochovaná korespondence Františka Kalivody se Steinerem a Andrejem Szönyiem uložená v Muzeu města Brna, na kterou upozornil ve svém příspěvku Jindřich Chatrný.³⁰¹

Dalším významným zdrojem informací je měsíčník *Byt a umění, revue pro současnou bytovou kulturu*, který vycházel pouze mezi lety 1930 – 1933. Tento časopis je především cenným zdrojem fotografií a dalších obrazových příloh, na kterých si zakládal. Revue řídil architekt Vlad. Novotný a vydával Vilém Schüssler v Praze. Časopis je psaný česky (měl ovšem i německou mutaci) a nachází se v něm příspěvky nebo fotografie realizací i od mnohých „pražských německy mluvících“ architektů jako Fritz Lehmann, Mühlstein a Fürth, Kurt Spielmann, Erwin Katona, bratři Kohnovi, Berthold Schwarz, Bedřich (Friedrich) Ehrmann, Otto Klein, Max Gerstl, Rudolf Weiser, Paul Kopetzky a další. Zaměření na tyto architekty je klíčové a pro mnohé z nich se jedná o hlavní dostupný zdroj informací. Dalo by se tedy říci, že především tyto dvě periodika do značné míry suplují absenci publikovaných příspěvků v odborných československých časopisech alespoň od některých „německy mluvících architektů“.

³⁰⁰ Pro náš účel především článek o Maxu Gerstlovi ve Forum 1934, 44.

³⁰¹ CHATRŇÝ (pozn. 289) 113.

Obraz Němců v českých periodikách

Pro dotvoření plastičtějšího obrazu o pozici německy mluvících architektů v Praze je podstatné zmínit také některé příspěvky, které se podařilo nalézt ve významném českém architektonickém měsíčníku **Styl**, který vydával Spolek výtvarných umělců Mánes. Záměrně byly prohledány první ročníky po vzniku ČSR do poloviny dvacátých let. Obecně je z příspěvků cítit napětí a určitá rivalita mezi Čechy a Němci. Nejrazantnější je v tomto směru zpráva od **Bohumila Hübschmanna** „*Naši Němci a Praha*“³⁰², ve kterém velmi otevřeně a kriticky reaguje na referát Emila Langa o Letenské soutěži uveřejněný v časopise „*Stadtbaukunst alter und neuer Zeit*“, který dle Hübschmannova názoru o Letenské soutěži pojednával velmi neobjektivně a v nezasloužený prospěch Němců (navíc pro zahraniční čtenáře, kteří nemohou mít dostatečný vhled do problematiky např. z jiných časopisů). Vzhledem k závažnosti a principiálnosti celého sdělení si dovoluji delší citát. „*Jiná věc však potřebuje zakřiknutí, způsob, jakým naši Němci posuzují vše, co se u nás děje a jak o tom referují. Každá příležitost jest jim vhodnou, aby se otřeli o náš stát, naši kapitálu, naši kulturu. Snažení a schopnosti, jež by u kteréhokoliv národa jiného s objevitelským úsilím světu vynášeli, tytéž snahy a schopnosti nelze jim uznati, protože píše o Čechách – český Němec. Pro ně neštěstím jest, že Praha se stala hlavním městem, třeba že „problematického státu“. Pro ně každý rozběh po jednotném velkorysém řešení jest chorobné velikášství, každá práce jest výsledek německého ducha a kultury, každý architekt jenom žákem německého profesora. Každá záležitost, při níž Němci nevyunikli, nebo snad nebyli pozváni, jest a priori špatná. To bylo v minulosti, jest nyní a zůstane i v budoucnosti. Taková jest celá kritika o Letné ve zmíněném časopise. Nám zůstanou tyto způsoby českých Němců lhostejny a stačí nám otázka: Jak to, že nevlastní odkojenci německé kultury a německého ducha vytvořili dějiny našeho státu – kde byli oni vlastní po tisíc let, jak to, že naše kultura a umění – jež jsou přece „dílem německého ducha“, liší se od původce, ale hlavně jak to, že i na poli tomto zůstali Němci naši – vlastní děti německé kultury při veškeré protekci shora od Přemyslovců počínaje – tak nápadně pozadu, že sami o sobě bez bohatého strýčka tak málo znamenají? Jaké postavení mají čeští Němci ve velké rodině Germánstva a jaké Češi ve Slovanstvu...! Méně bombastu a siláctví, pánové, a více vlastní práce – hic rodus – a více skromnosti příslušné vlastní potenci. ...“³⁰³ Podobná byla i reakce od neznámého recenzenta o zprávě v zahraničním tisku „*Die Volkswohnung*“ na příspěvek od **Theodora Bacha**, který kriticky informoval Německo o československých*

³⁰² Bohumil HÜBSCHMANN: Naši Němci a Praha, in: Styl 1921-1922, 65.

³⁰³ Ibidem.

snahách na poli zdravého bydlení. „*Jest více než zajímavé, že o výsledcích naší stavební činnosti dovidáme se prostřednictvím našich Němců z německých publikací, kteří však ani řádně informováni nejsou. Tak jest potom informována cizina, když ani samo ministerstvo veřejných prací se nemůže na řádné svoje referáty, z nichž bychom mohli správnost údajů nejen čerpat, ale i informace dávané cizině kontrolovat.*“³⁰⁴ Poslední příspěvek tohoto typu je obsažen ve zprávě o mezinárodní soutěži v Bělehradě, na které byl oceněn **Arthur Payr** (Praha) a širší architektonická obec se o ní dozvědělo až ex post.

³⁰⁴ Styl 1922-1923, I.

6. Závěr

Teoretické, historicko-kritické zhodnocení a zmapování situace, o které se tato práce pokusila, má sloužit jako první mapování dané oblasti, jež bude východiskem pro další výzkumy, které by na poli německo-české uměnovědy měly bezesporu následovat. Absence mnoha primárních dat byla překážkou v provedení hlubších umělecko-historických analýz konkrétních realizací. Ovšem analýzu a případnou komparaci německé pražské architektury není možné dělat v situaci, v níž není uspokojivě definováno, co se přesně pod „německou“ architekturou v Praze rozumí. Na základě zde předloženého systému klasifikace by bylo možné pokračovat v detailnější umělecko-historické analýze alespoň u skupiny architektů německého kulturního okruhu. Jak bude naznačeno níže, u okruhu na pomezí prostředí bude cesta k definici a analýze mnohem složitější a pravděpodobně bude muset vést přes sledování vazeb mezi jednotlivými osobnostmi, ke kterým ovšem bude nutně muset předcházet primární výzkum.

Pokud bychom sledovali závěry pro celou široce pojatou (tj. tak jak byla dosud v odborné literatuře definována) skupinu tzv. německy mluvících architektů, pak bychom dospěli k následujícímu. Někteří německy mluvící architekti udržovali kontakty mezi sebou, někteří se obraceli k Vídni či dalším německým centrům, jiní se snažili navázat kontakty s českým prostředím. Jednotně se nedá mluvit ani o jejich vzorech či vlivech na architektonickou formu, která je různorodá. Kvůli této rozptýlenosti v umělecko-biografické orientaci německy mluvících architektů bylo jedním z hlavních cílů této studie vnést kritičtější světlo do složité problematiky německo-českého umění na poli architektury. V úvodních kapitolách bylo nutné nastínit komplikovanost společenské situace z národnostního a náboženského hlediska po roce 1918. Kromě upřesnění terminologie, menšinové otázky a židovské problematiky bylo poukázáno na některé národnostní názorové pozice ze strany Čechů i Němců. Zásadní bylo v tomto směru Hönigschmidovo vyjádření o znevýhodnění německých umělců ve veřejných zakázkách a obecné dezintegraci či dezorientaci Němců žijících na území nově vzniklé ČSR. Zdůrazněna byla i atypická situace pro německé umění v Praze. Následně bylo zapotřebí zvolit určitý klíč či metodu, jak značně obsáhlé a komplikované téma uchopit a zpřehlednit tak, aby bylo možno vyvodit alespoň dílčí závěry. Základní premisa přitom byla, že se nejedná o homogenní skupinu tvůrců, což vedlo k základnímu rámcovému dělení na německý kulturní okruh a na pomezí mezi českým a německým kulturním okruhem. Tato

kategorizace byla odůvodněna doložitelnými fakty jak z primárních, tak sekundárních zdrojů.

Pro německý kulturní okruh můžeme tedy vyvodit následující závěry:

Architekti se mezi sebou znali a mnozí z nich byli členy GDA, který spolupracoval s časopisem Forum. Někteří z nich (F. Lehmann, E. Mühlstein, J. Zasche, aj.) byli v kontaktu i s ostatními spolky německých umělců v ČSR, především s Prager Secession či Deutsch-böhmischer Künstlerverband. Na tento okruh byla navázána i jména a činnost některých významných teoretiků německo-českého umění (především J. Urzidila, O. Kletzla, R. Hönigschmidta, aj.). Specificky zaměřenou činnost pak vyvíjel Prager Volkswohnungverein (výstavba činžovních domů pro vyšší střední německou třídu).

Poměrně velký význam (minimálně co se týká budoucích kontaktů) mělo prostředí, kde architekti nabyli vzdělání. V Praze byla jediná německá katedra architektury na Deutsche Technische Hochschule (DTH). Kompletní seznam studentů bohužel není k dispozici, ale z archivní rešerše se podařilo zjistit alespoň vazby mezi následujícími architekty: F. Kick, T. Bach, A. Payr, F. Lehmann a K. Jaray byli profesori na této malé škole; B. Bauer a E. Mühlstein, P. A. Kopetzky a M. Spielmann působili po nějakou dobu jako odborní asistenti. Další významné školy se nacházeli ve Vídni – Technische Universität Wien (TU Wien) a Akademie der Bildenden Künste Wien (AKBILD), kde se na základě archivní rešerše podařilo prokázat vazby konkrétních architektů a získat jejich základní osobní údaje. Dalším přínosem jsou kompletní seznamy studentů z jednotlivých mistrovských tříd na AKBILD, kde lze potvrdit vazby některých architektů (např. že Josef Zasche a Ernst Gotthilf byli spolužáci). Specifickou kategorií tvoří vliv tzv. Loosovy školy na české prostředí. Mnozí architekti byli ovlivněni vídeňským prostředím. Práce se pokusila alespoň částečně naznačit možné paralely a případné vídeňské vlivy.

V orientaci na konkrétní prostředí hrál významnou roli stavebník, pocházející většinou z vyšších německých (případně německo-židovských) kruhů. U německých architektů byly osvětleny důležité zakázky pro velké německé podniky, především pro Bankhaus Petschek (Spielmann a Foehr) a pro Bömische Escompte-Bank (Jaray a Hildebrand).

Skupina architektů pohybujících se na pomezí česko-německého prostředí je sama o sobě dosti vnitřně diferencovaná a je tudíž obtížné pro ni vyvodit jednotné závěry.

Do výběru práce byli zařazeni zajímaví a výrazní architekti, ke kterým se podařilo získat alespoň základní informace ohledně společenského postavení. Práci předkládá důvody pro přiřazení k německému a k českému kulturnímu prostředí (jazyk, vzdělání, původ, náboženská orientace, publikace v tisku, role stavebníka, atd.). Především v této kategorii lze nalézt mnohé velmi originální tvůrce s poměrně osobitou životní cestou. Jedná se tedy spíše o reprezentativní výběr výrazných individualit, které by bylo následně vhodné probádat monografickým způsobem, což se v některých případech již stalo (E. Rosenberg, Oehlerovi, R. Wels) a v jiných právě odehrává (bratři Kohnovi, snad E. Katona).³⁰⁵ Většina zde zmíněných architektů byla židovského vyznání (Rosenberg, Elly Oehler, Wels, Mühlstein a Fürth, Kohnovi, Ehrmann a pravděpodobně i Erwin Katona), které bezesporu mohlo výrazně napomoci jejich postavení mezi českou a německou kulturou. Mnozí z nich byli bilingvní (což někdy dokládá přímo archivní zdroj, jindy je tak možno usuzovat dle jejich okruhu přátel a kontaktů) – česky s jistotou mluvili: Rudolf Wels, Martin Reiner, Rudolf Weiser, Franz Hruschka/ Hruška, v kontaktu s českými architekty či intelektuály byli Oehlerovi, Rosenberg, Kohnovi, Mühlstein a Fürth. Poněkud samostatně stojí němečtí nežidovští architekti Josef Zasche a Franz Hruschka, kteří vytvářeli důležité kontaktní body mezi českým a německým architektonickým okruhem. Zasche navíc představuje i určité generační pojítko mezi předválečnou a meziválečnou dobou. Mnozí architekti z této skupiny také spolupracovali s českými architekty (např. Ehrmann s Gočárem, Zasche s Janákem, Havlíčkem a Honzíkem, Mühlstein a Fürth s Roškotem, a další). Pravdivé zákulisí těchto spoluprací je dnes těžko poznatelné, nicméně v mnohých případech (Janák – Zasche, Zasche – Havlíček, Honzík, Hildebrand, Jaray - Sakař) byl česko-německý tandem výsledkem „mocenských“ česko-německých sporů. Pro dobové společenské postavení německy mluvících architektů je směrodatné i jejich působení po roce 1945. Z uvedených architektů v ČSR po roce 1945 zůstali pouze Oehlerovi, Martin Reiner a Rudolf Weiser.

³⁰⁵ Zcela zásadní pro zpracování monografického výzkumu je v tomto případě objevení nějakého nového pramenu informací, povětšinou z rodinného archivu architekta či dat v dosud neprobádaných zahraničních archivech.

Jaká byla pozice a reflexe německy mluvících architektů?

Hlavním přínosem této práce je detailnější zmapování terénu, které nás může skrze syntézu zdrojů dovést až k novému (míněno dosud nezpracovanému) zhodnocení pozice německy mluvících architektů v Praze. V kapitolách reflexe a pozice německy mluvících architektů byla snaha z dostupných zdrojů pokud možno autenticky nastínit dobový úhel pohledu na situaci v meziválečné Praze z německé strany. Z výše uvedeného tedy vyplývá, že existoval určitý antagonismus mezi českými a německými architekty, který dosvědčují jak publikované příspěvky českých architektů (např. do *Stylu*), tak vyjádření německých architektů (např. Günther). K největšímu vyostření sporů docházelo přirozeně u významných zakázek, kde si obě strany nárokovaly co největší míru vlivu. Dle konkrétní konstelace dané zakázky docházelo velmi často ke spolupráci českých a německých architektů (jak „dosazení“ německého architekta k českému – viz VPÚ, tak českého k německému – viz EB). Česko-německá spolupráce byla jinak interpretovaná z české a německé strany (pokud se toto svědectví vůbec dochovalo). Obecně se ale menší míra zájmu o práce německy mluvících architektů v českých odborných časopisech nedá zjednodušeně zdůvodnit pouze národnostním antagonismem. Většina hlavních českých architektonických revue (*Styl*, *Stavba*, *Architekt*, aj.) vznikala okolo jednotlivých názorových sekcí a přátelských okruhů, mnohdy napojených ještě na, již zmíněné, školy. Pražská architektonická obec nebyla tak velká, aby zde vznikl dostatek prostoru pro další specifickou názorovou skupinou „německých architektů“ či absolventů německé techniky. Mnozí studenti DTH navíc pokračovali ve svých studiích na dalších školách (např. AVU) a někteří německy mluvící architekti byli v přímém kontaktu s českým prostředím (Rosenberg, Mühlstein a Fürth, Wels). V práci byly naznačeny některé vazby mezi jednotlivými architekty a je tedy možné, že zde existovaly názorově podobné menší skupinky architektů, které ale neměly dost síly a možná ani důvodů nějak veřejně jednotně vystoupit. Neexistovala tedy žádná jasně vyhraněná časopisecká platforma pouze pro německy mluvící architekty v ČSR, ale práce či příspěvky mnohých z nich byly publikovány především v časopisech *Forum* a *Byt a umění*. Dalšími nosnými časopisy pro dané téma, které ale měly pouze několik ročníků, jsou *Horizont* a *Tchéco-Verre*. Zmínky o německých architektech působících v Praze nalezneme i v zahraničních německých periodikách (*Moderne Bauformen*, *Wasmuth's Monatshefte für Kunst, Innendekoration*, aj.), kde hlavními propagátory byli teoretici Max Eisler a Oskar Schürer.

Nejcennějším objeveným pramenem byly vzpomínky Rudolfa Hildebranda, které by snad zasluhovaly i samostatné zpracování, popřípadě český překlad. Z Hildebrandových vzpomínek můžeme vyvodit alespoň tyto dílčí závěry:

Němečtí architekti klonící se k německému kulturnímu okruhu (jako byl např. Karl Jaray či sám Hildebrand) měli rozpory s českými úřady a úředníky. Jak již bylo naznačeno výše, legislativa byla nastavená spravedlivě, ale vždy obsahovala prostor pro individuální jednání konkrétního úřadu. Na druhou stranu překážky, které úřady snad kladly, bylo možné obejít (příklad se stavebním povolením apod.). Mnozí němečtí architekti to však nechtěli podstupovat a odešli do jiných německých oblastí (Jaray např. do Vídně).

Hildebrandova pozice německého architekta s rakouským státním občanstvím ve třicátých letech (resp. mezi lety 1933-1938) nebyla jednoduchá. Velký vliv na to měla mezinárodní i vnitrostátní politická situace. Hildebrand navíc odmítal větší asimilaci s českým prostředím. Na druhou stranu německým architektům (kteří přirozeně nebyli židovského vyznání) se dostala velká pracovní příležitost po obsazení Československa Hitlerem (např. Hildebrand, Zasche a další). Bylo by ovšem asi nespravedlivé to vnímat zjednodušeně jako kolaboraci s nacisty. Situace Němců žijících v Praze nebyla rozhodně jednoduchá ani mezi lety 1938-1945, o osudech mnohých z nich (např. Fritz Lehmann,...) se můžeme dočíst publikaci *Protektorátní Praha jako německé město*³⁰⁶. Na druhé straně značná část „německy mluvících“ architektů židovského vyznání emigrovala ve snaze zachránit si život již v druhé polovině třicátých let. Ne všem se to ovšem podařilo (např. Rudolf Wels).

Další možnosti výzkumu. Cesty, které práce otevírá.

Ze zajímavé skupiny architektů pohybujících se na pomezí obou prostředí by si jistě zasloužila detailnější analýzu významná a dobově úspěšná dvojice Mühlstein a Fürth a dosud stále trochu opomíjený architekt Josef Zasche. U velmi talentovaného architekta Erwina Katony, zcela chybí byť jen základní data. Průzkum by v tomto případě mohl vést přes britské archivy podobně jako u Eugena Rosenberga. Ovšem existuje předpoklad, že zmíněný badatel Martin Halata³⁰⁷ již tato data shromáždil a že je v brzké době publikuje. Další zajímavou podmnožinou jsou architekti Martin Reiner a Rudolf Weiser, kteří po roce 1945 zůstali v ČSR a pravděpodobně se více klonili k českému milieu. V jejich případě by bylo přínosné zjistit okruh jejich známých a ideálně objevit korespondenci či vzpomínky

³⁰⁶ Miloš HOŘEJŠ: *Protektorátní Praha jako německé město, Nacistický urbanismus a Plánovací komise pro hlavní město Prahu*, Praha 2013.

³⁰⁷ <https://iispp.npu.cz/mis/publicDocumentDetail.htm?id=262516>, vyhledáno 13. 12. 2014.

(u Reinera z jeho architektonického období, které je snad i záměrně v jeho autobiografii opomíjeno). K dalším výrazným architektům, jejichž dílo by si zasloužilo pro svou kvalitu větší pozornost, patří především Berthold Schwarz a dle mého názoru i Kurt Spielmann, Friedrich Ehrmann či Max Gerstl. Bertholda Schwarze práce zmínila bohužel jen okrajově, protože se k němu nepodařilo dohledat dostatečné množství relevantních informací. Další hozená rukavice leží u Friedricha Ehrmanna, u kterého se podařilo zjistit, že alespoň existuje jeho korespondence (a snad i osobní archiv), kterou vlastní jeho dcera žijící v USA. Opět můžeme doufat, že z dopisů připravovaná publikace spatří světlo světa, ale je otázkou, zda se dostane až do České republiky. Výběr zajímavých architektů (ať již z hlediska jejich výtvarného projevu či společenského postavení) pohybujících se v obou nastíněných skupinách rozhodně není vyčerpáný. Jak ve sborníku GDA, tak v mnohých dalších časopiseckých příspěvcích nalézáme další a další jména.³⁰⁸

Další zajímavou možností výzkumu by byla hlubší analýza činnosti a vlivu Loosova českého okruhu spolupracovníků. Obecně by stála za zvýšenou pozornost vazba a kontakty mezi českou (pražskou) a vídeňskou architekturou po rozpadu monarchie.

V poslední řadě je třeba upozornit na rest, který dluží česká historiografie umění (a nejspíš nejen česká) architektovi Rudolfu Hildebrandovi. Jak již práce nastínila, absence archivních zdrojů je v tomto tématu poměrně častá, a proto i složka Rudolfa Hildebranda by zasloužila důkladnějšího zhodnocení. Na jejím základě pak bude možné vypracovat poměrně přesný a ucelený životopis se seznamem realizací tohoto autora. Jako zásadní se jeví přezkoumání a snad i nové zhodnocení jeho největší realizace pro Prahu a zároveň jedné ze stěžejních zakázek německy mluvících architektů vůbec, a to Eskomptní banky v Praze Na Příkopěch. Jeho jméno bývá někdy i zcela vypuštěno z autorské skupiny architektů (Jaray, Sakař, Neumann a Gotthilf), a zcela jistě nebylo nikde dostatečně uvedeno, jak velký podíl Hildebrand pravděpodobně na realizaci i plánech měl. Další věcí je podle všeho nepodložená domněnka (minimálně není uveden žádný zdroj), že Hildebrand spolu s Franzem Hruschkou sympatizoval s nacisty.³⁰⁹ V jeho vzpomínkách se

³⁰⁸ Jako příklad mohu uvést architekta Konstantina Ahne (10. 1. 1901 Istrien – 1991)³⁰⁸, který díky svému jménu figuruje na první stránce sborníku GDA. V Praze postavil několik vil a mimo architekturu se věnoval i psaní. Své texty publikoval mimo jiné i v Prager Tagblatt a díky své literární činnosti je zařazen do skupiny pražských německých autorů (okruh Franze Kafky) ve výzkumu, který zaštitila univerzita v Bonnu. Ahne přišel do Prahy přes Vídeň, od roku 1918/19 studoval na DTH v Praze a v roce 1930 se jako architekt osamostatnil. V Praze se oženil s Češkou, která byla vzdálená příbuzná v rodině mého přítele. Z paměti rodiny vyplynulo, že Ahne rozuměl i mluvil česky, ale k českému kulturnímu okruhu se nehlásil. Po druhé světové válce, jejichž bojů se účastnil, se usídlil v Hamburku, kde úspěšně pokračoval ve své činnosti architekta. (www.kafka.uni-bonn.de/cgi-bin/kafka?Rubrik=prager_deutsche_literatur&Unterpunkt=ahne, vyhledáno 3. 9. 2014.)

³⁰⁹ LUKEŠ 2002 (pozn. 2) 13.

přímo dočteme, že členem NSDAP nebyl (o míře sympatie těžko vynášet soudy). V neposlední řadě by si jistě zasloužilo i nové (vůbec první) umělecko-historické zhodnocení Hildebrandova díla a úrovně jeho architektury.

Nutno ovšem podotknout, že dílčí výstupy tohoto výzkumu byly limitovány několika faktory. Kromě již zdůvodněné absence primárních archivních pramenů, bylo problematické i získání některých archiválií či novinových titulů. Archiv architektury NTM je dlouhodobě nepřístupný. Na druhé straně v německých a rakouských knihovnách (případně univerzitách) se podařilo nalézt některé nápomocné projekty jako např. hledání v bibliografii českých architektonických časopisů mezi lety 1900-1938 (Humboldtova Universita Berlín). Jako rozumná možnost v blízké budoucnosti pro kompletní rozsáhlou rešerši denních periodik se jeví indexování naskenovaných dokumentů, které následně umožňuje fulltextové hledání.

7. Seznam použité literatury a pramenů:

Monografie, sborníky, katalogy výstav, články v periodikách:

- BOUDNÍKOVÁ Alena: Funkcionalistická architektura v Ústí nad Labem (bakalářská práce na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity), Brno 2011
- BIEGEL Richard: Dům čp. 969-1 – Na Příkopě 33 a 35, Celetná 40 (Česká eskomptní banka a úvěrový ústav), umělecko-historický průzkum, 2008 (nepublikováno)
- BROWN-MANRIQUE Gerardo: Three Houses in Northeastern Bohemia by Fürth and Mühlstein, in: Umění, 2005, č. 1, 41
- BRÜGEL Johann Wolfgang: Češi a Němci 1918-1938, Praha 2006
- CYSARZ/ HACKER/ HÖNIGSCHMID/ JANETSCHEK/ JAKSCH/ KISLINGER/ MAYER-HARTIG/ MOUCHA/ OBERSCHALL/ SEBEKOVSKY/ WINTER/ WOHRYZEK: Němci v Československé republice o sobě, in: Národnostní otázky, Praha 1937.
- ČAPKOVÁ Kateřina: Češi, Němci, Židé? Národní identita Židů v Čechách 1918-1938, Praha – Litomyšl 2005
- DVORSKÝ Viktor: Němci v Československé republice, Praha 1920
- EISLER Max: Architekti Ing. Otto a Karel Kohn/ Architekten Ing. Otto u. Karl Kohn, Praha 1931
- EISLER Max: Erwin Katona – Prag/ Wohnbauten, in: Moderne Bauformen, 1932, 619 – 625
- EFMERTO VÁ Marcela / JAKUBEC Ivan / JOSEFOVIČOVÁ Milena: Vývoj pražské německé techniky (1863-1945), in: HARNA Josef: Moderní dějiny: sborník k dějinám 19. a 20. století, Praha 2006
- FOEHR Adolf: Bauten und Entwürfe I, II, Praha 1925 a 1928
- FÜRTH/ MÜHLSTEIN: Význačné stavby v Československu (německá, anglická, francouzská verze), in: Tchéco-Verre, 1938, 111
- FÜRTH Viktor: Neues Bauen u. Wohnen Architekten E. Mühlstein – V. Fürth, Wien – Berlin 1932
- GÜNTHER Rudolf: Josef Zasche, Lebensbild eines Architekten, Mnichov 1971
- HABÁN Ivo: Prager Secession, in: VALEŠ Tomáš (ed.): Work in Progress, Seminář dějin umění, Brno 2011

- HABÁN Ivo: Fenomén německo-českého výtvarného umění 20. století (Die Pilger, Junge Kunst, Prager Secession. Pražská scéna a paralelní centra německy hovořících umělců v meziválečném Československu). (Dizertační práce na Masarykově univerzitě v Brně), Brno 2012
- HABÁNOVÁ Anna: Existuje německočeské výtvarné umění?, in: HABÁNOVÁ Anna (ed.): Mladí lvi v kleci, Liberec 2013
- HABÁNOVÁ Anna (ed.): Mladí lvi v kleci. Umělecké skupiny německy hovořících výtvarníků z Čech, Moravy a Slezska v meziválečném období, Liberec 2013
- HABÁNOVÁ Anna: Liberec jako centrum německo-českého výtvarného umění v první polovině 20. století (disertační práce na Masarykově univerzitě v Brně), Brno 2012
- HOFFMANN Richard: Zwei neuzeitliche Wohnungsbauten, in: Prager Tagblatt, 28. 1. 1937, příloha Technik und Wirtschaft, nepag.
- HÖNIGSCHMID Rudolf: Sudetoněmecké výtvarné umění od roku 1860, in: Němci o sobě, Praha 1937
- HONZÍK Karel: Ze života avantgardy, Praha 1963
- HOŘEJŠ Miloš: Protektorátní Praha jako německé město, Nacistický urbanismus a Plánovací komise pro hlavní město Prahu, Praha 2013
- HRUŠKA Franz: Zur Brüner Architektentagung, in: Forum, 1933, 270-271
- HRUŠKA Franz: Architektenstand; in: Sammelheft der Arbeiten von Mitgliedern der Gemeinschaftsdeutscher Architekten in der Tschechoslowakischen Republik, Bratislava 1934
- HÜBSCHMANN Bohumil: Naši Němci a Praha, in: Styl 1921-1922, 65
- CHATRNÝ Jindřich: Časopis Forum a Brno. Několik poznámek k brněnským stopám, in: Lubomír SLAVÍČEK, Jana VRÁNOVÁ (ed.): 100 let Domu umění města Brna, Brno 2010, 99
- IŠTOK Radoslav: Architekt Evžen Rosenberg – práce v Československu (bakalářská práce na Filosofické fakultě Univerzity Karlovy), Praha 2011
- JAWORSKI Rudolf: Na stráži němectví nebo v postavení menšiny? Sudetoněmecký národnostní boj ve vztazích v ýmarské republiky a ČSR, Praha 2004
- KARPE Ludwig: Prager Techniker, Zur 125 Jahrfeier der Deutschen Technischen Hochschule in Prag, Praha 1931

- KLEESPIES E.: Architekt Ervín Katona, Amsterdam 1938
- KOHNOVI O. a K.: Jak se staví v krizi?, in: : Byt a umění, 1932, č. 4, 96-104
- KRISTAN Markus: Hubert Gessner, Architekt zwischen Kaiserreich und Sozialdemokratie, Vídeň 2011
- KROFTA Kamil: Němci v Čechách, Praha 1927
- KROFTA Kamil: Die Deutschen im Tschechoslowakischen Staate, Praha 1937
- LEHMANN Fritz/ HRUŠKA Franz: Sammelheft der Arbeiten von Mitgliedern der Gemeinschaftsdeutscher Architekten in der Tschechoslowakischen Republik, Bratislava 1934
- LUKEŠ Zdeněk: Architekti bratři Kohnové, in: Architekt, 2002, 80-81
- LUKEŠ Zdeněk: Splátka dluhu II, Architekt Rudolf Wels a projektant Leopold Dörfer, in: Dějiny a současnost, č. 1, 2004, 32-35
- LUKEŠ Zdeněk: Splátka dluhu: Praha a její německy hovořící architekti 1900-1938, Praha 2002
- LUKEŠ Zdeněk: Splátka dluhu III, Pražští architekti Ernst Mühlstein a Victor Fürth, in: Dějiny a současnost, 2004, č. 5, 38
- LUKEŠ Zdeněk: Martin Reiner, in: Zlatý řez, 1996, 6
- LUKEŠ Zdeněk / SVOBODA Jan: Josef Zasche, in: Umění, 1990, č. 6, 535
- MÜHLSTEIN E.: Ein Prager Wohnung, in: Forum, 1933, 144-145
- MÜHLSTEIN Ernst: Glas-Veranden, in: Tchéco-Verre, 1937, 62-64
- MUSILOVÁ Blanka: Časopis Bytová kultura v letech 1924 – 1925. Význam revue pro českou kulturu (diplomová práce na Pedagogické fakultě Masarykovy univerzity), Brno 2009
- OEHLER Elly: Innenräume der Architekten: Ing. Elly und Oskar Oehler, Prag, in: Forum 1936, 132
- OEHLER Elly: Innenräume der Architekten: Ing. Elly und Oskar Oehler, Prag, in: Forum 1936, 132
- ORLÍKOVÁ Jana: Mezery v historii. Sborník příspěvků ze symposií Společnosti pro české a německé umění, konaných v letech 2004-2009 v rámci festivalu Uprostřed Evropy – Mitte Europa v Chebu, Cheb 2010
- PELČÁK Petr / ŠLAPETA Vladimír / WAHLA Ivan: Elly Oehler/Olárová 1905–1953. Oskar Oehler Olár 1904–1973.: architektonické dílo, Brno 2007
- PELČÁK Petr / WAHLA Ivan: Ernst Wiesner 1890-1971, Brno 2005

- PETRÁŠ René: Menšiny v meziválečném Československu: právní postavení národnostních menšin v první Československé republice a jejich mezinárodněprávní ochrana, Praha 2009
- POCHE Emanuel (ed.): Reiner Martin, in: Encyklopedie českého výtvarného umění, Praha, 1975, 409
- PROKOP Ursula: Das Architekten- und Designer – Ehepaar Jacques und Jacqueline Groag. Zwei Künstler der Wiener Moderne., Vídeň 2005
- ROUSOVÁ Hana: Mezery v historii, 1890-1938: polemický duch Střední Evropy, Němci, Židé, Češi, Praha 1994
- ROSENBERG E.: Palác životní pojišťovny Fénix v Praze, in: Stavitel X, 1929, 141-144
- RUND Michael: Po stopách Rudolfa Welse, Sokolov 2006
- RUMÍŠKOVÁ Marie: Deutsch-böhmischer Künstlerbund, jeho výstavy a kritiky (bakalářská práce na Filozofické fakultě Masarykovy Univerzity v Brně), Brno 2009
- SCHWARZ Berthold: Architekt B. Schwarz, Amsterdam 1938
- SVOBODA/NOLL/HAVLOVÁ: Praha 1919-1940, kapitoly o meziválečné architektuře, Praha 2000
- Arch. VI. N.: Dva pražští architekti, architekti Otto a Karel Kohn, Praha, in: Byt a umění, 1932, č. 4, 82-91
- ŠETLÍK Jiří: Martin Reiner, Praha 1964
- SCHÜRER Oskar: Neue Bauten in Prag, in: Wasmuth's Monatshefte für Baukunst, 1930, Heft 11, 503-506
- RÖSSLER Martin: Josef Zasche, in: Bulletin České komory architektů, 2010, č. 3, 25
- SLAVÍČEK Lubomír/ VRÁNOVÁ Jana (ed.): 100 let Domu umění města Brna, Brno 2010
- SZADKOWSKA Maria: Adolf Loos – dílo v českých zemích, Praha 2009
- ŠLAPETA Vladimír: Evžen Rosenberg v Praze, in: Československý architekt 34, 1988, č. 22, 6
- ŠLAPETA Vladimír: Neznámý Rosenberg, in: Architekt 37, 1991, č. 15, 4
- ŠLAPETA Vladimír: Paul Engelmann a Jacques Groag, olomoučtí žáci Adolfa Loose, in: Zprávy památkové péče, 1978, 83-93, 97

- ŠLAPETA Vladimír: Dopis Oskara Olára, in: PELČÁK Petr / ŠLAPETA Vladimír / WAHLA Ivan: Elly Oehler/Olárová 1905–1953. Oskar Oehler Olár 1904–1973.: architektonické dílo, Brno 2007
- ŠVÁCHA Rostislav: Od moderny k funkcionalismu, proměny pražské architektury první poloviny dvacátého století, Praha 1985
- ŠVÁCHA Rostislav: Adolf Loos a česká architektura, in: Umění, č. 31, 1984, 490-513
- TEPML Stephan: Tschechische Architektur 1918- 1998, in: Der Architekt, č. 8, 1999, 20-27
- URZIDIL Johannes: Tschechen und Deutsche, Praha 1922
- VOLGHOFER Stefan: Spurensuche Adolf Loos, Schwertberg 2010
- VYBÍRAL Jindřich: Zrození velkoměsta. Architektura v obraze Moravské Ostravy v letech 1890-1938, Ostrava 1997
- VYBÍRAL Jindřich: Mladí mistři. Architekti ze školy Otty Wagnera na Moravě a ve Slezsku, Praha 2002
- VYBÍRAL Jindřich: Jiný dům. Německá a rakouská architektura na Moravě a ve Slezsku v letech 1890-1938, Praha 1993
- VYBÍRAL Jindřich: Opavští architekti a stavitelé v letech 1918-1938, in: Časopis Slezského muzea B-XXXVII, 1988, s. 258-265
- VYBÍRAL Jindřich: Osudy pražského architekta Victora Fürtha, in: Dějiny a současnost, 2005, č. 1
- VYBÍRAL Jindřich: Friedrich Ohmann, Objev baroku a počátky moderní architektury v Čechách, Praha 2014
- WEIHSMANN Helmut: Das Rote Wien, sozialdemokratische Architektur und Kommunalpolitik, 1919-1934, Wien 2002
- WELS Šimon: „U Bernatů“, Praha 2011
- WELS Rudolf: Zahradová města (The Garden City Motion), Praha 1911
- WELS Rudolf: Die Gartenstadt für Kinder: Vorschlag zu einer Kinderheimanlage, Wien 1918
- ZATLOUKALOVÁ Lucie: Vztahy Čechů a českých (sudetských) Němců v éře 1. republiky na území ČSR (diplomová práce na Pedagogické fakultě Masarykovy univerzity v Brně), Brno 2008
- ZATLOUKAL Pavel: Dvě málo známé stavby Jacquese Groaga v Olomouci, in: Vlastivědný věstník moravský, 1986, č. 2, 192

- Ein neues Schutzhaus am „Weissen Kreuz“ in der Beskiden, Elly und Oskar Oehler, in: Forum 1937, 229
- Umbau eines Landsitzes in Böhmen, Architekten Elly und Oskar Oehler, Prag, in: Moderne Bauformen, 1937, 575
- Ein neues Schutzhaus am „Weissen Kreuz“ in der Beskiden, Elly und Oskar Oehler, in: Forum 1937, 229
- Umbau eines Landsitzes in Böhmen, Architekten Elly und Oskar Oehler, Prag, in: Moderne Bauformen, 1937, 575
- Deutsches Wohnen und Siedeln in der Tschechoslowakei, Internationaler Wohnungskongress in Prag 1935, Praha 1935

Internet:

- ČECHURA Jaroslav: Od koexistence k antagonismu – tisíc let česko-německých vztahů, in: http://issuu.com/belavenir/docs/ztracena_generace?e=1194650/7783309, vyhledáno 29. 7. 2014
- GÜLLENDI-CIMPRICHOVÁ Zuzana: Das Architektenpaar Elly Oehler/Olárová und Oskar Oehler/Olár und ihr Beitrag zur tschechoslowakischen Architektur der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts, in: <http://edoc.hu-berlin.de/kunsttexte/2014-2/guellendi-cimprichova-zuzana-3/PDF/guellendi-cimprichova.pdf>, vyhledáno 18. 8. 2014
- GÜLLENDI-CIMPRICHOVÁ Zuzana: Modernetransfer Tschechoslowakei – Ecuador. Zum Leben und Werk des deutschsprachigen jüdischen Architekten Karl Kohn (1894-1979), 2014, in: <http://edoc.hu-berlin.de/kunsttexte/2014-1/guellendi-cimprichova-zuzana-1/PDF/guellendi-cimprichova.pdf>, vyhledáno 20. 8. 2014
- FLEGL Michal: Bohumír Kozák – architekt a kreslíř staré Prahy, 2011, in: http://rodopisna-revue-online.tode.cz/2011-4_soubory/07.pdf, vyhledáno 25. 8. 2014
- HABÁN Ivo: Prager Secession, in: <http://nemeckoceskeumeni.cz/cz/?page=ps>, vyhledáno 31. 7. 2014
- LUKEŠ Zdeněk, in: http://neviditelnypes.lidovky.cz/tiskni.aspx?r=p_architekt&c=A130330_185037_p_architekt_wag, vyhledáno 7. 8. 2014
- TÓTH Andrej: Politika československých vlád vůči národnostním menšinám 1918-1938 (výzkumný projekt RM04/01/10), in: https://www.mzv.cz/file/637455/NAR_MENS_MONOGR_20_stran.pdf, vyhledáno 29. 7. 2014
- <http://mezery.triodon.com/o-sympoziu/2014/>, vyhledáno 28. 7. 2014
- <http://mezery.triodon.com/sbornik/2014/>, vyhledáno 28. 7. 2014

- <http://www.collegium-carolinum.de/permalink/biogr/HKS-Gruendungsmitglieder-Biogramme.pdf>, vyhledáno 30. 11. 2014
- <http://www.vlada.cz/cz/clenove-vlady/historie-minulych-vlad/prehled-vlad-cr/1918-1938-csr/milan-hodza-3/prof--phdr--kamil-krofta-74642/>, vyhledáno 1. 8. 2014
- http://www.johannes-urzidil.cz/bibliografie_cz_1913.html, vyhledáno 30. 11. 2014
- [http://www.czso.cz/csu/2012ediciplan.nsf/t/B5001FC4EE/\\$File/4032120117.pdf](http://www.czso.cz/csu/2012ediciplan.nsf/t/B5001FC4EE/$File/4032120117.pdf), vyhledáno 5. 8. 2014
- http://is.muni.cz/th/10883/ff_d/, vyhledáno 11. 8. 2014
- <http://www.architektenlexikon.at/de/20.htm>, vyhledáno 6. 8. 2014
- <http://arch-pavouk.cz/index.php/architekti/152-foehr-adolff>, vyhledáno 7. 8. 2014
- www.architektenlexikon.at/de/257.htm, vyhledáno 12. 8. 2014
- https://www.wien.gv.at/wiki/index.php/Karl_Theodor_Bach, vyhledáno 16. 11. 2014
- <http://www.architektenlexikon.at/de/257.htm>, vyhledáno 16. 11. 2014
- <http://www.architektenlexikon.at/de/440.htm>, vyhledáno 14. 8. 2014
- <http://www.architektenlexikon.at/de/677.htm>, vyhledáno 14. 8. 2014
- <http://www.architektenlexikon.at/de/677.htm>, vyhledáno 14. 8. 2014
- <http://www.architektenlexikon.at/de/182.htm>, vyhledáno 21. 8. 2014
- <http://www.werkbundsiedlung-wien.at/de/hintergruende/wien-und-das-neue-bauen/>, vyhledáno 22. 6. 2014
- <http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=ptb&datum=19370128&seite=7&zoom=33>, vyhledáno 19. 8. 2014
- <http://www.ca-brno.cz/elly-oskar-oehlerovi.htm>, vyhledáno 18. 8. 2014
- <http://www.spisovatele.cz/josef-svatopluk-machar#cv>, vyhledáno 19. 8. 2014
- <http://abart-full.artarchiv.cz/osoby.php?Fvazba=heslo&IDosoby=78002>, vyhledáno 19. 8. 2014
- <http://www.usti-aussig.net/autori/karta/jmeno/47-erwin-katona>, vyhledáno 19. 8. 2014
- <http://usti-aussig.net/stavby/karta/nazev/48-vila-pick>, <http://usti-aussig.net/stavby/karta/nazev/94-vila-klimsch>, <http://usti-aussig.net/stavby/karta/nazev/54-vila-pietschmann>, vyhledáno 19. 8. 2014
- http://www.builtheritage.com.au/dua_milston.html, vyhledáno 20. 8. 2014
- http://www.builtheritage.com.au/dua_milston.html, vyhledáno 20. 8. 2014
- http://svk7.svkl.cz/arl-kl/m-cs/detail-kl_us_auth-p0092383-Reiner-Martin-19001973/, vyhledáno 22. 8. 2014
- <http://www.geni.com/people/Ing-Arch-Otto-Kohn/362129616480013864>, vyhledáno 20. 8. 2014
- http://cs.wikipedia.org/wiki/Otto_Kohn#cite_note-1, vyhledáno 20. 8. 2014
- <http://www.badatelna.eu/reprodukce/?fondId=1073&zaznamId=1109554&reproId=3807799>, vyhledáno 22. 8. 2014
- <http://eng.archinform.net/arch/29205.htm>, vyhledáno 22. 8. 2014

- http://rodopisna-revue-online.tode.cz/2011-4_soubory/07.pdf, vyhledáno 25. 8. 2014
- https://forschung.boku.ac.at/fis/suchen_person_publicationen?sprache_in=de&menu_id_in=102&id_in=11518, vyhledáno 26. 8. 2014
- http://www.kafka.uni-bonn.de/cgi-bin/kafka?Rubrik=prager_deutsche_literatur&Punkt=autoren&Unterpunkt=ahne, vyhledáno 3. 9. 2014
- <http://www.kafka.uni-bonn.de/index.shtml>, vyhledáno 3. 9. 2014
- http://www.kafka.uni-bonn.de/cgi-bin/kafka?Rubrik=prager_deutsche_literatur&Punkt=autoren&Unterpunkt=ahne, vyhledáno 3. 9. 2014
- <https://www.wienerwohnen.at/hof/1173/Bruesslgasse-34.html>, vyhledáno 12. 12. 2014
- <http://eng.archinform.net/arch/33436.htm>, vyhledáno 12. 12. 2014
- <https://iispp.npu.cz/mis/publicDocumentDetail.htm?id=262516>, vyhledáno 13. 12. 2014

Zpracovaná periodika:

- Forum, Zeitschrift für Architektur, freie und angewandte Kunst, Bratislava
 - ročníky 1932 – 1938
- Horizont, Revue současné kultury v Československu
 - ročníky 1928 – 1930
- Moderne Bauformen
 - ročníky 1918 – 1940
- Tchéco-verre, Odborný list pro výrobu a upotřebení skla a příbuzných materiálů
 - ročníky 1935 – 1938
- Byt a umění, měsíčník pro současnou bytovou kulturu
 - ročníky 1930 – 1933
- Die Form, Zeitschrift für gestaltende Arbeit
 - ročníky 1927 – 1935
- Bauwelt, Zeitschrift für das gesamte Bauwesen, Berlin
 - ročníky 1930 – 1931, 1935
- Wasmuths Monatshefte für Baukunst und Städtebau
 - ročníky 1918 - 1931
- Der Baumeister
 - ročník 1920 - 1921
- Der Architekt (Wien)
 - ročník 1919 - 1921
- Innendekoration
 - ročníky 1918 – 1940
- Styl
 - ročníky 1920 – 1928

- Národnostní obzor (Společnost pro studium národnostních otázek)
 - ročníky 1930 - 1935
- Deutsche Baumeister Zeitung
 - ročníky 1926 - 1930
- Die Wohnung der Neuzeit
- Prager Tagblatt
 - 1. 1918, 31. 12. 1933, 3. 1. 1934, 4. 1. 1934, 28. 1. 1937, 29. 11. 1931, 29. 4. 1923, 25. 12. 1920, 9. 7. 1931
- Witiko
 - ročníky 1928 - 1931
- Bytová kultura
 - ročník 1924 – 1925

Archivní prameny:

- Archiv Architekturzentrum Wien:

HILDEBRAND Rudolf: Lebenserinnerungen, Archiv Architekturzentrum Wien
 HILDEBRAND Rudolf: Der technische Organismus im Neubau der Böhmischen Escompte-Bank und Credit-Anstalt in Prag, ca. 1936. Gebundenes unpubl. Konzept, 215 Seiten, mit zahlreichen Fotos und Planverkleinerunge, Architekturzentrum Wien
 Umbau der Geschäftslokale für die Firma Josef Lippert im Hause „Zur schwarzen Rose“ in Prag, Graben N. 14
 Rudolf Hildebrand, Architekt in Prag (1886 – 1947)

- Archiv Českého vysokého učení technického v Praze:

Hauptkatalog 1899 – 1900, 1908 – 1911, 1912 – 1915, 1919 – 1921, 1924 – 1925, 1926 – 1927
 Die K. K. Deutsche Technische Hochschule Prag 1806 – 1906
 Special-Protokoll I. Staatsprüfung aus dem Hochbaufache

- Archiv Technische Universität Wien:

vyhledání architektů: Bruno Bauer, K. T. Bach, Karl Jaray, Zdenko Josef Kral, Max Spielmann, Friedrich Ehrmann v Hauptkatalogu
 Die K. K. Technische Hochschule in Wien 1815 – 1915
 závěrečné zkoušky Karla Jaraye, Friedricha Ehrmanna, Maxe Spielmanna, Zdenka Krale

- Státní oblastní archiv v Praze:

spis. značka A XIV-189, kart. č. 1212 – Ing. Ehrmann a Steuer
 spis. značka A XIII-153, kart. č. 1177 – A. Möse
 spis. značka A VI-82, kart. č. 1016 – Bratři Neugebauerové
 spis. značka A XXII-131, kart. č. 1385 – Civilní inženýr stavební Ing. Rud. Winternitz a Fr. Magnusek“

spis. značka A XXII-93, kart. č. 1383 – Ing. P. A. Kopetzky a J. Novotný
spis. značka A XXI-27, kart. č. 1358 – Inženýři Dr. Kauder a Weisskopf

- Národní archiv:

fond Ministerstva kultu a vyučování – personální spisy 1888 – 1918, MKV/R, č.
pomůcky: 1574, Kartony: 250, 252, 255, 260 – 268, 272 – 273
fond Policejní ředitelství Praha II – evidence obyvatelstva, Otto Eisler 1893

- Archiv České národní banky:

fond Petschek, kartony: 14, 33, 34, 35, 79, 138, 139
fond ČPB/138-1, úvěry
složka Adolf Foehr (Georg Popper)
Compass 1928 – 1932

- Archiv hlavního města Prahy:

fond Schlaraffia
fond MHMP I. – Referát I. A (1921 – 1930) – Karton 35

- Archiv Národního Muzea v Praze:

fond Bankhaus Petschek
fond Československá společnost pro studium národnostních menšinových otázek
v Praze (1936 – 1939)

- Památník národního písemnictví:

fond 1032 (Machar) – dopis Rudolf Wels

- Archiv Akademie der Bildenden Künste Wien:

osobní složky: Franz Gessner, Rudolf Eisler, Rudolf Wels, Ernst Wiesner, Rudolf
Weiser, Josef Zásche
Otto Wagner – Schule 1894 – 1913, Schülerliste“
Schülerliste 1903 – 1919

- Archiv Národní Galerie, Praha:

dotazníky Svazu Čs. V. U. – Martin Reiner
AA 2861 – Martin Reiner
pozůstalost Martina Reintera

8. Seznam vyobrazení:

1. Adolf Foehr: přestavba vily pana řed. Poppra v Bubenči čp. 473, Praha, 1931, Archiv ČNB, složka Adolf Foehr (Georg Popper). Foto: autorka.
2. Adolf Foehr: skupina činžovních domů pro stavební družstvo zaměstnanců bank, Praha – Bubny, před 1925. Reprodukce z knihy: Adolf FOEHR: Bauten und Entwürfe I, Praha 1925, nepag.
3. Adolf Foehr: první návrh pro obytný dům, 1927. Reprodukce z knihy: Adolf FOEHR: Bauten und Entwürfe II, Praha 1928, 9.
4. Ernst Mühlstein, Victor Fürth, Kamil Roškot: soutěžní návrh na budovu EB v Praze, 1928. Reprodukce z knihy: Victor FÜRTH: Neues Bauen u. Wohnen Architekten E. Mühlstein – V. Fürth, Wien – Berlin 1932, 19.
5. Josef Sakař: soutěžní návrh na budovu EB v Praze, 1928. Reprodukce z knihy: Rudolf HILDEBRAND: Der technische Organismus im Neubau der Böhmischen Escompte-Bank und Credit-Anstalt in Prag, ca. 1936. Gebundenes unpubl. Konzept, Archiv Architekturzentrum Wien. Foto: autorka.
6. Gotthilf a Neumann: dva soutěžní návrhy na budovu EB v Praze, 1928. Reprodukce z knihy: Rudolf HILDEBRAND: Der technische Organismus im Neubau der Böhmischen Escompte-Bank und Credit-Anstalt in Prag, ca. 1936. Gebundenes unpubl. Konzept, Archiv Architekturzentrum Wien. Foto: autorka.
7. Rudolf Hildebrand, Karl Jaray: prováděcí návrh na budovu EB v Praze, 1929. Reprodukce z knihy: Rudolf HILDEBRAND: Der technische Organismus im Neubau der Böhmischen Escompte-Bank und Credit-Anstalt in Prag, ca. 1936. Gebundenes unpubl. Konzept, Archiv Architekturzentrum Wien. Foto: autorka.
8. Hildebrand, Jaray, Sakař, Gotthilf a Neumann: Novostavba České eskomptní banky v Praze, 1935. Reprodukce z časopisu: Forum, 1935, 137.
9. Eugen Rosenberg: činžovní domy v Antonínské ulici, Praha, 1937. Reprodukce z novin: Prager Tagblatt, 28. 1. 1937, příloha Technik und Wirtschaft, nepag.
10. Oskar a Elly Oehler: horská chata „Weissen Kreuz“, Beskydy, 1937. Reprodukce z časopisu: Forum, 1936, 229.
11. Rudolf Wels: dopis Svatopluku Macharovi, 1915, Archiv Památníku národního písemnictví v Praze, fond 1032 - Machar Josef Svatopluk. Foto: autorka.
12. Erwin Katona: dvojdům, Praha, 1932. Reprodukce z časopisu: Moderne Bauformen, 1932, 619.
13. Erwin Katona: činžovní dům, Praha, 1932. Reprodukce z časopisu: Byt a umění, 1932, 5.

14. Ernst Muhlstein, Victor Fürth: soutěžní projekt na palác Phönix, Praha, 1926. Reprodukce z knihy: Victor FÜRTH: Neues Bauen u. Wohnen Architekten E. Muhlstein – V. Fürth, Wien – Berlin 1932, 17.
15. Ernst Muhlstein, Victor Fürth: vila Schück, Praha, 1928. Reprodukce z knihy: Victor FÜRTH: Neues Bauen u. Wohnen Architekten E. Muhlstein – V. Fürth, Wien – Berlin 1932, 3.
16. Otto a Karl Kohn: vlastní vila, Praha, 1936. Reprodukce z časopisu: Forum, 1934, 9.
17. Otto a Karl Kohn: návrh obchodního paláce na Nám. Republiky, Praha, před 1931. Reprodukce z knihy: Max EISLER: Architekti Ing. Otto a Karel Kohn, Praha 1931, 147.
18. Rudolf Weiser: vila Proschek, Praha, 1928. Reprodukce z:
http://www.barrandov1928.cz/data/phoo/2010_04_12/Barrandov1928%20106e.jpg,
vyhledáno 12. 12. 2014.
19. Bedřich Ehrmann: schodiště paláce Fénix, Praha, 1932. Reprodukce z časopisu: Byt a umění, 1932, č. 6.
20. Bedřich Ehrmann: pracovní vizitky. Rodinný archiv paní Susanne Ehrmann. Foto: Susanne Ehrmann.
21. Franz Hruška: dvě vily na Bráníku, Praha, 1934. Reprodukce z časopisu: Forum, 1934, 223 a 252.
22. Max Gerstl: výkladcové portály, Praha, 1934. Reprodukce z časopisu: Forum, 1934, 44.

9. Seznam příloh:

- I. Rejstřík německy mluvících architektů působících v Praze mezi lety 1918- 1940
- II. Seznam členů GDA
- III. Seznam studentů DTH
- IV. Seznam Ohmannových a Wagnerových žáků na AKBILD
- V. Životopis Rudolfa Hildebranda